

KRING ONLINE

6

NOVEMBER 2018

Kring voor Psychoanalyse
van de New Lacanian School

7 *Vic Everaert*

SCHOOL & PASSE

10 Corps de [corde] rattachement *Véronique Voruz*

LEZINGENCYCLUS

‘Overdracht voorbij de liefde...’

17 Valse verknoping *Florencia Shanahan*

PPaK GENT 2017/2018

Kliniek (z)onder overdracht?

24 De driftmatige realiteit van de overdracht vereist een levendige aanwezigheid van de analyticus *Luc Vander Vennet*

31 Overdracht en psychose *Lieve Billiet*

LACANIAANSE POLITIEK

40 Analytisch discours en politiek: identiteit in vele stijlen *Evi Verbeke*

ONDERZOEKSATELIER

L'Acte psychanalytique

45 La-la-logica. Over Aristoteles en Frege in Lacans les van 13 maart 1968 *Dominiek Hoens*

49 De partiële respons van de analyticus *Glenn Strubbe*

XIe CONGRES van de WAP

54 Interview met Nora Silvestri *Mariela Vitto*

NIEUWE
PUBLICATIE

uitgegeven door
via LACAN

bestel uw exemplaar op
www.kring-nls.org

Europees forum

Zadig in België

*Simultaanvertalingen naar het
Frans, Engels en Nederlands*

*École de la Cause freudienne
New Lacanian School
EuroFederatie voor Psychoanalyse
Met het RIS van de Université St Louis-Bruxelles*

1.12.18

MOORDENDE VERTOGEN

Universiteit Saint Louis-Bruxelles
Kruidentuinlaan 43, 1000 Brussel
(parking Passage 44)

Auditorium 1

-

meer info: <https://zadiginbelgium.wordpress.com>

NOUVELLE ÉCOLE LACANIANNE DE PSYCHANALYSE
NEW LACANIAN SCHOOL OF PSYCHOANALYSIS
האסכולה הלאקאניאנית החדשה לפסיכואנליזה

NLS

URGENT! TEL AVIV
דחוף! תל אביב

XVIIÈME CONGRÈS DE PSYCHANALYSE
XVIITH CONGRESS OF PSYCHOANALYSIS
הכנס ה-17 לפסיכואנליזה, תל אביב

1ST & 2ND JUNE • 1ER ET 2 JUIN 2019
AMP-NLS.ORG

Editoriaal

Vic Everaert

Avonturen van de overdracht. Het is deze uitdrukking — die ik stal uit het argument dat de laatste studienamiddag School & Passe (op 16 juni 2018 in Gent) aankondigde — die een subtitel had kunnen vormen voor deze zesde *Kring Online*. In dit nummer plukken we de vruchten van het werk dat het voorbije jaar in en rondom de *Kring voor Psychoanalyse van de NLS* werd verzet. U zal merken dat op twee artikels na het thema van de overdracht de expliciete inzet van dit werk vormde.

In de eerste bijdrage lezen we dat de analyticus een partner van de vraag naar liefde vormt voor de analysant, net zoals hij een partner van de pulsie is, opdat, doorheen de analyse, de castratie op zich genomen zou kunnen worden. Deze moeizame maar heilzame onderneming verloopt overheen een pad, langs vele avonturen van ... de overdracht. Wie er bij was op de studienamiddag 'School & Passe' herinnert zich ongetwijfeld de lezing, nee, de *getuigenis* van **Véronique Voruz** die, aan het einde van haar mandaat als Analytica van de School gekomen, iedereen deelgenoot maakte van de bijzondere wijze waarop de overdracht zich in haar geval heeft opgelost. We zijn zeer verheugd ons kersvers nummer met dit levendig verslag over haar *passe* te openen.

Florencia Shanahan kwam aan bod binnen onze lezingencyclus en ging aan de slag met wat we haar als overkoepelende titel — *Overdracht voorbij de liefde...* — hadden toegeworpen. Zij greep Freuds notie van de 'valse verbinding' aan en gebruikte deze om de overdracht te onderzoeken in haar imaginaire, symbolische en reële aspecten. Deze lacaniaanse dissectie van de overdracht leverde respectievelijk 'de overdracht als weerstand' op, de notie van het 'aan-het-weten-veronderstelde subject' en 'het tot werking brengen van de seksuele realiteit van het onbewuste' via de aanwezigheid van de analyticus.

Wat ons net buiten de Kring doet belanden, in de klinische sectie van het PPaK-Gent, het Programma Psychoanalytische Kliniek, waar **Luc Vander Vennet**, verder bordurend op de bekende uitspraak van Freud dat niemand "*in absentia of in effigie*"¹ gedood kan worden,

de vraag onderzocht hoe men in een psychoanalytische praktijk, "enkel via het woord, iets van de genotswijze van een subject kan raken of wijzigen." Een en ander heeft uiteraard te maken met de overdracht waarin, zo lezen we, "de analyticus in al zijn *abstinentie* geen *absentia* mag zijn, maar zijn *présence*, zijn aanwezigheid, in de weegschaal moet werpen". Lieve **Billiet** onderzocht op haar beurt (eveneens in het PPaK) de psychotische modaliteiten van de overdracht aan de hand van het 'klassiek' te noemen onderwijs van Lacan dat zich grofweg laat situeren tussen zijn eerste en elfde seminarie. De structuur van het spreken en de Ander komen hier uitgebreid aan bod. Het gaat bv. om het allusief spreken in de psychose dat de vorm kan aannemen van de hallucinatie, en om het ontbreken, in de Ander waarmee de psychoticus te maken heeft, van een "plaats van het pact, van garantie, van goede trouw." Billiet beschrijft eerst en vooral de structuur van de psychose, vooraleer in te gaan op de gevolgen daarvan voor de overdracht.

Evi Verbeke bracht tijdens een van de seminars Lacaniaanse Politiek een interventie — 'Analytisch discours en politiek: identiteit in vele stijlen' — waarvoor ze o.a. met Lacans XVIIe Seminarie en *The Argonauts*, een roman van Maggie Nelson, aan de slag ging. Een mogelijke plaats voor de psychoanalyse in het politieke veld wordt onderzocht op basis van de discours Theorie van Lacan. Elk discours, ook het analytische dus, vormt een defensie tegen het genot. Treedt de psychoanalyticus het politieke veld binnen zonder daar rekening mee te houden, dan dreigt een pervertering, dan riskeert psychoanalyse een ideologie en wereldbeeld te gaan verdedigen. Verbeke stelt de vraag naar hoe het anders kan. Een toepassing ontdekt ze doorheen *The Argonauts*, een roman die nauw aanleunt bij de genderkwestie, én in het psychiatrische diagnostische bedrijf anno 2018 (DSM V), waarin de kwesties van *benoeming* en *identiteit* een belangrijke rol spelen. Een centrale vraag uit haar mooie bijdrage: "Hoe kan de psychoanalyse de andere vier discours ondervragen en bekritisieren en tegelijk niet in de val trappen van zichzelf als oplossing te zien?"

Uit het laatste onderzoeksatelier, waarin *Lacte psychanalytique* van Lacan gelezen werd, weerhielden we de bijdrages van **Dominiek Hoens** en Glenn Strubbe. Hoens onderzoekt de interesse van Lacan voor het werk van Frege: "Lacans fascinatie voor logica hangt nauw samen met zijn idee over wetenschap: als

1. Freud, S. (2006 [1914]). Herinneren, herhalen en doorwerken, in *Werken* 6, Boom, Amsterdam, 431.

mathematisering het belangrijkste kenmerk van moderne wetenschap is, er het fundament van vormt, dan is logica het fundament van dat fundament”. Lacan en Frege ontmoeten elkaar omtrent een vermeende ‘technocratie’ van de logica, aldus Hoens. Hij citeert ook Lacan die in 1972 te Leuven zei dat het niet zo is dat het subject met de taal denkt, “het is de taal die denkt”.² Hoens vervolgt, en daarmee hopen we jullie vooral aan het lezen te zetten: “als het de taal is die met een subject denkt, waar denkt een subject dan mee?”

Glenn Strubbe beargumenteert, met Lacan als gids, wat de Ego-psychologie en de praktijken die de tegenoverdracht als kompas hanteren, met elkaar gemeen hebben. Hij benoemt dit als de “verheerlijking van het denken” en de “totaliteit van het zijn”. Mocht dit u te abstract in de oren klinken dan vindt u vast en zeker echo’s van deze manier van denken en handelen terug in de hedendaagse, autoritaire praktijken die welig tieren in de geestelijke gezondheidszorg. Vooral de idee van een gedeelde realiteit als fundament voor interventies zet een dergelijke praktijk diametraal af tegenover elke toepassing van lacaniaanse psychoanalyse. Het kompas dat de psychoanalyse stuurt is van een andere — reële — orde dan een gedeelde realiteit die neutraal of ‘emotioneel betrokken’ beluisterd zou worden en verrassend genoeg is het ‘een auteur van de tegenoverdracht’ waarvan we wat dit betreft iets kunnen leren.

Als afsluiter vertaalden we een kort interview van **Mariela Vitto** met Nora Silvestri, psychoanalytica in Buenos Aires. Het interview werd gepubliceerd op de blog van het XIe congres van de WAP (*World Association of Psychoanalysis*) dat in april plaatsvond in Barcelona onder de titel ‘De alledaagse psychosen en de anderen, onder overdracht’.

Rest ons de auteurs, de vertalers en de collega’s van de redactieraad te bedanken, alvorens u zich kan overgeven aan de avonturen van de overdracht.

.....
2. Lacan, J. (2017 [1972]). Conférence de Louvain. Texte établi par J.-A. Miller. In: *La Cause du désir* 96, 9: “Ce n’est pas qu’il [le sujet] pense avec, c’est le langage qui pense.”

School & Passe

CORPS DE [CORDE] RATTACHEMENT ¹

Véronique Voruz ²

Argument: “De avonturen van de overdracht” – zoals men “de avonturen van de pulsie” zegt. In Seminarie XI stelt Lacan voor om de befaamde Triebchiksale van Freud – in zijn tekst van 1915 over de pulsies – te vertalen als “avonturen” eerder dan als “lotgevallen” van de pulsie.³ We hebben deze uitdrukking gekozen als titel voor onze studienamiddag omdat dit ons perfect lijkt overeen te stemmen met de getuigenissen van onze twee genodigde A.E.’s, Véronique Voruz en Daniel Pasqualin. Ze brengen op een zowel levendige als nauwkeurige manier verslag uit over de modaliteiten en transformaties van de overdracht als datgene waarin de pulsie huist. Deze avonturen vinden plaats aan het begin, tijdens en tot op het einde van hun analyse, tot in de uitkomst die ze eraan hebben gegeven. Maar ook daar voorbij, want daar stopt het niet: ze zullen ons vertellen op welke manier het in de passe wordt voortgezet, in hun werk en hun leven vandaag.⁴

Inleiding

Voordat ik de logica van mijn overdrachtsavonturen een beetje uiteen tracht te zetten, breng ik enkele elementen uit mijn geschiedenis in herinnering. Deze elementen heb ik op verschillende manieren uitgewerkt gedurende dit weldra drie jaar lopende mandaat. Ze zijn noodzakelijk om de pulsionele inzet te begrijpen die zich tijdens mijn analyse heeft afgespeeld.

Ik werd geboren uit een éénbenig lichaam, mijn moeder was haar been kwijtgeraakt

1. Bijdrage op de studienamiddag ‘School & Passe’, 16 juni 2018 te Gent. Omwille van de equivocatie is de titel moeilijk te vertalen: enerzijds gaat het over het lichaam (*corps de*) om zich aan vast te haken (*rattachement*); anderzijds kan men er ‘verbindingskabel’ (*corde rattachement*) in lezen, verwijzend naar het klimtouw, wat de auteur verder zal toelichten doorheen deze tekst. (nvdv)

Vertaling: Christel Van den Eeden, Tom Lintacker, Peter Decuyper, Glenn Strubbe.

2. Analytica van de School (A.E.), lid van de *London Society*, de *New Lacanian School (NLS)*, de *École de la Cause freudienne (ECF)* en de *World Association of Psychoanalysis (WAP)*.

3. Lacan, J. [1973 (1964)]. *Le séminaire, livre XI, Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*. Seuil, Paris, 148.

4. Dit argument leidde de ‘Studienamiddag School & Passe’ in, die plaatsvond in het Pand te Gent op 16 juni 2018, georganiseerd door de werkgroep School & Passe en de Kring voor Psychoanalyse van de NLS.

tijdens een klimongeluk dat plaatsvond voor mijn geboorte. Van haar amputatie maakte ze geen imaginaire castratie, ze positioneerde haar kinderen, honden en andere levende objecten die ze als een deel van zichzelf beschouwde, als een uitbreiding van haar eigen lichaam. Men kan de formule als volgt schrijven: $LM + \forall x = 1$. De distributie van het pulsionele lichaam over het eigen lichaam en het lichaam van de Ander, wat Lacan in *Seminarie X* introduceert als pulsionele structuur van elk subject van het spreken, wordt doorgaans versluierd door het imaginaire lichaam. Vandaar de angst wanneer het van het eigen lichaam afgescheiden object opduikt langs de kant van de Ander in het scopische veld. Het was voor ons vrij duidelijk, een inzicht dat in het oog sprong. Het been van mijn moeder, dat is wat me aankijkt. Het is de niet-spiegelbare rest die het scopische veld overeind houdt; maar ze heeft ons ook op deze plaats van rest – en evengoed van biophor – proberen vast te zetten. Het is in ons dat zij het leven punctueert; het is een parasiet in de eigenlijke zin van het woord.

Het was daarom noodzakelijk om met twee te zijn, om een lichaam te hebben, wetende dat slechts één van de twee bestanddelen permanent was, het andere is vervangbaar, zelfs iets om weg te werpen – dit gevoel van vervangbaarheid werd versterkt door het aantal kinderen dat mijn moeder had verwekt: tien, zeven overlevenden, drie overleden. Ze wilde er twaalf. Ik heb steeds de indruk gehad dat er reserves nodig waren. Over dit statuut, het toeval, de contingentie met betrekking tot mijn bestaan, maar niet zonder ingrijpende effecten voorbij de *hystorie*, heb ik in Barcelona verslag uitgebracht onder de titel *membre amovible*.⁵ Ik heb er gezegd dat het mijn sinthoomwezen [*être de sinthome*] was – namelijk, wat mij een lichamelijke consistentie gaf. De spelletjes van de overdracht, spelletjes die met de partners van het subject werden gespeeld in de registers van de liefde en het fantasma, zeker, maar ook in die van het sinthoom, dit wil zeggen van de consistentie van het lichaam, zouden volgens deze parameters moeten worden gespeeld.

De titel van mijn tekst geeft hier rekenschap van: *corps de rattachement*. Toen ik op deze titel kwam, naar aanleiding van de vraag van Anne Lysy, hoorde ik de equivoque niet: *corps de / corde*. Zo bleek de koord, die in mijn beeldenwereld [*image-monde*] mijn ouders letterlijk aan elkaar knoopte – het enige idee

5. Wat men kan vertalen als een ‘verwijderbaar lidmaat’. (nvdv)

dat ik heb van hun band, want een band in het spreken hebben ze niet – aanwezig te zijn in deze laatste getuigenis, zonder dat ik er mij bewust van was.

De avonturen van de overdracht

Ik heb drie analytici gehad. Met elk van hen is de overdracht erg verschillend geweest. De eerste heb ik ontmoet in een moment van subjectieve urgentie; de mannelijke identificatie waar ik mij achter verschanste was weggefallen en de vloeken die binnen mijn familie op de vrouwen rusten troffen mij zonder dat ik er enig verweer tegen had. Het is een man waar ik veel mee sprak en die me, vooraleer hij naar Australië vertrok, een lijst van analytici had nagelaten voor later gebruik, wat neerkomt op *sine die*.⁶

I – De analyticus, partner van de vraag naar liefde

Een man om mee te spreken blijft erg belangrijk in mijn leven; dat gedeelte speelt zich eerder af in het register van de liefde, tenminste in het register van het woord van liefde. De man die uiteindelijk bijna vijftien jaar mijn metgezel werd is dus vertrokken en ik ben met een andere man gaan spreken. Ik had niet het voornemen om met een vrouw te gaan spreken, het kostte me deze eerste analyse opdat het venijn van deze familiale lastertongen – afgunstig venijn en haatdragend naar de vrouwelijkheid – voldoende gezuiverd werd, om het voornemen te kunnen hebben om zonder vrees of terreur te kiezen voor een vrouwelijke analyticus. Ik wist dat het met een vrouw was dat ik mijn ‘ware’ rol zou moeten spelen – vandaag weet ik dat het over het pulsionele gedeelte gaat, dat gedeelte dat in de analyse op het spel staat daar de analyticus eerst en vooral de pulsionele partner van het subject is – maar het was noodzakelijk dat ik er mij op voorbereidde, dat ik sterk genoeg zou zijn om dat te dragen.

Hoe dan ook, uit deze lijst waarop alleen de mannen telden – omdat ze niet ‘waarlijk’ telden – heb ik mijn eerste analyticus gekozen omwille van zijn naam. Hij was gevestigd in Engeland en droeg een Ierse naam die dienst deed als één of andere overdrachtsbetekenaar. Mijn eerste, Ierse, metgezel heeft me – door identificatie met de verdrukte, maar ook met de rebel – zijn ontgoocheling in de Engelsen kenbaar gemaakt. Ik zocht steun aan de kant van de

minderheden. Ik ben mijn analyse begonnen op de dag van mijn 25ste verjaardag en ben 6 of 7 jaar op deze vale divan gebleven. Ik heb er alle tranen van mijn lichaam uitgestort, een lichaam dat overliep van immens verdriet over een bestaan zonder liefde, wat mij was aangedaan door de ouderlijke krankzinnigheden. Deze analyticus was oor; hij bleef meestal stil. Dat was beter want ik was erg bang hem te minachten; ik wist dat mijn overdracht, zoals heel mijn leven, aan een zijden draadje hing. Wat een pathetische uitdrukking is maar in mijn geval een lotsbestemming vanwege mijn ouders hun ongeval waarbij de koord waarmee ze verbonden waren hun leven heeft gered.

Deze eerste analyse is heilzaam en therapeutisch geweest, maar zonder vreugde. Deze analyse heeft me ondersteund bij een aantal separaties die me hebben toegelaten om vaste grond te krijgen in het leven; ik heb een man kunnen verlaten die ik niet graag meer zag, nadien een man die een ravage voor mij was – mij losmaken van een man is steeds een kwestie geweest waarvan ik de dieperliggende drijfveren miskende. Ik heb ook mijn doctoraatsthesis kunnen schrijven en zo een universitaire post kunnen krijgen, wat me toegelaten heeft financiële onafhankelijk te zijn. Maar het liet me ook toe te beginnen leven, eerder door me vast te hechten aan een professioneel lichaam in de plaats van het lichaam van een ander.

Na het verlaten van de ouderlijke woonst op zestienjarige leeftijd stond mijn leven in het teken van de omzwerfing, terwijl de jalouse haat van mijn moeder ten opzichte van mij ontwaakte en geen grenzen kende omwille van de rol die mijn vader mij toen oplegde, die van begripvol toehoorder. Het volgend commentaar uit het tiende seminarie van Lacan, over de fugue, de scène en de wereld, stemt heel goed overeen met mijn ervaring:

“Wat bedoelt men met ‘de fugue’ bij het subject ... dat zich erin begeeft? – niets anders dan het uit de scène stappen, het beginnen zwerven [*ce départ vagabond*] in de pure wereld waarbij het subject op zoek gaat naar iets dat verworpen is, wat overal geweigerd is. [...] Het vertrek, dat is de overgang van de scène naar de wereld”.⁷

Ik ben weggegaan om mijn vel te redden maar ik zocht zonder ophouden een ander lichaam om me aan vast te haken: vrienden, ouders van anderen en voornamelijk mannen. Aan deze

6. Uitstel zonder een nieuwe dag aan te wijzen. (nvdu)

7. Lacan, J. (2004 [1962-1963]). *Le Séminaire, livre X, L'Angoisse*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, 137.

mannen vroeg ik tekenen van liefde. Wanneer ze me zo een teken gaven zei ik daarover steeds “dat ze me het leven hebben gered”.

Het is een fantasma dat een wezenlijke realiteit kende. Bij elke wending in mijn leven is er een man om me ervan te weerhouden het droevigelot te kennen dat jonge vrouwen op de vlucht vaak wacht. Het model van dit heilzame fantasma is de scène van mijn eerste fugue. Volgens de familielegende was ik nauwelijks twee jaar. Tijdens het verblijf bij mijn grootmoeder langs vaders kant, die aan de rand van het bos van Fontainebleau woonde, verliet ik mijn moeder die volkomen in beslag genomen was door haar pasgeborene, mijn eerste broer, het object van al haar aandacht – zij had op dat moment drie dode zonen en drie levende dochters verwekt, ze kon eindelijk geloven dat haar eigen vloek was opgeheven dankzij het overleven van deze vierde zoon. Ik ging aan het einde van de tuin diep het bos in en toen ik verdwaald was, ben ik beginnen huilen. Mijn neef van acht jaar is ter hulp geschoten. Ik was gesepareerd maar zonder steun – radeloos, dwalend, wezenloos. Vervolgens werd ik gered door een man: losgerukt [*arrachée*], vastgemaakt [*rattachée*]. Deze sequentie herhaalde zich gedurende mijn leven. Zelfs vandaag de dag zoek ik tijdens momenten van angst telkens een man om mee te spreken, een redder *a minima* dankzij de woorden die hij tot mij zal richten.

Deze pogingen tot verbinding [*rattachements*] na de losmaking [*l'arrachement*] op mijn 16 jaar boden geen oplossing, zelfs wanneer ze steun boden om de reële uitdagingen aan te kunnen pakken. Koppel vormen maakt niet echt deel uit van mijn fantasmatisch programma. Wat zich afspeelde op de pulsionele scène van mijn bestaan gaat eerder over lichaam vormen. Om te beginnen kende ik gemakkelijk minachting. Het was noodzakelijk dat de man niet te bot was, noch te veel gehecht aan zijn fallische *semblants*, aan zijn hebben. Wanneer hij bovendien een tikkeltje afhankelijk was, dan belemmerde hij me, dan werd hij een parasiet, volgens de *lalangue* van de familie ‘saprofyt’⁸, maar voornamelijk dood gewicht⁹ [*poids mort*], een handicap. Wanneer ik tenslotte te afhankelijk werd van hem werd ik achtervolgd door mijn vervangbaarheid, de idee dat om het even welke andere vrouw me zou kunnen vervangen. Ik verafschuwde het eveneens om een last, een dood gewicht te zijn voor de ander.

8. Uitsluitend van afvalstoffen levend. (nvdv)

9. Figuurlijk: een blok aan het been. (nvdv)

De ondraaglijke zwaarte van het bestaan.

Het is heilzaam geweest om me te kunnen invoegen in een universiteit, de enige vorm van verbinding [*rattachement*] die uiteindelijk voor mij te verdragen was: deel uitmaken van, maar in een wederzijdse onafhankelijkheid, van weerszijden zonder vraag. Het onafhankelijkheidsprincipe van universiteiten zorgde voor een betrekking die voor mij te verdragen viel. Ik mocht precies doen wat ik in gedachten had, zolang het maar goed was. De juridische wereld, die niet van willekeur houdt en zich in de mate van het mogelijke aan de geschreven regel houdt, beviel mij eveneens. Ik zou mezelf snel hebben losgemaakt mocht dat niet het geval zijn geweest.

De dek-scène¹⁰ [*la scène-écran*] op mijn tweede toont mooi aan dat de kwestie van de separatie van bij het begin aanwezig was. Maar “uit elkaar gaan zonder zich los te rukken” kent verschillende vormen: uit elkaar gaan zonder zichzelf te verliezen. Inderdaad, zonder lichaam/koord [*corps/corde*] om zich aan vast te haken. Maar tevens uit elkaar gaan zonder een stuk aan het lichaam van de Ander te ontrukken. Hoe is het om een verwijderbaar ledemaat te zijn zonder lichaam om zich aan vast te haken? Maar evenzeer, wat is een lichaam om zich aan vast te haken zonder zijn verwijderbaar ledemaat? Mijn tweede analyse zou mij ertoe brengen mij te confronteren met deze pulsionele kwesties.

II – De analyticus, partner van de pulsie

Tijdens mijn eerste analyse had ik me aangesloten bij een psychoanalytische groepering binnen het freudiaanse veld en daar ontmoette ik de vrouw die mijn tweede analytica zou worden.

- “*Wij mannen*”

Ze was een heel mooie vrouw maar de *semblants* van de vrouwelijkheid waarmee ze zich tooide, leken voor haar niet essentieel te zijn. Ze nam zich niet voor haar beeld. Ze sprak bovenal zonder er doekjes om te winden, met luide stem, zonder zich te laten tegenhouden of in de war te laten brengen door vragen of commentaren van haar toehoorders. Ze vervolgde haar gedachtegang, sprak helder en rechtuit, zonder moralisering of goede bedoelingen, zonder de psychoanalyse te idealiseren, zonder

10. Naar analogie met de freudiaanse dekherinnering. (nvdv)

‘de analyticus uit te hangen’. Ik vond haar geweldig intelligent, haar weten was levendig, niets in haar was gemortificeerd. Ik heb al meermaals gesproken over het zinnetje van mijn grootmoeder aan vaderskant die zei, om de categorie van geseksueerde wezens aan te duiden waartoe ze zichzelf rekende, “wij mannen”. Deze analytica maakte daar deel van uit. “Wij mannen” verwijst voor mij naar een soort spreekwezen dat niet bang is om de *semblants* te verliezen waar het tegelijkertijd gebruik van maakt.

Vooraf na haar amputatie weigerde mijn moeder elk gebruik van *semblants*; ze daagde de ander uit om van haar te houden zoals ze was. Ik zat gegrepen tussen walging, afkeer en medelijden; een bepaalde perversiteit in haar martelaarschap ontsnapte me niet. Ik hield echter evenmin van de positie van mijn grootmoeder aan moederskant, die waardering had voor ‘tweedimensionele vrouwen’, zoals de analytica ze ooit noemde – de gegoede Franse burgerij, met haar *dress codes* en haar etiquette, de kwezelachtige stijl, de valse conformistische *semblants* die nauwelijks een fundamentele slechtheid konden verhullen. Een manier van zijn die goed beschreven wordt in de romans van de gravin van Ségur, die haar zolder en mijn verbeelding bij gebrek aan woorden vulden met boeken.

Wat de mannen betreft was er in mijn familie geen enkele die door een geïncarneerde aanwezigheid van tel was: de vader van mijn vader was overleden in '41, die van mijn moeder zei niet veel en was niet in staat om de gemaakte en gluisperige galstroom in te dijken die onophoudelijk over de lippen van zijn vrouw stroomde. En dan mijn vader, een man die reeds verzwakt was door de afwezigheid van zijn vader die hem overgeleverd had aan zijn moeder en vervolgens aan zijn grootmoeder; het ongeval waarvoor hij zich als voorklimmer verantwoordelijk voelde had een al solitaire lotsbestemming verankerd: hij legde zich toe op de piano en het orgel, en op het uitvinden van computertalen, niet gedeelde en gecodeerde activiteiten.

“Wij mannen” was dus de enige levensvatbare categorie spreekwezens; daartoe behoren was de mogelijksvoorwaarde van mijn overdracht, een overdracht die niet aan een zijden draadje zou hangen. De analytica behoorde dus tot een verzameling die zeer weinig elementen bevatte. Ik heb inderdaad jarenlang gezegd dat ik mono-transferentieel was; alleen zij vond

in mijn ogen genade om de psychoanalyse te incarneren, ze had een praktijk en een manier van denken die voor mij dezelfde kenmerken droegen als de categorie “wij mannen”: met name — ik zeg het vandaag in de woorden die ons vertrouwd zijn maar het was dat wat me reeds toeliet te hopen op een andere toekomst — *er gebruik van maken zonder erin te geloven* [*s'en servir sans y croire*]. Beide waren nodig; het misprijzen voor de *semblants* had me evenveel schade berokkend dan de valse overtuigingen in naam waarvan alles veroorloofd was.

- “*We komen eruit*”

Naast het feit dat ze behoorde tot dat beperkte gezelschap, droeg deze analytica eveneens de naam, op één letter na, van mijn grootmoeder aan vaderskant. Bij deze grootmoeder had ik naast de *unaire* trek - die het hart vormde van mijn mannelijke identificatie en van het lichaamsbeeld van het zogenaamde “monster”, van deze “verschrikkelijke vrouw” zoals mijn grootmoeder aan moederskant haar betitelde (die zelf op haar beurt “het hoopje miserie” werd genoemd) - de kreet “Eruit jullie!” weerhouden, die ze de kinderen en kleinkinderen toeschreeuwde die wat te druk waren en niet braaf zoals sprakeloze beelden. Of ze nu vrouw was, dochter, schoondochter of een moeder als een generaal, bij haar moest je in het gareel lopen, zij zwaaide de plak.

Ik heb de analytica deze elementen van de overdracht meteen meegedeeld, alsof ik me bij voorbaat wilde excuseren, of om haar te waarschuwen voor het tierende monster dat ze voor mij zou moeten zijn. Bevend vroeg ik haar om een analyse, het duurde twee jaar voor ik de moed had om plaats te nemen op de divan, om haar niet in het oog te houden. Maar eigenlijk was ik opgetogen over haar luide stem. Ze had geen geduld voor uiteenzettingen, voor blabla, voor het spreken om niets te zeggen, het discours van het Ik. Ik hield van de ultrakorte sessies, de wachtkamer barstensvol mensen, het feit dat ze haar schoen deed klakken aan het uiteinde van haar been, een been waarmee ze voor mijn ogen wiebelde, alsof ze me wou zeggen “ik heb geen been nodig, ik heb alles wat ik nodig heb”. Ze had me niet nodig, ze had meer dan genoeg patiënten en dat luchtte me op. Toen ze me naar mijn telefoonnummer vroeg, krabbelde ik even terug. Ze wierp me toe: “Dat is niet om een blok aan uw been te zijn!” Ik was evenwel niet vervangbaar, ze onthield alles, elke singulariteit had voor haar dezelfde waarde.

Met haar gingen we eruit komen, dat was zeker! Naast deze veelbelovende configuratie had ik ook het homerische object-stem [*l'objet-voix*] in haar lichaam gehuisvest, een stem die donderde, de stem van het Boven-Ik, de enige motor die me ertoe kon brengen me te ontdoen van de triestheid en de angst waarin ik verstrikt zat, duistere affecten die ik verafschuwde, die me vreemd waren en die me verhinderden iets anders te doen dan alleen maar overleven. Zij was mijn *monstre sacré*, een gesublimeerde, geïdealiseerde versie van de vreselijke vrouwen in mijn leven. Maar ook een komische versie van het Boven-Ik, zero pathos en misselijkmakende empathie. Als ik weende, wachtte ze ongeïnteresseerd tot het over was. Al snel werden de sessies met haar vrolijk, mijn fantasmatische overtuigingen en constructies konden ontward worden; de absurditeit van mijn overtuigingen onthuld. De homerische stem werd zacht wanneer het nodig was, ze blafte zonder te bijten, haar wil was sterk maar niet wreed. Ik had de juiste keuze gemaakt, de keuze van het verlangen en niet die van de therapie. Dat ondersteunde ze door me steeds vaker een publieke plaats te laten innemen binnen de analytische gemeenschap, door me haar plaats te laten innemen op conferenties, door me te vragen met haar kartel te vormen, door me redactrice te maken van publicaties die zij leidde.

Maar men komt er niet zo gemakkelijk uit! Zelfs al was de setting vrolijk, verlangend, onderwijzend, ik was opnieuw een deel / een ledemaat¹¹ geworden van een ander lichaam. Ik was redactrice van het tijdschrift van de ECF zonder lid te zijn van de school. Ik was haar soldaat, haar gezant, haar instrument; het was haar naam die me representeerde, niet de mijne. Ik heb een eerste poging tot separatie gedaan door de mogelijkheid te opperen te gaan spreken met een man. Daar wou ze niets van horen en ze zei: "Ik zal de man zijn waarmee u uw analyse beëindigt!" Ik was overrompeld, ik wist heel goed dat ik in analyse was bij een man, maar ik wilde gaan spreken met een andere man! Ik wist niet hoe me van haar te separeren zonder me af te scheuren, vermits ze me niet liet vertrekken.

- Aan elk-Een zijn lichaam

De separatie van de eerste analyticus was eenvoudig geweest. Eens mijn doctoraatsthesis was ingeleverd en ik een nieuwe, rustige liefdesrelatie had aangeknoopt, begon ik mijn sessies te annuleren of te vergeten, ik die voorheen twee keer per week in weer en wind heel Londen op de fiets doorkruiste om hem te zien. Hij was zo vriendelijk om dat op te merken, ik zei hem dat ik voortaan in het Frans in analyse wilde en ik ben vertrokken zonder omkijken. Hij had het verstand me te laten gaan. Met de tweede analytica was dat niet zo eenvoudig. Ik voelde voor haar een heel sterke liefde, gemengd met dankbaarheid. Niet alleen had ze mijn leven gered, maar ook dat van een van mijn broers en een van mijn zussen: haar onvermoeibaar verlangen, subversief en oneerbiedig, maar altijd gericht op het leven, had er ons op de juiste manier aan vastgehaakt. Als 'ouder zijn' betekent een verlangen doorgeven, dan is zij de enige ouder die ik ooit gehad heb. Ik wou haar geen pijn doen door haar te verlaten, ik was bang dat ze me zou missen, dat ook zij iets zou missen.

Maar de overdracht had voor mij ook een meer gruwelijke kant. Onmogelijk om haar nee te zeggen, ik werkte dag en nacht aan de tijdschriften die ze me had toevertrouwd, aan het voorbereiden van interventies die ik alleen maar deed omdat zij het me gevraagd had, en vooral door zichtbaar te moeten zijn daar waar ik steunde op een 'gezien noch gekend'. Het was tijd om me op een andere manier een lichaam te maken. Gemakkelijker gezegd dan gedaan. Ik was nooit zonder een lichaam geweest waaraan ik me kon vasthaken: moeder, beste vriendin, partner, analytica. Zou ik een op drift geslagen stukje lichaam zijn als ik me van haar losmaakte? En zij, zou ze het me kwalijk nemen? Een van haar andere analysanten, die door een periode van zeer negatieve overdracht ging, zei me steeds: "als we haar verlaten, zal ze ons kapot maken".

III – De castratie op zich nemen

In deze zeer angstwekkende context heb ik me gericht tot mijn controleur, een man waarvan de analytica had geaccepteerd dat ik hem zag, ook al had ze hem bekleed met weinig flatterende bewoordingen naar aanleiding van één van zijn interventies die me in subjectieve moeilijkheden had gebracht. Ze nam het voor me op, maar door een karakterzwakte te onderstrepen die het "wij mannen" versterkte

11. J'étais devenue membre d'un autre corps: 'membre' kan worden gelezen als 'een deel, een stuk' maar ook als 'een ledemaat'. (nvdv)

en waarvan de biologische mannen uitgesloten waren, nam ze ook de geloofwaardigheid weg van een man die ik probeerde te laten tellen. Ik heb niettemin de gedwongen keuze gemaakt me tot hem te wenden omdat ik niet zag hoe me te onttrekken uit de overdrachtsknoop waarin ik verstrikt zat in en buiten de analyse, zonder de steun van een man aan wiens woorden ze een zeker krediet zou verlenen. Ik wou me niet meer losscheuren, geen *passage à l'acte* meer. Op het toppunt van de angst heb ik dus aan de analyticus-controleur uit de doeken gedaan in welke moeilijkheid ik me bevond. Ik heb deze eerste sessie beëindigd door te zeggen dat de analytica me in elk geval precies daar had gebracht waar ik moest zijn om mijn analyse te beëindigen; deze overdracht ontwarren was van levensbelang voor mij. Ik heb hem gezegd: "Ik zal mijn analyse bij haar beëindigen, maar niet zonder u." Hij heeft dus geaccepteerd om de controleur van mijn analyse te zijn; mijn analytica stemde in met deze constellatie-met-drie.

Welke overdracht maakte voor mij het werk met deze laatste analyticus mogelijk? In tegenstelling tot mijn tweede analytica wilde hij niets van mij. Hij ondersteunde mijn werk door de consistentie van zijn lichaam, door zijn aandachtige blik die op mij was gericht, en door enkele woorden die niets meer deden dan acte nemen van de impasses en de paradoxen waarvan ik de logica construeerde. Als ik erop terugkijk, kan ik zeggen dat hij me verwezen heeft naar mijn eigen pulsionele eisen zonder zich erdoor te laten vangen, door elke poging tot aanhechting van mijn kant te weigeren. Hij heeft zo goed mogelijk het verlangen van de analyticus weten te incarneren, deze vorm van verlangen die het spreekwezen drijft naar de uitvinding van zijn of haar sinthomatische oplossing, de enige niet al te delirante redding, door elke andere plaats te weigeren dan die van compromisloos obstakel tegen de verstriking in de netten van betekenaars en pulsies van de analysant.

Conclusie

Het is vanuit mijn ervaring van de overdracht dat ik in mijn laatste getuigenissen heb kunnen naar voor brengen dat de oplossing van de overdracht op het einde van de analyse overeenkomt met het einde van de verdeling [*distribution*] van het pulsionele lichaam tussen het eigen lichaam en het lichaam van de Ander. Dat is bij iedereen zo, ook al zet de contingentie van mijn verhaal dit buitengewoon duidelijk

in de verf. De analyticus functioneert als een object dat de pulsie condenseert, object buiten het lichaam dat toestaat aan de analysant een lichaamsconsistentie te vinden door het lichaam van de analyticus in te zetten, een homeostase te zoeken tegenover de uitbarstingen van het genot waarvan het lichaam de zetel is: de affecten waardoor het lichaam geaffecteerd wordt door het feit ondergedompeld te zijn in de Ander. In mijn geval, eens de separatie met de analytica voltrokken, heb ik moeten leren leven zonder een lichaam om me aan vast te haken. Ik moet vandaag nog steeds blijven zoeken naar andere manieren om een lichaamsconsistentie te hebben. Dat is het sinthoom: zijn lichaamsconsistentie vinden, het Een-carneren [*l'Un-carner*], zonder de steun van het geloof in de Ander, in het weten of in het genot. In *Question d'École*¹² in februari, citeerde Laurent Dupont de woorden van J.-A. Miller in *Clinique Ironique*¹³: waarom...

... heeft Lacan gesproken over manie en depressie in verband met de passe, op het punt dat men ontdekt dat de Ander niet bestaat? Misschien om aan te geven aan hij die tot dat punt gaat, dat de *cause freudienne* nodig is als *garde-fou*.¹⁴

Is de pulsie zonder de partner-analyticus gedoemd tot het manisch-depressieve?

12. 'Question d'École', georganiseerd door de *École de la Cause freudienne*, vond plaats op 3 februari 2018 te Parijs, onder de titel 'Nouvelles figures du psychanalyste. Effets politiques de la formation. Éveil, acte et action'.

13. Miller, J.-A. (1993). *Clinique ironique*. In *La cause freudienne* 23, Paris, Navarin/Le Seuil.

14. 'Garde-fou' is een equivoque: het betekent 'houvast, reling', maar kan ook gelezen worden als 'bescherming tegen de zotheid'. (nvdv)

LEZINGEN CYCLUS

Overdracht
voorbij de liefde

VALSE VERKNOPING [FALSE CONNECTION] ¹

Florenca Shanahan ²

Ik wil eerst en vooral mijn collega's en vrienden van de Kring hartelijk danken – in het bijzonder de voorzitter, Els Van Compernelle – voor de uitnodiging om deel te nemen aan deze reeks samenkomsten rond het thema van het Congres van de *New Lacanian School* dat zal plaatsvinden eind juni in Parijs.

Mijn presentatie zal zich vandaag toespitsen op sommige aspecten die ter voorbereiding van het Congres werden voorgesteld, en omdat het een *work-in-progress* is, kan het de vorm aannemen van losse elementen, uiteenlopende onderwerpen en reserveonderdelen die niet volledig in elkaar passen, of geen coherent geheel van ideeën of formuleringen vormen. Wat me echter interesseert is om iets over te dragen van de *struggle* om betrokken te geraken in wat initieel de 'basis' van de psychoanalytische theorie en praktijk lijkt, eens men er mee aan de slag gaat. Overdracht is namelijk het fundamentele concept dat de geboorte van de psychoanalyse omgeeft, dat 'aan het prille begin' staat – zowel historisch als in elke analytische ervaring op zich. Het is misschien ook, samen met de notie van het onbewuste en de interpretatie, de enige andere term die men tegenkomt als een vermoedelijke gemeenschappelijke deler in de talloze theoretisering en praktijken die beweren onder de noemer psychoanalyse te vallen. Dit zat waarschijnlijk ergens in mijn hoofd toen ik Els Van Compernelle – snel snel en zonder veel na te denken – de titel van mijn presentatie van vandaag bezorgde.

Overdracht voorbij de liefde

Ik moet zeggen dat ik erg hou van de titel die de Kring aan deze reeks geeft, namelijk '*Overdracht voorbij de liefde*'. Het woord *voorbij*

is de sleutel. Het is er een dat, zoals vaak het geval is, door Lacan zeer specifiek wordt gebruikt – nadat hij het zorgvuldig uit een van Freuds cruciale teksten extraheerde – om een zone, een veld, een drempel aan te duiden die niet overeenkomt met een Euclidische versie van ruimte. We kunnen bijvoorbeeld denken aan de triade behoefte-vraag-verlangen en hun constitutie die onderworpen is aan het bestaan van een zekere passage. Het is een notie die de dingen niet tot een dualiteit, tot binair reduceert, en misschien is het dat wat werd opgepikt in Clotilde Leguil haar manier om er iets aan toe te voegen: "Overdracht voorbij de liefde ... voor de zin."³ Wat ik suggereer is dat de titel van de reeks de intrinsiek paradoxale aard van overdracht reeds aanstipt. Zelfs al lijkt het overduidelijk dat overdracht verbonden en gelinkt is aan liefde, welke liefde zou dit dan zijn en wat gaat hieraan dan voorbij? Ik denk dat dit een vraag is die veel onderwerpen samenbrengt die gerelateerd zijn aan het probleem van de vorming van de analytische, het einde van een analyse en de link met de School, en ik zal hierop terugkomen op het einde van mijn uiteenzetting. Laat me al verklappen dat in het pad dat Lacan opende, dat ons voorbij Freud leidt, het probleem van de overdracht werd benaderd, met speciale dank aan de formalisatie van Jacques-Alain Miller, door middel van een dubbele helling: epistemisch en libidinaal. Voor mij wordt dit zeer goed verwoord in termen van een spanning of een conflict dat steeds aanwezig is in het domein van de overdracht: "enerzijds laat het de roep van het subject naar het onbewuste weten bestaan, anderzijds, onder het masker van de liefde, houdt dit het subject gesepareerd van dit weten." Men heeft voorgesteld deze twee dimensies te laten bestaan telkens wanneer de overdracht aan het werk is (binnen of buiten een analyse): "er is geen overdracht zonder een verondersteld weten, en er is geen verondersteld weten zonder liefde als een effect ervan."⁴

De volgende stap bestaat erin, overeenkomstig het onderzoeksprogramma dat ons in het freudiaanse veld en de WAP reeds verschillende jaren bezig houdt, te ondervragen wat dit kan betekenen in 'het tijdperk van het spreekwezen'

1. Lezing binnen de cyclus *Overdracht voorbij de liefde*, georganiseerd door de *Kring voor Psychoanalyse*, Gent, 21 april 2018. Vertaling: Tim Miserez.
2. Analytica met Praktijk (A.P.) in Dublin, lid van de *Irish Circle of the Lacanian Orientation (ICLO-NLS)*, van de *New Lacanian School (NLS)* en de *World Association of Psychoanalysis (WAP)*.

3. Leguil, C. (2018). Overdracht voorbij de liefde ... voor de zin. In *Kring Online 5*, tijdschrift van de Kring voor Psychoanalyse van de NLS, 19-26.

4. Lacan, J. geciteerd door do Rego Barros, R. (2017). Transferencia, amor y saber. In *Jacques Lacan. El psicoanálisis y su aporte a la cultura contemporánea*, Eds. Chorne, M. & Dessal, G., FCE.

en in het licht van het laatste onderwijs van Lacan.

Om iets over deze zone, dit ‘voorbij’, te zeggen, koos ik ervoor om te focussen op de initiële paragrafen van het argument voor het Congres geschreven door L. Mahjoub⁵, waarin ze samenvat dat “Freud de term ‘overdracht’ (*Übertragung*) reeds in 1895 introduceert in zijn *Studies over hysterie*, wanneer hij het bestaan van weerstand tegenover de behandeling opmerkt ... en nadenkt over verschillende soorten obstakels. Een van de grote (soorten) die hij vermeldt, die hij niet als “inherent aan het materiaal” – een term die hij reserveert voor echte weerstanden – maar als “extern” bestempelt, heeft betrekking op wat gebeurt “wanneer de relatie van de patiënt tot de dokter wordt verstoord”. Daarna onderscheidt hij drie soorten van verstoring, die allemaal draaien rond de persoon van de dokter. De eerste vorm betreft een persoonlijk verwijt aan de dokter of de invloed van wat men gehoord heeft over hem of zijn methode; de tweede betreft de angst om te gehecht te geraken; en de derde de angst om op hem voorstellingen over te dragen die de inhoud van de analyse betreffen, m.a.w. seksuele verlangens. Op deze manier definieert Freud overdracht als een fenomeen dat de behandeling verstoort en niet als wat haar fundamenteel draagt, met name de verbinding aan de analyticus. Later tonen andere artikels van Freud een verandering in perspectief. [...] In 1904, aan de Clark Universiteit in de Verenigde Staten, bevestigde hij dat “in elke psychoanalytische behandeling van een neurotische patiënt het eigenaardige fenomeen dat we kennen als ‘overdracht’ zijn opwachting maakt.” Het is dus niet langer een kwestie van een verstoorde relatie, maar eerder van een integraal onderdeel van de behandeling.

Voor Freud is het duidelijk dat “psychoanalytische behandeling geen overdrachten creëert, maar enkel aan het licht brengt, zoals zovele verborgen psychische factoren”, want in tegenstelling tot andere therapieën, worden in de psychoanalytische behandeling “de patiënt zijn neigingen, inclusief de vijandige, opgewekt.” Op deze manier wordt “overdracht, wat leek voorbestemd te zijn om het grootste obstakel te vormen voor psychoanalyse, de meeste krachtige medestander”, op voorwaarde dat deze herkend en geïnterpreteerd wordt. We

.....
5. Mahjoub, L. (2017). *In a state of transference. Wild, political, psychoanalytical*. Argument voor het gelijknamige NLS-congres te Parijs, 30 juni-1 juli 2018. <http://www.amp-nls.org/page/gb/49/nls-messenger/0/2017-2018/3080>

kunnen nu al zien dat de behandeling van de overdracht in positieve of negatieve termen, in termen van liefde en haat, de zaak er niet op vooruit helpt, en dus kunnen we begrijpen waarom deze initiële verliefdheid – die in het begin van de behandeling kan opduiken en niets anders dan Freuds *Verliebtheit* is die een “centrale rol speelt in de overdracht”, en dit op het niveau van het imaginaire – daarna door Lacan wordt aangeduid met een nieuw woord, *hainamoration*.”

Het is een tamelijk lange quote, maar ik neem de vrijheid om hem in zijn geheel op te nemen omdat deze op een of andere manier de verschillende stukken bevat waarover ik vandaag iets wil zeggen. Over het laatste stuk van het citaat, wil ik voorstellen dat dit neologisme van Lacan duidt op het ‘voorbij’ dat ik eerder probeerde te omschrijven, in zoverre het een manier is om een andere ‘staat’ van overdracht te benaderen die, ondanks het feit dat dit niet expliciet werd ingesloten in de titel van het Congres van de NLS, in mijn ogen niet kan worden weggelaten: het is dat wat bekend staat als ‘negatieve overdracht’, in de strikte Lacaniaanse zin. Ik kom hier later op terug.

Valse verknoping

Wat met de titel die ik koos? ‘Valse verknoping’. U bent er waarschijnlijk zeer van bewust dat dit een manier is om overdracht te beschrijven ten tijde van haar ontdekking door Freud en Breuer. Er is een vroegere referentie, maar een die niet is gelinkt aan het Duitse woord *Übertragung* maar aan ‘transferts’ (volgens de vertaling van Strachey). Deze referentie vindt men in Freuds bijdrage aan de encyclopedie van Villaret getiteld ‘Hysteria’ uit 1888. Ze is interessant in zoverre ze verwijst naar een associatie tussen symmetrische delen van het hysterische lichaam, waar een symptoom zichzelf kan verplaatsen – transfereren – en waar bijgevolg de therapeutische interventie zijn doel kan bereiken door het recreëren van de ‘transferts’ in de patiënt. Je kan dit terugvinden op pagina 48 en 57 van Volume I van de Standaard Editie, en het is interessant omdat het duidt op het probleem van de effecten op het niveau van het reële van het lichaam, de economie van het genot waarop men door suggestie direct ingrijpt. Dit staat niet ver van de snelle toename van zogenaamde ‘lichaamspraktijken’ uit de eerste twee decennia van de 21ste eeuw.

Het woord *Übertragung* heeft een bijklank van vertaling, transcriptie en verplaatsing van het ene punt naar een ander. In Freuds vroege werken wordt het verbonden met het woord *mésalliance*. Wat op het spel staat is wat zich afspeelt tussen representatie en affect op het niveau van de associatieve ketting die, wanneer men dichterbij de pathogene kern of nucleus komt – zo zegt Freud – op de persoon van de behandelende arts wordt overgezet opdat het traumatische geheugenspoor (de verdrongen herinnering van het verboden verlangen) niet bewust zou worden, en die bijgevolg het genezingsproces tegenwerkt.

Laat me even afdwalen. Ik zei al dat wanneer het gaat over een thema als overdracht het kan klinken alsof we *back-to-basics* gaan in onze psychoanalytische ondernemingen. En dat is het ook. Ik zal twee citaten geven uit een boek dat gepubliceerd werd door de voormalige voorzitter van de Internationale Psychoanalytische Vereniging (IPA), Horacio Echegoyen, niet zo heel lang geleden, getiteld 'The Fundamentals of Psychoanalytic Technique'. Het eerste citaat is een definitie van overdracht: "Overdracht is het irrationele, het onbewuste, het infantiele van menselijk gedrag ...". Het tweede citaat gaat over het einde of het doel van analyse: "Op het einde zal analyse niet meer doen (en ook niet minder!) dan voor de patiënt zijn verleden herstellen, inclusief wat goed was aan zijn verleden, ook al had hij het daarvoor vervormd of verkeerd begrepen."⁶

We zien enerzijds dat er op een manier niet voorbij de overdracht als weerstand en herhaling wordt gegaan en dat de overdracht zelfs gezien wordt als datgene wat geïnterpreteerd moet worden in de kuur om symptomen te overwinnen. De notie van het corrigeren van een vervorming of het uitklaren van een misverstand blijft hier net het concept van overdracht definiëren. In tegenstelling daarmee heb ik het idee dat het begrip *valse verknoping* kan worden uitgebreid naar de overwegingen omtrent overdracht in de drie Lacaniaanse registers. Sta me toe te proberen hoe.

Imaginaire

De *mésalliance*, de vergissing of fout die overdracht reduceert tot het imaginaire register is wat deze linkt met liefde – als een valstrik.

'Houden van' als imaginair (illusie van volledigheid, poging om Eén te worden met de Ander, enz.). Hier staat overdrachtsliefde in dienst van weerstand en hier vond Freud een onmogelijkheid om overdracht te scheiden van suggestie. Alle problemen van de passies in de as a-a' kunnen hier geplaatst worden (evenals het reductionisme van de post-Freudianen en hun pogingen om vanuit de zogenaamde tegenoverdracht te handelen).

Symbolisch

Op het niveau van het symbolische verstaan we de overdracht dankzij Lacan in termen van een relatie met het weten; niet een weten dat diegene in de positie van analyticus zou bezitten, maar een onbewust weten dat 'nog niet is gerealiseerd'. We nemen een definitie uit 'Proposition du 9 octobre 1967 sur le psychanalyste de l'École': "Het aan-het-weten-verondersteld subject [*sujet-supposé-savoir*] is voor ons het middelpunt waaraan alles wat met de overdracht te maken heeft wordt opgehangen. [...] Hier zal diegene die de intersubjectiviteit opheft zijn finesse tonen door te vragen: verondersteld subject door wie, als het niet door een ander subject is? Een subject veronderstelt niet – antwoordt Lacan – hij wordt verondersteld. Verondersteld, zo zeg ik, door de betekenaar die hem representeert voor een andere betekenaar."⁷

Maar hier vinden we impliciet ook de dimensie van valse verknoping: bijvoorbeeld in zijn Seminarie over de overdracht in 1961 – en na de vraag gesteld te hebben "hoe kunnen we situeren wat de plaats van de analyticus in de overdracht moet zijn? – stelt Lacan: "de analytische relatie [...] kan zich slechts beginnen ontwikkelen op basis van een misverstand."⁸

De dimensie van liefde en wat er aan voorbij ligt, is hier ook aanwezig, vermits de analytische relatie Lacan toeliet aan te tonen dat er geen liefde voor het weten is, maar afkeer ervan. In het beste geval kan de weg van een analyse voor sommigen de kans zijn (we horen dit in vele getuigenissen van de passe in onze scholen) om deze afkeer te confronteren, door te steken, en door er de zekerheid van een verlangen om te weten uit te halen, die enkel gebaseerd kan worden op de veronderstelling

7. Lacan, J. (2001[1976]). *Proposition du 9 octobre 1967 sur le psychanalyste de l'École*. In *Autres Ecrits*, Seuil, 243-259.

8. Lacan, J. (1991 [1960-1961]). *Le Séminaire, livre VIII, Le Transfert*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, 329.

6. Echegoyen, H. (2005). *The Fundamentals of Psychoanalytic Technique*, Routledge, 266.

van de onmogelijkheid om te weten. Het is op dit punt dat het ‘Symposium’ van Plato Lacan dient om een licht te werpen op de link tussen liefde en overdracht. De analytische situatie impliceert dat men akkoord gaat met de functies van minnaar en geliefde, waarbij diegene die bemint iets mist, maar hij/zij weet niet wat het is. De geliefde aan de andere kant weet niet wat hij/zij heeft, en dit is het aantrekkelijke vermits *het* in de liefdesrelatie wordt opgeroepen zich te tonen. Dat is de verleidende valstrik van de liefde: dat wat men mist is niet dat wat in de ander verborgen is. Dit geeft de metafoor van de liefde zijn structuur, waar “wanneer de functie van *erastes* of de persoon die bemint, als een subject met een tekort, de plaats inneemt van, of wordt vervangen door de functie van *eromenos*, het geliefde object, dat de betekenis van liefde wordt geproduceerd.”⁹ In de overdrachtsrelatie weet wie een analyse begint niet wat hij/zij heeft en hier ligt de ganse betrokkenheid van het onbewuste (het is een fundamenteel niet-weten). De paradox is dat hij/zij op het einde een tekort zal vinden (de positie van de minnaar), het is een overgang van een weten dat men niet heeft, naar een weten dat een tekort is, met name castratie. Net daarom kon Jacques-Alain Miller in zijn seminarie ‘Choses de finesse’ stellen dat “een psychoanalyse een ervaring is die erin bestaat een fictie te construeren (en hier vindt de introductie van het aan-het-weten-verondersteld subject zijn betekenis), maar tegelijkertijd, of vooruit bewegend, is het een ervaring die eruit bestaat deze fictie te ontmantelen. Dus is psychoanalyse niet de triomf van de fictie, die nogal op de proef wordt gesteld in zijn onmogelijkheid om de ondoorzichtigheid van het reële op te heffen.”¹⁰

Reëel

En deze ondoorzichtigheid van het reële brengt ons bij het denken over overdracht vanuit het standpunt van het register van het reële. Ik meen dat jullie de gelegenheid hadden om hierover uitgebreid te werken met Anne Béraud¹¹ toen zij hier onlangs was: overdracht verstaan vanuit het perspectief van de aanwezigheid van de analyticus binnen de dimensie van de drift, waar overdracht gedefinieerd wordt als ‘het tot werking brengen van de seksuele realiteit van

het onbewuste’. De analyticus incarneert met zijn of haar lichaam de schijn van het object *a* en laat zo de verknoping toe van de drie registers van de overdracht in de psychoanalytische ervaring. Wat ik graag wil onderlijnen is dat de dimensie van liefde en wat er aan voorbij ligt, onderzocht kan worden vanuit het aspect van valse verknoping, van *mésalliance*, doorheen de drie registers doorheen de verschillende logische momenten van een analyse. Ik bedoel hiermee dat Lacan op het einde van zijn onderwijs kwam tot formuleringen die de onmogelijkheid benadrukken om ‘waar te spreken over het ware’, om het reële op zich te bereiken. De ‘leugenachtige waarheid’ kan worden begrepen als de Lacaniaanse vertaling van de Freudiaanse ‘valse verknoping’. Het toont op een manier de limiet van het ontcijferen en leidt naar de vraag hoe een analyse van ‘fictie’ naar ‘fixtie’ kan overgaan. De notie van het verlangen van de analyticus als het product van een analyse leidde tot het logische einde ervan en is een weg uit de impasse van de oneindige analyse enerzijds en van een onuitgegeven [*inédit*], nieuwe bestemming voor de drift gebaseerd op het gat in het weten dat de analyse aanbrengt: de seksuele verhouding bestaat niet. Een andere manier om dit te zeggen is ‘er is geen echte verknoping’, er was nooit een oorspronkelijke tekst; de sporen van de impact van de taal op het lichaam brengen toevallige ontmoetingen in herinnering die ingeschreven zijn in een wars-van-zin. Is dit een *voorbij*? Volgens Jacques-Alain Miller is dit het niet. Het gaat in feite om een volledig andere logica. In zijn lessenreeks ‘Choses de finesse’ stelt hij de kliniek van het verlangen – die hij een kliniek van het ‘voorbij’ noemt, van transcendentie – tegenover die van de immanentie, een kliniek van ‘in cirkels lopen’. Wat hier wordt benadrukt is precies de omschrijving van het punt van fixiteit [*fixity*], dat wat niet verandert. En dit kan enkel worden bereikt wanneer het onbewuste ondervindt dat de analytische act er *tegenin* werkt.

Ik vermeldde dat ik zou verwijzen naar de negatieve overdracht. Waarom? Omdat er een dimensie van de [psychoanalytische] ervaring bestaat, waarvan het inaugurale drama, volgens Lacan, negatieve overdracht is. Ik verwijs naar het kleine boekje, een vertaling van een conversatie die plaatsvond in 1998 in Spanje, volgend op het congres van de WAP, exact 20 jaar geleden.¹² Het is zeer actueel om de vele dilemma’s te benaderen waarmee we in

9. *Ibid.*, 36-41.

10. Miller, J.-A. (2008-2009). *L'orientation lacanienne. Choses de finesse en psychanalyse*, enseignement prononcé dans le cadre du département de l'université Paris VIII. Niet gepubliceerd.

11. Béraud, A. (2018). Overdracht en object *a*. In *Kring Online* 5, tijdschrift van de Kring voor Psychoanalyse van de NLS, 11-18.

12. Miller, J.-A. (2005). *Le transfert négatif*. Navarin, Paris.

ons werk zowel ‘in extensie’ als ‘in intensie’ worden geconfronteerd. Vanaf het begin wijst Miller erop dat de binaire betekenaars postief-negatief in termen van het gevoelsveld ons niet interesseren, in zoverre dat Lacan van het aan-het-weten-verondersteld subject het middelpunt van de overdracht maakte, zoals we zagen. Een pragmatische definitie van negatieve overdracht zoals ‘iemand in het oog houden’ [*avoir quelqu’un à l’œil*], laat Miller toe om uit te werken dat er vele varianten zijn van deze ‘staat’ van overdracht: van wantrouwen tot verachting, van haat tot achtervolging, van devaluatie tot versmading, minachting, onverschilligheid, het spectrum van deze passie die wordt gekarakteriseerd door een zekere luciditeit – een helderheid die geen lof verdient, volgens Miller – kan ons heel wat leren over de impasses van analyses eens ze het punt van ‘ongeloof’ hebben bereikt dat volgt op het in vraag stellen van de identificaties die het subject op dit niveau van het ‘zijn’ ondersteund hebben. Vanuit dit perspectief stelt Miller voor dat Lacan de werkzame aard van de negatieve overdracht ontsluit, omdat het met de ‘neen’, met de agressiviteit, met de verwerping van de afhankelijkheid van de Ander is dat men vooruit kan geraken. Hij voegt er aan toe dat dit uiteraard op de juiste manier dient te gebeuren, net zoals Lacan deed bij Freud, door zijn compagnon te worden, hem te volgen, maar niet blind, terwijl hij bleef waken over zijn eigen stappen.

Is dit een noodzakelijke ‘staat’ van overdracht bij het doorlopen van een analytische weg? Wat is de drijfveer die ons van de heldere veronderstelling van het niet-bestaan van de Ander – en diens samenhang met de Eén-alleen – terug naar een discours – een sociale band – zou kunnen brengen? Om verder te gaan volgen hier enkele vragen.

Als besluit, en tegelijkertijd terugkomend op de vraag van het ‘voorbij’ uit de titel: welke liefde is er mogelijk wanneer de idealen zijn gevallen, de ficties ontbonden en het fundamentele fantasma getraverseerd? Ik raad hierbij aan het artikel van E. Laurent¹³ te lezen, getiteld ‘La psychanalyse guérit-elle du transfert?’, waarin hij twee concepten omtrent het lot van de overdracht gedurende een analyse tegenover elkaar plaatst: het ene waarbij de overdracht tot nul zou worden herleid op het einde van een

analyse, en het andere (dat in de lijn ligt van het onderwijs van Lacan) waarbij de overdracht op het einde van een analyse blijft bestaan als overdracht tot de psychoanalyse, maar “op een radicaal veranderde manier”. Deze (door het analytische werk) radicaal veranderde vorm van de overdracht is, volgens Laurent, datgene wat Lacan “un amour plus digne” [een waardigere liefde] noemt. Deze transformatie houdt een “soort van sublimatie van de overdracht” in, “een overgang van het werk van de overdracht naar een overdrachtswerk”: een overdracht naar het werk van de psychoanalyse zelf, op zich, “zonder de ondersteuning van de analyticus”. Tegengesteld aan de idee van een verzoening met het verleden, of een herstel van de originele tekst die werd verdrongen of verzwegen, tegengesteld aan de idee van een rouw die geen residu zou laten, wedt Lacan erop – dit is wat bedoeld zou kunnen worden wanneer het verlangen van de analyticus onzuiver is – dat de School, via de passe, het bewijs zal leveren van dat wat niet langer klein te krijgen is. Ik citeer Laurent: “de overdracht tot nul herleid kunnen we denken als het geloof dat het genoeg was het scherm van de idealen door te steken om van de liefde bevrijd te zijn. Wat overblijft, op het einde van een analyse, en wat in zijn particulariteit moet ontvangen (geogst) worden – daar is de passe voor – is de kennis van het subject over de partner die wellicht zal antwoorden.”¹⁴

In deze tijden, tijden van waarlijk valse verknopingen – zeker niet valser dan vroeger, maar wel een weergave van een andere logica in termen van discours als sociale band – kan een ontmoeting met het analytische discours een kans zijn op – zoals Lacan het noemde – “een minder domme liefde.” “Overdracht voorbij de liefde” is de gok om in te stemmen in de richting van het reële dat ons determineert te gaan. Ik las het als akkoord gaan met het onderscheid dat J.-A. Miller maakte wanneer hij onze gemeenschap ertoe aanzette net het verlangen van de analyticus te ondervragen wanneer de analyse niet gericht is op het weten als betekenis, op het onbewuste als zin: “het verlangen van de analyticus, dat geen zuiver verlangen is, zoals Lacan zegt, geen zuivere oneindigheid van de metonymie maar – zo verschijnt het aan ons – het verlangen het reële te bereiken, de ander tot zijn reële te reduceren en het van betekenis te ontdoen.”¹⁵ Ik wil er

13. Laurent, E. [26/11/2011]. *La psychanalyse guérit-elle du transfert?* Lezing te Dijon. <https://www.lacan-universite.fr/wp-content/uploads/2012/02/TRAVAUX-Laurent-15.pdf>

14. *Ibid.*

15. Miller, J.-A. (2012). *The real in the 21st Century*. <https://www.lacanquotidien.fr/blog/2012/05/the-real-in-the-21st-century-by-jacques-alain-miller/>

ook aan toevoegen dat de paradox blijft bestaan, dat om die zone te bereiken (die JAM hetzelfde noemt als ‘Oedipus in Colonus’) van het uiterst singuliere in elkeen, het ‘aan deze zijde’ van de overdrachtsliefde nodig is, onvermijdelijk. Zoals op het laatste congres van de WAP in Barcelona werd gesteld “laat alleen de overdrachtsliefde de productie toe van een weten over het *singuliere* dat buiten elke classificatie staat, toe.” Dit deed me denken aan iets dat ik enkele jaren geleden had geschreven over ons hedendaags tijdperk, over wat ik dacht dat een valse tegenstelling was tussen eenzaamheid en verbinding / verknoping (antwoordend op de beschuldigingen dat onze technologische wereld de illusie geeft verbonden te zijn terwijl deze onze steeds verder isoleert). Ik had voorgesteld dat, wat het analytische discours betreft, “de tegenstelling niet ligt tussen verbinding en eenzaamheid, vermits op het niveau van het genot het spreekwezen zichzelf toont als alleen-verbonden, verbonden aan dat object *a* dat op “op het diepste knooppunt van het subject zijn levensgevoel, zijn partnersymptoom” vormt. “Laten we zeggen dat als psychoanalyse geen filosofie is, dat zo is omdat ze werkzaam is op de rand van een reële dat, via de overdracht, bemiddelt tussen de Enen-gans-alleen”. Het gaat over het object, ja, maar ook over de liefde. Tot het reële verheven vanuit een natuur die steeds minder te verdragen is, stelt het analytische proces voor te antwoorden bij middel van een uitvinding, door de gelegenheid te gebruiken om de verschijning van *een* reële toe te laten, eigen aan elkeen en onvergelijkbaar. Dit voorkomt het ontstaan van een ministerie van eenzaamheid in Groot-Brittannië niet. We zien hoe de effecten van *semblants* reëel zijn en dus politiek.

Lacan kon zijn ‘D’une question préliminaire à tout traitement possible de la psychose’¹⁶ beëindigen door te stellen dat deze vraag niets anders is dan de opvatting om gevormd te worden uit de afhandeling van de overdracht in zulke behandeling. Interessant genoeg voegt hij er aan toe dat dit zou betekenen “voorbij Freud” te gaan. Jacques-Alain Miller besluit zijn beroemde essay over presentaties van patiënten met de vraag: “wie zal de overdracht van de psychoticus verklaren?”¹⁷

Als Lacan, zoals E. Laurent in zijn tussenkomst in Barcelona eerder deze maand voorstelde, in zijn laatste onderwijs “voorbij Freud” gaat, dan is dat omdat Lacan – door de psychose als de structuur op zich te zien – door dit zonder de Naam-van-de-Vader te doen en door het niet bestaan van de Ander in te sluiten, een perspectiefverandering toestaat die van de logica van de betekenaar van de overdracht die afhangt van de Ander, overgaat naar de logica van de *Unebévue* die afhangt van de Eén. Ik citeer: “Deze update is een reductie die de sleutel van het manoeuvre van de overdracht met een partner van het genot zonder de garantie van de Naam-van-de-Vader opbouwt. Moet dit niet gezien worden als een voorbode tot de grote finale reductie uit Lacans laatste onderwijs?”

In het work-in-progress dat het lopende onderhoud van de psychoanalyse onder onszelf en met de beschaving is, geeft dit ons een onderzoeksrichting die niet enkel beweert ‘dat er niet langer een onbewuste is’, of dat ‘subjecten vandaag geen overdracht vestigen’. Integendeel, het noopt ons tot een inspanning, nog steeds. Ik citeer Laurent en zal op dit punt eindigen: “Dus, in zijn laatste onderwijs tekent Lacan met het weten een modaliteit uit van de behandeling van de ontwrichting van het genot door middel van de *Unebévue*. Hij herformuleert zo de klassieke termen van de gereedschappen van de psychoanalytische operatie: het onbewuste, de overdracht, de interpretatie, om nieuwe voor te stellen: het spreekwezen, de act, jaculatie, onderworpen aan de logica van ‘erisEen’ [*Yad’l’Un*]”.

16. Lacan, J. (1966 [1958]). D’une question préliminaire à tout traitement possible de la psychose. In *Écrits*, Paris, Seuil, 531-583.

17. Miller, J.-A. (2005[1977]). Enseignements sur la présentation de malades. In *La conversation d’Arcachon*, Agalma, le Seuil, 304.

PPaK GENT 2017/2018

Kliniek (z)onder
overdracht?

DE DRIFTMATIGE REALITEIT VAN DE OVERDRACHT VER- EIST EEN LEVENDIGE AANWEZIGHEID VAN DE ANALYTICUS ¹

Luc Vander Venet ²

1,2,3,4

We starten met de ondertitel *1,2,3,4*. Niet met het kinderliedje: *één, twee, drie, vier hoedje van, hoedje van, één, twee, drie, vier hoedje van papier*. Hoewel dit niet geheel onzinnig zou zijn. Wie weet dat dit lied in 1830 is ontstaan toen de zuidelijke Nederlanden koning Willem I verwierpen en de onafhankelijkheid van België uitriepen? Het inderhaast opgerichte leger tegen de Nederlanders beschikte niet over de nodige sjako's (militaire gevechtshoeden³) zodat een papieren model werd gecreëerd. Het ging zo om een symptomatisch hoedje dat op de plaats kwam van het hoedje dat niet bestond en dus niet helemaal paste zoals het hoorde — *als het hoedje niet past...* — maar desondanks heeft gefunctioneerd en in menig vitrinekast tot *eschapeau*⁴ verheven is geworden. Onder die oorlogsversie gaat een oorspronkelijk lied schuil — gekoppeld aan een balspel — waar een onomatopoeë een kinderlijk spelgenot poogt te vatten: *één, twee, drie, vier hoedjebalplezier*. Wie er in slaagde zijn bal in de hoed van een tegenstrever te gooien mocht er achteraan zitten om hem te grijpen. Men kan zich de libidineuze vibratie voorstellen wanneer men iemand bijna te pakken heeft of wanneer men zelf bijna gegrepen wordt: nog één stapje, twee, drie, vier... *hoedjebalplezier*⁵. Deze betekenaarheel-alleen benoemt het driftmatig, lichamenlijk genotsevenement in de spelarena.

1. Lezing op het Theoretisch Seminarie van het PPaK op 20 januari 2018.

2. Analyticus (AME) *Lid van de Kring voor Psychoanalyse van de NLS, de New Lacanian School en de World Association of Psychoanalysis*. Lesgever aan het PPaK-Gent. luc.vdvenet@gmail.com

3. <https://legermuseum.wordpress.com/2012/05/22/sjako-van-het-nederlandse-uniform-in-de-19e-eeuw/>

4. Een zinspel op *eschapeau*.

5. <https://bertvanzantwijk.wordpress.com/2016/08/24/hoedje-van-papier/>

1,2,3,4 zinspeelt ook op de vier jaargangen van het PPaK en de logica die we daarin ontwaren. We hebben in een eerste jaargang gesteld dat een trauma te maken heeft met de ontmoeting met een reële dat niet in het symbolische te vatten is. Dat heeft ons in een tweede cyclus bij een lichaam in alle staten gebracht dat door de traumatische inslag van *detaal* de sporen van een genot draagt. Dat genot, zo hebben we in het derde jaar beargumenteerd, is nooit gepast maar altijd symptomatisch. Een symptoom heeft een onbewuste zin maar is ook de iteratie van een genotsevenement. Niet zonder leed. Dat symptoom tussen lust en leed, hoe kan daar nu, in een kuur die enkel over het spreken beschikt, iets van geraakt worden? Logischerwijze konden we, als antwoord op die reeks en de vraag die er uit voortvloeit, niet anders dan in een vierde jaar de overdracht behandelen.

Tussen absentia en présence

Het terrein waarop die strijd gevoerd wordt is immers de *speelplaats* of het *slagveld* — daar hebben we het liedje weer — van de overdracht. Ik zeg dat niet, het zijn de termen die Freud hanteert. “We bieden de analysant de overdracht als speelplaats waar de driften zich mogen ontplooiën”, stelt hij in 1914.⁶ En in 1916 benoemt hij de overdracht als het *slagveld* waarop alle krachten elkaar moeten treffen.⁷ Het is opvallend hoe Freud, van zodra hij over overdracht begint in oorlogsmetaforen vervalt — *slagveld (W6 460), permanente strijd, overwinnen, triomf, onschadelijk maken, een tussenrijk, (W7, 430-431), terrein waarop de zege moet worden behaald (W5, 466)* — en zich als een echte von Clausewitz⁸ tot oorlogsstrategie ontpopt. Dat is vrij logisch gezien de twee fundamentele stellingen die hij hanteert. Vooreerst dat de overdracht, als belangrijkste motor van de kuur, de grootste weerstand wordt als hij vijandig of geërotiseerd, driftmatig bezet geraakt. Dan wordt de overdrachtsweerstand een punt van stagnatie⁹ in de voortgang van de kuur. In de kuur ageert een driftmatige fixatie, die tot werking wordt gebracht (*mise en acte*) met de analyticus als object. In tweede instantie biedt dit het voordeel dat de analyticus er

6. Freud, S. (2006 [1914]). Herinneren, herhalen en doorwerken, in *Werken 6, Boom, Amsterdam, 431*.

7. Freud, S. (2006 [1916]). College XXVIII, De analytische therapie, in *Colleges inleiding tot de psychoanalyse, in Werken 7, Boom, Amsterdam, 598*.

8. Von Clausewitz, C. (1991 [1832-1834]). *Over de oorlog*, Uitgeverij Voltaire.

9. Freud, S. (2006 [1912]). Dynamiek van de overdracht, in *Werken 5, Boom, Amsterdam, 460*.

de strijd kan mee aanbinden. Twee passages worden hierbij vaak geciteerd: *Tussen een ijsbeer en een walvis kan er nooit iets beslecht worden gezien ze zich niet op hetzelfde terrein bevinden.*¹⁰ En de tweede passage: *Per slot van rekening kan niemand in absentia of in effigie worden gedood.*¹¹

Om die *in absentia* is het me vandaag te doen. Want op de vraag hoe men in een kuur die enkel over het spreken beschikt, iets van een genotswijze van een subject kan raken of wijzigen, zal Lacan gedurende zijn hele oeuvre antwoorden dat de analyticus in de overdracht in al zijn *abstinentie* geen *absentia* mag zijn, maar zijn *présence*, zijn aanwezigheid, in de weegschaal moet werpen. Er zijn dus in de overdracht twee soorten *aanwezigheid*. Een driftmatige fixatie die zich met de analyticus als object in de overdracht *aanwezig* stelt, tot werking wordt gebracht. En de *aanwezigheid* waarmee de analyticus opereert als antwoord daarop.

De wijze waarop Lacan die stagnatie of fixatie zal invullen varieert sterk in de loop van zijn onderwijs. Parallel daaraan varieert ook de manier waarop hij de aanwezigheid van de analyticus definieert. Ik zal vier grote momenten onderscheiden, 1,2,3,4.

De alluderende vinger van Leonardo Da Vinci

In *La direction de la cure et les principes de son pouvoir*¹² introduceert Lacan het concept van het *verlangen* van de analyticus en parallel daaraan ook de *aanwezigheid* van de analyticus. De analytische techniek vereist, zo stelt hij, dat de analyticus zijn aanwezigheid *discreet* houdt.

*Op die manier is de analyticus degene die de vraag schraagt, en dat niet om, zoals men dat zegt, het subject te frustreren, maar opdat de betekenaars weer zouden opdoemen waarin zijn frustratie is besloten.*¹³ *Wij zien daarin namelijk niets anders dan de terugkeer in het heden van betekenaars die vaak gebezigd werden in thans verjaarde vragen.*

Lacan articuleert in deze periode *spreken aan vragen*. Spreken is vragen. Vanuit een zijns-gemis (*frustratie*) doet het subject niets anders dan

vragen en berust dat vragen fundamenteel op een liefdesvraag. Spreken tegen een analyticus die zwijgt doet een liefdesvraag opduiken. Ziedaar de manier waarop hij op dat ogenblik de positieve overdracht-liefde als motor van de kuur beschouwt. Op die vragen geeft de analyticus geen antwoorden maar *enkel zijn discrete aanwezigheid* waarmee hij het vragen schraagt om in de overdracht *de terugkeer in het heden* van de fundamentele betekenaars toe te laten waarmee het subject van oudsher altijd zijn vragen heeft gesteld. *Pokerface en mondje dicht*¹⁴, zoals de *dode* in het bridge-spel, zegt hij hierover in dezelfde tekst, opdat de imaginaire relatie geen barrière zou vormen voor het voortschrijden van dat symbolisch proces waarin de vragen en betekenaars eigen aan het subject, de singuliere vraagstijl van het subject dus, zich zou kunnen ontplooien.

Aanvankelijk valt de aanwezigheid van de analyticus niet zozeer op. Het is *pas later* in het proces dat *zijn aanwezigheid* door de analysant *zal opgemerkt worden*, stelt Lacan.¹⁵ Die momenten waarin de aanwezigheid van de analyticus worden opgemerkt omschrijft hij als een ontmoeting, als een kruispunt van twee stiltes:

*Het meest intense gevoel van aanwezigheid van de analyticus, hangt overigens samen met een moment waarop het subject nog slechts kan zwijgen, dit wil zeggen een moment waarop het zelfs voor de schaduw van de vraag terugdeinst.*¹⁶

*Welke stilte moet de analyticus thans in acht nemen om de opgestoken vinger van Leonardo's Johannes de Doper*¹⁷ *boven dat moeras te doen uitrijzen, en zodoende de interpretatie weer de weg te wijzen naar de ontvolkte horizon van het zijn waaraan haar allusieve kwaliteit zich moet ontvouwen?*¹⁸

Een doorgevoerde ontplooiing van een analyse stuit op een limiet die de vraag in zijn pure vorm als vraag en de stilte die daarin huist — waar het subject nog slechts kan zwijgen — laten weerklinken. Als de aanwezigheid van iets wat onzegbaar is, waar een ultieme betekenaar ontbreekt, een zijnstekort — *schaduw van de vraag* — waar het subject voor terugdeinst. De analyticus opereert daar met zijn aanwezigheid,

10. Freud, S. (2006 [1916]). College XXVII, De overdracht, in Colleges inleiding tot de psychoanalyse, in *Werken 7*, Boom, Amsterdam, 580.

11. Freud, S. (2006 [1912]). Dynamiek van de overdracht, in *Werken 5*, Boom, Amsterdam, 466.

12. Lacan, J., (1966 [1958]). La direction de la cure et les principes de son pouvoir, in *Ecrits*, Paris, Seuil, 585 – 645.

13. *Ibid.*, 618.

14. Lacan, J. (1966 [1958]). O.c., 589.

15. O.c., 618.

16. *Ibid.*

17. [https://nl.wikipedia.org/wiki/Johannes_de_Doper_\(Leonardo_da_Vinci\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Johannes_de_Doper_(Leonardo_da_Vinci))

18. Lacan, J. (1966 [1958]). O.c., 641.

een stilte die hij in acht neemt om boven dat *moeras* — van de gefixeerde vraagstijl die *tot werking wordt gebracht* en waarmee de analysant in de overdracht op de analyticus dat zijnstekort wil afdekken — zoals de vinger van Johannes De Doper de *ontvolkte horizon van het zijn* — het zijns-gemis — en daarmee de richting van het verlangen aan te wijzen. De analyticus opereert met zijn stilte om in te gaan tegen een fixatie aan die vragen waarmee de analysant een *zijns-gemis* wil afdekken, teneinde op het einde van de kuur zijn conditie als verlangend wezen op zich te kunnen nemen.

We onthouden dat de drift hier volledig in betekenaars wordt gegoten — als een *vraagstijl* — waardoor het lichaam niet aan bod komt. Idem dito voor de aanwezigheid van de analyticus bij wie het lichaam wordt uitgeveegd — *mondje dicht en pokerface*. De vraag die we verder zullen behandelen is hoe het levende lichaam hierin later terug een plaats zal krijgen. We noteren ook dat het moment van overdrachtsweerstand wordt benaderd als een scharnierpunt waarop twee stiltes elkaar ontmoeten.

	Tot werking brengen (mise en acte)	Aanwezigheid analyticus
Moment 1	Van een vraagstijl Terugkeer in het heden van fundamentele betekenaars in thans verjaarde vragen	Discreet Stilte Pokerface en mondje dicht

De analyticus op de plaats van het agalmatisch object

*Van zodra er een aan het weten verondersteld subject is, is er overdracht. Van zodra die functie door iemand wordt geïncarneerd vloeit daar per definitie uit voort dat de overdracht is gevestigd.*¹⁹ Met het concept van het aan het *Weten Verondersteld Subject* zal Lacan later de positieve overdracht definiëren vanuit een *liefde voor het weten*²⁰ die het onbewuste opent en de drijfveer vormt voor de betekenaarselaboratie waaruit een weten omtrent de onbewuste waarheid ontstaat. Die elaboratie van een weten kan een subject

19. Lacan, J. (1973 [1964]). Le Séminaire, Livre XI, *Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*, Seuil, Paris, 210-211.

20. *Celui à qui je suppose le savoir je l'aime* in Lacan, J. (1975 [1972-73]). Le Séminaire, Livre XX, *Encore*, Seuil, Paris, 64.

echter nooit een *zekerheid* brengen. Achter de ene waarheid schuilt alweer een andere. Het subject wordt structureel gekenmerkt door zijn onbepaaldheid, als een leegte die nooit een bepaaldheid — een zijnsconsistentie — krijgt. Hoe langer men spreekt, hoe meer dat gemis, dat *onbepaalde van puur zijn dat nooit bepaald geraakt*²¹ verschijnt. Op die momenten zal de analysant de *aanwezigheid* van de analyticus het meest opmerken. Lacan zal dit vanaf het seminarie over de overdracht opnieuw omschrijven als een kruispunt, ditmaal als het scharnierpunt waarop het onbepaalde verlangen van de analysant het enigmatische, opake verlangen van de analyticus ontmoet. Waarom zegt hij me dit? Wat heeft hij voor ogen, waar wil hij naartoe, waarom antwoordt hij nu zo, enz.? Wat verlangt hij van mij?

P. Monribot²² beschrijft in zijn getuigenis van de passe helder het moment waarop hij op een congres zijn analyticus kruist die hem niet aankijkt. Hij vraagt zich af wat hem bezielde. Heeft hij me dan niet gezien? Maar ja, hij heeft me zeker gezien. Waarom doet hij dan alsof ik transparant ben als een spiegel waar hij dwars doorheen kijkt? Dit dwars door de spiegel kijken kent zijn verder verloop in de wachtkamer waar een spiegel aan de muur hangt die hem van bij de aanvang van de kuur al intrigeert. Stel nu eens dat het een *one way mirror* zou zijn en dat de analyticus hem observeert in de wachtkamer? Op een dag waarop dat wachten langer duurt dan gewoonlijk kan hij zich niet bedwingen om achter de spiegel te kijken en opgelucht te zien dat er alleen maar een muur is. Maar ook wel met enige ontgoocheling.

Deze passage toont wat er op het spel staat of wat er *tot werking wordt gebracht* in de overdracht. Het verlangen van de analyticus wordt het object van verlangen van de analysant. Hij verlangt het verlangen van de analyticus. Ziet hij mij, word ik gezien ...? Daarbij wordt een *object tot werking gebracht* — de blik in dit geval — waarmee de analysant zichzelf een consistentie, een *zijn* geeft dat als stop een zijns-gemis afdekt. In het VIIIe seminarie is dat nog het *agalma-tisch* object — *het majeure punt van de analytische ervaring*²³ — dat de

21. Lacan, J. (2008 [1964]). Aanwezigheid van de analyticus (hfdst X, Sem XI), in *iNWIT* n°4, De actualiteit van de overdracht, 24.

22. Monribot, P. (2000). Et passe le regard. In *Quand les semblants vacillent... Incidences du Réel dans la clinique psychanalytique. Textes préparatoires aux Conversations, Journées d'études ECF - ACF*, Paris, 21-22 octobre 2000, 90-94.

23. Lacan, J., (2001 [1960-61]). Le Séminaire, Livre VIII, *Le transfert*, Seuil, Paris, 180.

analyticus als precieus object van verlangen in zich sluit en in zijn aanwezigheid incarneert. Door niet te antwoorden op het verlangen van de analysant, door te opereren met zijn enigmatische verlagen als een *x*, leent hij zich tot het *tot werking brengen* van dat object in de overdracht wat de analysant de mogelijkheid moet bieden zicht te krijgen op zijn specifieke object van verlangen — “zonder equivalente, in geen enkel balans met andere”²⁴ — waarmee het aan een singuliere *zijnswijze* consistentie geeft. Op het einde van de analyse wordt de analyticus ontsluitend tot een *ontzijn*²⁵ [*désêtre*] wanneer hij als *agalmatig* object afvalt.

	Tot werking brengen (mise en acte)	Aanwezigheid analyticus
Moment 1	Van een vraagstijl	Discreet
	Terugkeer in het heden van fundamentele betekenaars in thans verjaarde vragen	Stilte Pokerface en mondje dicht
Moment 2	Van een object	X van het enigmatisch verlangen Incarnatie agalmatisch object

Het object van de drift

Tot nog toe blijft de manier waarop de overdracht wordt beschouwd helemaal gevat in de dialectiek van het verlangen. Op het Congres van de NLS in Israël in 2007 getuigde N. Linardou²⁶ over een overdrachtmoment met een patiënte die haar met de vraag overviel: *wat zou je zeggen als ik mijn kop breek op de vloer?* N. Linardou beschrijft hoe ze haar positie in de overdracht moest bijschaven omdat haar initiële opvatting van dit overdrachtmoment als een bevraging van haar verlangen — *wat ben ik in uw verlangen?* — voorbij ging aan het driftmatige circuit dat in de overdracht tot werking werd gebracht: *wilt ge mij breken, wie zal er breken, wie gaat wie breken?* Deze patiënte getuigde over een evenement in haar kinderjaren. Zij weigerde lange tijd op het potje te gaan uit angst dat haar kaka bij het vallen zou *breken*. Op een dag verloor haar vader zijn geduld, gaf haar een lavement en dwong haar

tegen haar protest in op het toilet. Haar wil werd *gebroken*. Het tot werking brengen van dit driftmatige genot in de overdracht in de relatie tot de analyticus liet toe een zicht te krijgen op het feit dat de analytische sessie vanaf het prille begin niet louter een semantisch gebeuren is waarin een onbewuste tekst zich uitschrijft maar ook een ruimte waarin zich stilzwijgend een driftmatig genot bevredigt dat draait rond een object dat buiten de betekenaarsarticulatie valt. Zo begon deze patiënte haar analyse met de melding dat het moeilijk zou worden voor haar om een analyse te doen omdat, hoewel ze hield van het analytisch dispositief en de procedure, ze zich op het eind van elke sessie altijd *gebroken* voelde. De liefde hield voor haar dus steeds die keerzijde in te *breken* of *gebroken* te worden. Dit liet toe een ander licht te werpen op haar initiële klacht geen liefdesrelatie in stand te kunnen houden omdat haar verlangen na een tijdje telkens *brak*. De driftmatige dimensie die in elke liefdesrelatie tot werking kwam — *wie zal wie breken, ze moeten niet denken dat ze er zullen in slagen mij te breken* — brachten haar er steevast toe de relaties met alle partners te *verbreken*. Ook in het fantasma waarop haar symptoom — boulimie- aanvallen — berustte was deze drift werkzaam: *eten kan het lichaam breken*. Evenzeer als in het spreken op zich zoals dit verscheen in de overdrachtdroom waarin ze niet kon spreken omdat haar mond blokkeert. Bij een manoeuvre om de mond te deblokken *breekt* ze haar tanden.

In Seminarie XI zal Lacan *breken* met de analytische traditie en de overdracht niet meer benaderen vanuit de herhaling dan wel vanuit de drift. Hij definieert er de overdracht als *het tot werking brengen van de driftmatige realiteit van het onbewuste*.²⁷ Het object dat daarbij in het spel is, op de plaats waarvan de analyticus in de overdracht komt te staan, is niet langer meer het *agalmatig* object van het verlangen, dan wel het immer verloren object als *oorzaak* van het verlangen waar de drift rond draait. De drift wordt in dit seminarie uitgewerkt als een circuit, een montage die rond het object draait. Met dit gefixeerde driftmatige circuit poogt een subject zijn subjectieve verdeeldheid af te sluiten en zich een identiteit te geven in termen van een genotswijze.

Met de benadering van de overdracht vanuit de drift is het dan ook geen toeval dat in dit seminarie de aanwezigheid, waarmee

24. *Ibid.*, 179.

25. Lacan, J. (2001 [1967]). Proposition du 9 octobre 1967 sur le psychanalyste de l'Ecole, in *Autres écrits*, Seuil, Paris, 585-586.

26. Linardou, N. (2007). L'expérience de la pulsion dans le transfert, *Bulletin de la NLS* n°2, 21.

27. Lacan, J. (1973 [1964]). Le Séminaire, Livre XI, *Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*, Paris, Seuil, 133.

de analyticus tegen de bevrediging in de overdracht ingaat, het lichaam en de drift ook terug ingevoerd worden. Tegenover het *dode punt* met de *pokerface en het mondje dicht* uit het begin van zijn onderwijs, verschijnt hier de aanwezigheid van een analyticus die niet enkel meer een interpretator is — zoals Tiresias de ziener — maar *borsten* aan zijn lijf moet hebben. *Het volstaat niet dat de analyticus de functie van Tiresias op zich neemt. Hij moet, met Apollinaire's woorden, ook nog eens borsten hebben.*²⁸

	Tot werking brengen (mise en acte)	Aanwezigheid analyticus
Moment 1	Van een vraagstijl Terugkeer in het heden van fundamentele betekenaars in thans verjaarde vragen	Discreet Stilte Pokerface en mondje dicht
Moment 2	Van een object	X van het enigmatisch verlangen Incarnatie agalmatisch object
Moment 3	Van een driftmatige realiteit van het onbewuste	Analyticus moet borsten (driftmatig object) hebben

Een S1 waarmee het subject rondjes draait

Op hetzelfde congres in Israël bracht Eric Laurent²⁹ vanuit de casus van N. Linardou, een vernieuwende visie op de overdracht gefundeerd op het laatste onderwijs van Lacan. *Breken (se briser)* is een betekenaar-heelalleen, een S1 die resteert uit het traumatisch evenement. Die is gearticuleerd aan alle mogelijke objectcircuits — de stem breekt, in het scopische veld breekt het lichaamsbeeld, eten doet breken, de anale wil breekt — maar in essentie vormt het de meest fundamentele band die het subject met zijn *partner-symptoom* onderhoudt. Ook in de overdracht waar de analyticus met de plaats van *partner-symptoom* wordt bekleed. Het subject draait rond die S1 *breken*, draait rondjes met die S1 waardoor het in zijn inaugurale ontmoeting met de Ander fundamenteel werd gemerkt. Het is de doopvont van een symptomatische verhouding van het subject tot een genot. *Breken* is

een S1 die niet gearticuleerd is aan een S2. Het is een wars-van-zin betekenaar die een verknoping benoemt van een reëel genot waar de fundamentele band met de Ander essentieel rond draait. De overdracht, waarin die S1 *tot werking wordt gebracht* in de verhouding tot de analyticus, verleent toegang tot dat reële.

Dat genot waar het in het laatste onderwijs van Lacan om gaat is een corporeel genot, effect van de inslag van een betekenaar op het lichaam die dat lichaam affecteert. In de overdracht wordt dat genot tot werking gebracht. Wil de analyticus iets aan dit genot proberen wijzigen dan zal dat van hem ook een levende, lichamelijke aanwezigheid vragen. Waar in het eerste onderwijs van Lacan het lichaam van de analyticus werd uitgeveegd ten voordele van een symbolische Ander die hij als *dood punt* moet incarneren, daar kunnen we zeggen dat in zijn laatste onderwijs de analyticus zich precies als Ander van de zin moet uitwissen om plaats te maken voor de Ander van het lichaam. Deze stelling die van de overdracht de ontmoeting, een scharnierpunt tussen twee levendige lichamen maakt was de centrale stelling van een lezing die Clotilde Leguil³⁰ zeer recent hier in Gent bracht en die mij zeer levendig aan een fragment uit de eigen analyse herinnerde waarmee ik zal eindigen.

	Tot werking brengen (mise en acte)	Aanwezigheid analyticus
Moment 1	Van een vraagstijl Terugkeer in het heden van fundamentele betekenaars in thans verjaarde vragen	Discreet Stilte Pokerface en mondje dicht
Moment 2	Van een object	X van het enigmatisch verlangen Incarnatie agalmatisch object
Moment 3	Van een driftmatige realiteit van het onbewuste	Analyticus moet borsten (driftmatig object) hebben
Moment 4	Van een S1 Lichamelijk genotsevenement	Lichamelijke aanwezigheid

28. Lacan, J. (2008 [1964]). Seminarie XI, hoofdstuk XX, In jou meer dan jou, in *INWIT 4*, Tijdschrift voor Psychoanalyse van de NLS, 2008, 40.

29. Laurent, E. (2007). Naissance du sujet supposé savoir, in *Bulletin de la NLS*, 2, 7-17.

30. Leguil, C. (2017). *Transfert au-delà de l'amour ... du sens*, Lezing in Gent op 21 oktober 2017 voor de Kring voor Psychoanalyse van de NLS. Cf. Leguil, C. (2018). *Overdracht voorbij de liefde ... voor de zin*. In *Kring Online 5*, Tijdschrift van de Kring voor Psychoanalyse van de NLS, 19-26.

Een ontmoeting van levende lichamen

Ik had mezelf al vaak het verschil horen typeren tussen mijn eerste analyticus, gekenmerkt door zijn stille, discrete aanwezigheid en de levende, luidruchtige aanwezigheid van mijn tweede analyticus. Hij liep rond in zijn bureau, ging iets uit de boekenkast halen, bladerde in tijdschriften, enz. Na vele jaren analyse had die aanwezigheid nu een onbehaaglijke vorm aangenomen. Achter de divan werd luidruchtig papier gescheurd, werden ringmappen open en dicht geklapt, artikels met een harde klap geperforeerd, bladeren uit schriften getrokken enz. Hoorde hij eigenlijk nog wel wat ik zei? Eerst onderbrak ik, wachtend tot het terug stil zou worden om verder te spreken, maar dat wachten werd stevast onderbroken door een rasperige *oui!*? Van zodra ik terug het woord nam werd mijn spreken echter terug overheerst door het lawaai achter de divan. Ik moest dus wel mijn stem verheffen om boven het lawaai uit te stijgen. Dan was er nog dat tweede gegeven waarvan ik niet wist wat er mee aan te vangen. Nu en dan hoorde ik reeds het gezoem van de parlofoon waarmee de deur werd opengemaakt nog voor ik aangebeld had. Wat had dat te betekenen? Was dat wel voor mij bedoeld? Moest ik nu nog aanbellen? Dat zou toch wel gek zijn als de deur al open was? Ik zou me belachelijk maken. Maar als ik binnen stapte zonder bellen zou hij dan wel gehoord hebben dat ik was toegekomen? Als de wachttijd in de wachtkamer opliep steeg dan ook de onzekerheid of hij me wel had gehoord. Hij zou me toch niet in de wachtkamer vergeten? Moest ik na een kwartier al niet eens kuchen of wat gerucht maken om mij te laten horen? Het was steeds een opluchting als de deur openging en de uitnodigende *oui* duidelijk maakte dat hij me dus niet vergeten was.

Tot slot wist ik na al die jaren werkelijk niet meer wat te zeggen. Alles was in een oneindig aantal variaties een ontelbaar aantal keren gezegd. Werkelijk niet meer wetend waarover nog te spreken begon ik in een sessie dan maar het banale gesprek na te vertellen dat ik de avond voordien op een feest met een leraar had gevoerd. Wanneer een kind vroeger iets vergat op school dan werd daar door de ouders dezelfde dag nog of ten laatste de dag nadien naar geïnformeerd. Nu echter is er op school een hele berg ruimte vol met rekken met vergeten voorwerpen waar niemand nog naar omkijkt. Op dat ogenblik veerde mijn analyticus recht en stormde naar de deur die hij openzwaaide terwijl hij bulderde: “er zijn er zelfs die hun

kinderen vergeten” (*il y en a même qui oublie leurs enfants*). Ik was niet alleen geschrokken door de bruuske beweging en interventie maar voelde me tevens pijnlijk getroffen. Ik daalde beduusd de trap af, bezorgd dat iets dermate was geraakt dat het niet meer goed zou komen. Tot ik de voordeur opendeed en met de klink in de hand aan het gezoem van de parlofoon dacht en na een moment van stomme verbazing in een bulderlach schoot. Een analyticus die al opendoet nog voor ge gebeld hebt is u zeker niet vergeten! Plots werden veel dingen helder en voelde ik een levenslang meegesleept gewicht van me afglijden. Wat was er gebeurd?

Zowel in de eerste als in de tweede analyse had ik uitvoerig een traumatisch moment uit mijn kinderjaren verteld en vanuit alle mogelijke hoeken beschouwd en geanalyseerd. Het was weekend, mijn ouders waren afwezig en de drie kinderen, ik als jongste, speelden in de tuin waar mijn vader een diepe put had gegraven om afval van een verbouwing in te dumpen. De put moest nog dieper uitgegraven worden en om mijn vader te helpen besloot ik me, met behulp van mijn broer en zus, in de put te laten zakken om met een schop verder te graven. Ik was vrolijk in de weer en babbelde honderduit tot het me plots begon te dagen dat mijn gebabbel, achter en boven mij in de tuin al een tijd niet meer beantwoord werd. In een tweede tijd hoorde ik nu pas de muziek die, boven en voor mij, vanuit het raam op het 2^e verdiep van het huis weerklonk. Mijn broer en zus waren in huis naar muziek gaan luisteren en hadden me vergeten. De paniek sloeg toe wanneer ik besefte niet eigenhandig uit de put te geraken en dat ik met mijn stem niet boven de muziek uit kon komen.

Met de deurklink in de hand werd plots duidelijk dat — ondanks het feit dat ik die geschiedenis al tot op de draad had geanalyseerd, de gehele familieroman aan de hand daarvan reeds in vele uitgaven had geschreven, de identificaties waarmee ik me had bekleed en de posities die ik op basis daarvan had ingenomen had uitgeklaard, de fantasmatische scenario's en de driftmatige circuits van het vergeten, vergeten worden, doen vergeten enz. al had geconstrueerd — er in de analyse blijvend iets werkzaam was gebleven dat stilzwijgend op de *speelplaats* of het *slagveld* van de overdracht was blijven ageren. Is de analyticus me niet vergeten, heeft hij me wel gehoord?

Maar overheen dit alles was het pas nadien dat voor mij voor het eerst hoorbaar is geworden welke betekenaars in de primordiale ontmoeting met de Ander waren ingeslagen en welke affecten ze hadden nagelaten. Steeds opnieuw heb ik het verhaal gehoord van een moeder die zich bezorgd had afgevraagd hoe ze het werk in een winkel, waar ze voortdurend aanwezig moest zijn om de klanten te bedienen, zou kunnen combineren met de zorg voor een baby die in het kamertje naast de winkel lag. En hoeveel geluk ze wel niet had gehad met een baby die haar geen grote moeilijkheden had bezorgd en die combinatie daardoor mogelijk had gemaakt. Verhaal dat telkens opnieuw werd afgerond met de uitspraak: *je hoorde hem niet, tot op het punt dat je hem zou vergeten hebben.*

Zonder levendige aanwezigheid van een analyticus die bulderde, recht veerde, reeds opendeed nog voor ik toekwam en lawaai maakte tot op het punt dat ik mijn stem moest verheffen om van mij te laten horen, is het helemaal niet zeker dat ik er zou in geslaagd zijn, nu reeds sinds vele jaren en op mijn manier en in mijn stijl, mijn stem aan de analytische zaak in Vlaanderen te lenen zodat die van zich laat horen in tijden waarin ze dreigt vergeten te geraken.

OVERDRACHT EN PSYCHOSE 1

Lieve Billiet ²

De vraag van de behandeling, de vraag van de psychose

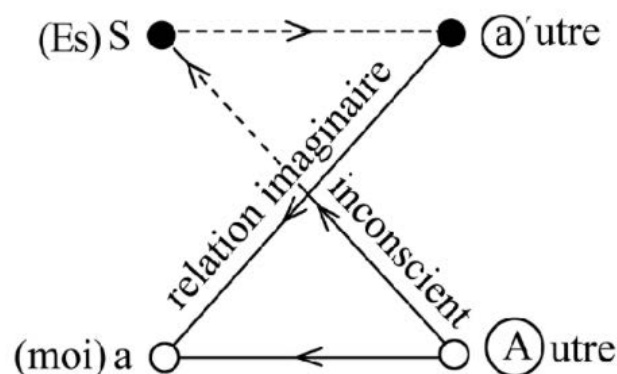
In de eerste les van het derde seminarie kondigt Lacan aan dat hij het zal hebben over het vraagstuk van de psychose. Het vraagstuk inderdaad, want over de behandeling kunnen we het nog niet meteen hebben en al helemaal niet over de behandeling van de psychose bij Freud, zo preciseert hij. Hij corrigeert daarmee een eerdere aankondiging in verband met dat seminarie en blijkbaar ook de titel. Hij stelt: "Het is geen toeval dat ik in eerste instantie ditgene waarmee we zullen eindigen als titel had opgegeven. Zeggen we maar dat het een lapsus is, een betekenisvolle lapsus."³ Het programma kondigt hij intussen als volgt aan: "[...] vertrekken van de freudiaanse doctrine om naar waarde te schatten wat ze ons in deze materie brengt, niet zonder daarbij de noties in te voeren die we de voorgaande jaren [in de vorige seminars dus] hebben uitgewerkt én om in te gaan op de problemen die de psychosen ons vandaag stellen."⁴ Het gaat dan zowel om klinische en nosografische problemen, als om problemen van behandeling.

De 'lapsus' waarmee het derde seminarie begint, en de correctie ervan, verhelderen meteen de titel die Lacan zal geven aan de tekst die hij een paar jaar later schrijft over de psychose, *D'une question préliminaire à tout traitement possible de la psychose*, tekst die één van de belangrijkste bijdragen van de klasieke Lacan over de psychose is. *Over een vraag voorafgaand aan elke mogelijke behandeling van de psychose*, wat mag die vraag dan wel zijn? Ik val meteen met de deur in huis: het is de vraag naar het statuut van de Ander in de psychose waar Lacan vanaf het derde seminarie een antwoord op zoekt te formuleren. In het spoor van

die vraag naar het statuut van de Ander zal de vraag naar het statuut en de hantering van de overdracht verschijnen.⁵

Seminarie III : de allusie, het scheldwoord & het woord van liefde

Lacan wil in het derde seminarie dus terugkeren naar de freudiaanse bijdrage in verband met de psychose, om ook die, aan de hand van de noties die hij de voorafgaande jaren introduceerde, in eer te herstellen. Dat de postfreudiaanse lectuur de geest van Freuds psychoanalyse geen recht doet, dat probeert hij dan al sinds enige tijd duidelijk te maken. Een focus op de weerstand die de analyse doet ontwaarden in een machtsstrijd, een nadruk op het Ik en de realiteit ten nadele van de aandacht voor het onbewuste, een louter duele opvatting van de objectrelatie en van de overdracht, ... Lacan heeft er zijn stelling van de talige structuur van het onbewuste tegenover gesteld, hij heeft het onderscheid tussen de kleine ander (de spiegel-ander) en de grote Ander (de Ander als plaats van pact, van vertrouwen, van garantie, van erkenning), en tussen de imaginaire en de symbolische relatie centraal gesteld. In zijn vorige seminarie, het tweede dus, heeft hij één en ander geformaliseerd in het L-schema⁶.

Als Lacan het derde seminarie aanvangt met de melding dat hij de freudiaanse bijdrage over de psychose onder de loep wil nemen aan de hand van de noties die hij de voorbije jaren introduceerde, dan is dat in de eerste plaats

1. Bijdrage voor het PPak-Gent, Programma Psychoanalytische Kliniek, op 3 maart 2018.

2. Analytica Lid van de School (AME) van de *New Lacanian School*, lid van de *Kring voor Psychoanalyse van de NLS* en van de *World Association of Psychoanalysis*. Lesgever PPak-Gent. Klinisch psychologe. billietlieve@gmail.com

3. Lacan, J. (1981 [1955-1956]). *Le Séminaire, Livre III, Les Psychoses*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, 11. Alle verwijzingen in de tekst zijn naar de Franse versie. De Nederlandse vertaling is van eigen hand.

4. *Ibid.*

5. "De vraag die aan elke mogelijke behandeling van de psychosen voorafgaat, laten we hier voorlopig rusten. Men ziet meteen dat die de aanzet vormt tot een nog te ontwikkelen conceptie van hoe men in die behandeling met de overdracht moet omgaan." Lacan, J. (1960 [1958]). *D'une question préliminaire à tout traitement possible de la psychose*. In: *Écrits*, Paris, Seuil, 583.

6. Lacan, J. (1978 [1954-1955]). *Le Séminaire, Livre II, Le moi dans la théorie de Freud et dans la technique de la psychanalyse*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, 284.

dat L-schema, dat er zowat de compilatie van vormt. Dat L-schema zal hem toelaten de simplistische postfreudiaanse interpretatie van het probleem van de objectrelatie en dus van de overdracht in de psychose te corrigeren. En daarmee de al te simplistische interpretatie van het onderscheid tussen de zgn. overdrachts- en narcistische neurosen. De postfreudianen hebben het wel heel simpel samengevat: narcistische neurose zou betekenen dat er geen objectrelatie is, en als er geen objectrelatie is, geen ander, dan is er geen psychoanalyse mogelijk. "Deze symmetrische opvatting [van de objectrelatie] resulteert bij analytici in een soort elementaire waarheden, sensationele stellingen van het volgend soort - ... - Er is geen analyse mogelijk voor iemand voor wie de ander niet bestaat."⁷ We zullen de kritiek op die stelling en op de opvatting vanwaar die vertrekt - de opvatting van het Ik als een reservoir van waaruit de libido kan uitgestuurd worden richting objecten, hetgeen constitutief zou zijn voor de realiteit - een paar jaar later terugvinden in *D'une question préliminaire*.⁸

Met het L-schema heeft Lacan een andere opvatting van het narcisme, van de verhouding tussen ik en object, van de relatie tot de a/Ander, in kaart gebracht. En daarmee gewapend waagt hij zich in het derde seminarie aan de lectuur van Freuds Schreberstudie en aan de kliniek van de 'narcistische' neurose die de psychose zou zijn. Reeds in het eerste hoofdstuk komt hij terzake. "De huidige hantering van de objectrelatie in het kader van de analytische relatie die dueel wordt opgevat, steunt op de miskennis van de autonomie van de symbolische orde, hetgeen automatisch een verwarring van het imaginaire en het reële vlak meebrengt. Dat betekent nog niet dat de

symbolische relatie uitgeschakeld is, aangezien men blijft spreken, men doet zelfs niets anders dan dat, maar die miskennis leidt ertoe dat ditgene in het subject dat op het eigenste vlak van de authentieke symbolische uitwisseling om erkenning vraagt - ... - vervangen wordt door een erkenning van het imaginaire, van het fantasma."⁹ Hij voegt even verder toe: "Het is evengoed zo dat het aan een bepaalde wijze van het hanteren van de analytische relatie is die erin bestaat het imaginaire te authenticeren, aan het vervangen van de erkenning op symbolisch vlak door de erkenning op imaginair vlak is, dat we de gekende gevallen moeten toeschrijven van het nogal snel uitbreken van een min of meer hardnekkige en soms definitieve waan. Dat een analyse vanaf de eerste momenten een psychose kan uitlokken, is een goed gekend feit, maar niemand heeft ooit uitgelegd waarom dat zo is. Zoiets heeft natuurlijk te maken met de gesteldheid van het subject, maar ook met een onvoorzichtig hanteren van de objectrelatie."¹⁰

Lacan zal onderzoeken hoe de structuur van het spreken en van de band met de a/Ander in de psychose veranderd is. Zijn stelling luidt dat er in de psychose enerzijds sprake is van een uitsluiting van de grote Ander, de Ander die men moet erkennen om zelf erkend te kunnen worden¹¹, anderzijds dat het subject samenvalt met zijn ik.¹² Van de vierpolige structuur van het L-schema blijven daarmee slechts twee polen over, de polen van de imaginaire relatie. Dat die niet gekaderd wordt door de symbolische, belet intussen natuurlijk niet dat er taal in het spel is, dat er gesproken wordt. Maar wat is de structuur van dat spreken? Wie spreekt? Hoe is het psychotisch subject aanwezig of geïmpliceerd in dat spreken? De psychoticus, zo stelt hij, bewoont de taal niet, hij wordt erdoor bewoond.¹³ De taal, de betekenaar, viseert het subject. Tegenover de structuur van de erkenning, plaatst hij de structuur van de allusie. In het spreken wordt aan het subject gealludeerd. Dat allusief spreken kan de vorm aannemen van de hallucinatie. Lacan werkt dit uit aan de hand van het voorbeeld van de hallucinatie van een psychotische vrouw die hij ontmoette in het kader van een klinisch gesprek. Het is uitermate interessant in verband met de vraag van de overdracht in de psychose.

7. Lacan, J. (1981 [1955-1956]). *O.c.*, 309.

8. "Om de minimale scheidslijn tussen neurose en psychose te definiëren, die echt wel nodig is, kunnen de psychoanalytici aan de ene kant dan ook niet anders dan zich te verlaten op de verantwoordelijkheid van het ik (*moi*) ten aanzien van de realiteit - wat wij bestempelen als het probleem van de psychose statu quo ante laten. Eén element kwam nochtans zeer specifiek in aanmerking om de brug tussen die twee domeinen te slaan. Een element waarmee analytici zelfs op de meest buitensporige wijze staan te zwaaien, telkens het over de overdracht in de psychose gaat. (...) Het is over dat element dat Midas, toen hij op een goede dag de indicaties voor de psychoanalyse even wettelijk regelde, het volgende wist te melden: "het moet duidelijk zijn dat de psychoanalyse slechts mogelijk is met een subject waarvoor er een ander is!" Waarop Midas dat bruggetje in beide richtingen overstak, denkend dat hij over braakland wandelde. Hoe had dat anders gekund, hij besefte immers niet dat de stroom daar liep? De term 'ander' - die tot op dat moment voor het psychoanalytisch volkje nog ongehoord was - had voor hem dan ook niet meer zin dan het ruisende gefluister van het ranke riet." Lacan, J. (1960 [1958]). *D'une question préliminaire à tout traitement possible de la psychose*. In: *Écrits*, Paris, Seuil, 546-547.

9. Lacan, J. (1981 [1955-1956]). *O.c.*, 23.

10. *Ibid.*, 24.

11. *Ibid.*, 62.

12. *Ibid.*, 23.

13. *Ibid.*, 284.

Na een spaak gelopen huwelijk woont de vrouw in kwestie terug samen met haar moeder op een appartement. Het is op de gang dat ze, bij het kruisen van een man, getrouwd en minnaar van de buurvrouw van de twee dames in kwestie, moeder en dochter, het scheldwoord ‘zeug’ hoort. Lacan zal tonen hoe de vrouw in kwestie ‘gevisieerd’ wordt in/door dit woord en stilstaan én bij de betekenis én bij de affectieve lading ervan. We kunnen het ook anders formuleren : bij het (onbewuste) weten dat erin vervat zit én bij de libidineuze dimensie ervan. Daarmee hebben we meteen de twee dimensies van de overdracht aangestipt.

Het gesprek met de vrouw verloopt niet zo gemakkelijk zegt Lacan, ze is gereserveerd en niet van plan veel prijs te geven, hoe beminnelijk ze zich ook voordoet. Dat heeft ongetwijfeld te maken met het feit dat ze niet aan haar proefstuk toe is – ze heeft wellicht al enkele van dat soort gesprekken achter de rug en “Allemaal goed en wel om te wanen”, schrijft hij, “maar van dat soort oefeningetjes, heeft men rap zijn buik vol.”¹⁴ Maar er is toch ook meer. De vrouw is ten prooi aan een zekere perplexiteit ten aanzien van haar omgeving. Eigenlijk begrijpt ze ergens niet goed wat haar overkomen is. Hoe is dat nu toch zover kunnen komen dat ze naar het ziekenhuis gebracht is? Is dat allemaal het gevolg van geroddel? Is daar een petitie in de buurt aan te pas gekomen? Op één of andere manier lijkt ze in elk geval, samen met haar moeder, het voorwerp van een bijzondere belangstelling geworden, en die belangstelling lijkt zich te herhalen. De vrouwen zijn dan misschien geen erotomanen in strikte zin, maar in hen leeft toch het gevoel dat men in hen geïnteresseerd is. En zo’n erotomaan element, het gevoel dat de ander in haar geïnteresseerd is, kleurt natuurlijk meteen ook het klinisch gesprek dat ze met Lacan voor een publiek heeft. Haar terughoudendheid heeft ongetwijfeld ook daarmee te maken.

We organiseren in het PPaK ook klinische gesprekken. Het voorbeeld uit het derde seminarie herinnert er ons meteen aan dat die gesprekken ‘onder overdracht’ plaatsvinden. Het gaat in die gesprekken niet alleen over de overdracht van de psychoticus ten aanzien van een buitenstaander, een eventuele achtervolger die tot de opname in de instelling leidde, maar ook over de overdracht die meteen de positie ten aanzien van de analyticus die het gesprek voert en het aanwezige publiek bepaalt. Het is

hier dat voorzichtigheid en tact geboden zijn en dat de verantwoordelijkheid van de analyticus radicaal is inzake vragen als: waarom aanvaardt een patiënt de uitnodiging? Is het een uitnodiging of een imperatief? Welke verhouding tot de ander brengt die in het spel? Wat betekent de interesse van de ander voor hem? Welke risico sluit die in?

De psychotische vrouw hoorde het scheldwoord ‘zeug’. Maar dat woord wil ze niet meteen zeggen, ze houdt het erop dat de man haar een grove, depreciërende term toegeworpen heeft. Ze wil Lacan wel toevertrouwen dat ze zelf niet helemaal vrijuit ging, want vlak ervoor had ze zelf gemurmeld ‘Ik kom van bij de spekslager’. Ziehier wat de structuur van de allusie nu toont, stelt Lacan. In het spreken krijgt de psychotische vrouw haar boodschap niet onder omgekeerde vorm (dat is de structuur van de erkenning), het is haar eigen boodschap die in de hallucinatie verschijnt.

Voor wie de voorgeschiedenis kent, is de inhoud van de hallucinatie niet moeilijk te duiden. De vrouw was getrouwd geweest, maar dat huwelijk was er, volgens medische getuigschriften, mee geëindigd dat haar man ermee bedreigd had haar in schelletjes te snijden. Zo rekent het boerenvolkje nu eenmaal af met stadsjuffertjes, aldus Lacan. Ze was teruggevlucht naar haar moeder in de stad met wie ze geïsoleerd samenleefde, niet zonder een gevoel van intrusie te beleven van de kant van de bevriende buurvrouw, die toch wel altijd op ongepaste momenten opdook. Zo kwam ze bijvoorbeeld op de deur kloppen als ze juist hun toilet aan het maken waren. Die buurvrouw dringt binnen in hun intimiteit, daar is een soort gevoel van vreemde belangstelling van de kant van de ander.

De voorgeschiedenis werpt licht op de semantische kant van de zaak, de inhoud van de hallucinatie, waarin, zo benadrukt Lacan, niets kenmerkend is voor de psychose. Er is geen enkel onderscheid tussen neurose en psychose te maken vanuit de inhoud, vanuit een imaginaire betekenis. Het bijzondere is dat het weten dat erin vervat ligt, zo manifest is, zo weinig verdrongen. Het is geen onbewust, geen verondersteld weten, het ligt open en bloot. Lacan noemt de psychoticus een “martyr de l’inconscient.”¹⁵ Een martelaar van het onbewuste, maar dan vooral ook in de zin van een geloofsgetuige van het onbewuste. Een

14. *Ibid.*, 59.

15. *Ibid.*, 149.

martelaar is niets anders dan de geïncarneerde, open getuigenis van het geloof. Het radicaal samenvallen met het geloof, het in het spel zetten van het lichaam, dat is de positie van de martelaar. Het is een positie die het zijn raakt.¹⁶ Dat brengt ons meteen bij de affectieve, de libidineuze kant van de zaak. Daar wijst Lacan erop dat er in de hallucinatie ‘zeug’ sprake is van een erotisering van de betekenaar.¹⁷ Het is een scheldwoord dat het zijn van het subject viseert. Lacan wijst op de centrale plaats van het scheldwoord in de kliniek van de paranoia¹⁸, en hij onderlijnt hoe scheldwoorden, net als woorden van liefde, een breuk vormen in het systeem van de taal.¹⁹ Hoe ze raken aan iets onzeggbaars.

Verder in het derde seminarie komt hij op het probleem van de liefde in de psychose terug en hij heeft het over een dode liefde. De liefde veronderstelt de erkenning van een radicale Ander. “Om de psychosen te begrijpen, zo stelt hij, moeten we in ons schemaatje [het L-schema] de liefdesrelatie tot de Ander als radicaal Ander laten samenvallen met de situatie in de spiegel, met alles wat van de orde van het imaginaire is, van de animus en de anima (...) voor de psychoticus is een liefdesrelatie mogelijk die hem als subject vernietigt, voor zover ze een radicale heterogeneïteit van de Ander aanneemt. Maar die liefde is ook een dode liefde.”²⁰ We zijn verwittigd inzake de dodelijke dimensie van de overdrachtsliefde in de psychose. “De psychoticus, vervolgt Lacan, kan de Ander slechts vatten in de relatie tot de betekenaar, maar hij stoot daarbij slechts op een schelp, een enveloppe, een schaduw, de vorm van het spreken. Daar waar het spreken ontbreekt, daar situeert de Eros van de psychoticus zich, daar vindt hij zijn opperste liefde.”²¹ Voor Lacan is het dat punt van dodelijke en opperste liefde dat vervat ligt in de Schreberiaanse term van de *Seelenmort*, term die het ‘oergebeuren’ tussen Flechsig en Schreber aanduidt waaruit al wat er verder gebeurd is voortvloeide, het is de term die de kern vormt van de waanachtige overdracht. Het is voor Lacan ook een term die getuigt van een precieus taalgebruik — hij verwijst op dat moment van het seminarie ook

letterlijk naar *la Carte du Tendre*²² — het is een soort liefdesterm, een term met een bijzondere affectieve lading die aan het zijn alludeert, een term waar de Ander (de taal) het zijn raakt. In *D'une question préliminaire* zal hij uitvoerig stilstaan bij een andere Schreberiaanse term: *Luder*.²³

Ik moet mijn bloemlezing van pareltjes uit het derde seminarie hier jammer genoeg onderbreken. We moeten vooruit. We onthouden dat op dat moment van Lacans onderwijs, in de psychose de Ander als plaats van het pact, van garantie, van goede trouw ontbreekt. De Ander is wel aanwezig onder de vorm van een spreken dat aan het subject alludeert en zijn zijn viseert. Inzake de overdracht impliceert dit: het onbewuste weten ligt bloot, de liefde is dodelijk.

D'une question préliminaire : de niet ont-dubbelde Ander, de achtervolgende Ander

Het komt goed uit dat we met de term *Seelenmort* intussen meteen ook bij Schreber zijn aanbeland. Het laat ons toe de stap te zetten naar de tekst *D'Une question préliminaire* waar Lacan, vanuit die gevalsstudie, vanuit het verloop van de ziekte van declencheren tot stabilisatie, het statuut van de Ander in de psychose op een andere manier zal conceptualiseren én daarmee ook het probleem van de overdracht. Eén en ander is zeker voorbereid in het derde seminarie, maar nieuw is de manier waarop Lacan de rol van het ‘vadercomplex’ in de gevalsstudie zal conceptualiseren. De belangrijkste kritiek op de postfreudianen wordt nu dat ze met al hun aandacht voor het Ik en de defensiemechanismen, met al hun simplisme inzake het narcisme en het objectrelatie, helemaal over het hoofd hebben gezien dat Freuds stellingen van de afweer tegen de homoseksuele wensfantasie, niet los te koppelen zijn van het gegeven van het zgn. vadercomplex in de psychose. Freud was nochtans erg expliciet geweest. “Ook in het geval Schreber hebben we dus de welvertrouwde bodem van het vadercomplex onder de voeten. Wanneer de strijd met Flechsig zich voor de patiënt ontpopt als een conflict met God, moeten wij deze strijd in een infantiel conflict met de beminde vader vertalen, waarvan de ons onbekende details de inhoud van de waan

16. (...) men zou kunnen zeggen dat de psychoticus een martelaar/geloofsgetuige (martyr) is.

17. Lacan, J. (1981 [1955-1956]). *O.c.*, 67.

18. *Ibid.*, 61. De Franse psychiaters hadden het over het *svp* syndroom : *salope, vache, putain* waren de meest gehoorde hallucinaties.

19. *Ibid.*, 67.

20. *Ibid.*, 287.

21. *Ibid.*, 288-289.

22. *Ibid.*, 289.

23. Lacan, J. (1960 [1958]). *O.c.*, 573.

hebben bepaald.”²⁴ Bij dat vadercomplex is Freud uitgekomen door stil te staan bij de omstandigheden die tot de ziekte hebben geleid, bij wat de psychose heeft doen declencheren. En hij heeft de hypothese geformuleerd dat een eruptie van een homoseksuele impuls ten grondslag lag aan de ziekte, eruptie die niet los staat van Schrebers overdracht op zijn arts Flechsig. Homoseksuele impuls, vadercomplex en overdracht horen samen bij Freud.

Het vadercomplex. Hoe zal Lacan dit nu vertalen? Ik moet het kort houden. In *D'une question préliminaire* herconceptualiseert Lacan het freudiaanse oedipuscomplex vanuit de theorie van de betekenaar, en de tussenkomst van de vader als de werking van een metafoor. Met de metafoor van de Naam-van-de-Vader verschijnen dus ook bij Lacan vader en moeder ten tonele. Want inderdaad, tot dan kwamen die eigenlijk nauwelijks voor in het verhaal. In het L-schema wordt de positie van het subject in de Ander, in het spreken, in de betekenaar, aangegeven, in de psychose maakt de structuur van de erkenning plaats voor die van de allusie, maar van oedipuscomplex, van vader en moeder is daarbij nergens sprake. Lacan benadrukt nu verder wel dat vader en moeder een rol spelen als betekenaar, de betekenaar van de Naam-van-de-Vader en de betekenaar van het Verlangen-van-de-Moeder, het belet niet dat het gaat om twee betekenaars, twee Anderen die hier geïncarneerd verschijnen. Niet één maar twee Anderen inderdaad.

Bij de inaugurele Lacan luidde het dat het subject de Ander moet erkennen om erdoor erkend te kunnen worden. Bij de klassieke Lacan luidt het dat de Ander als plaats van de taal, van de betekenaar ontdebeld moet worden, een tegenhanger moet vinden in de Ander van de wet die in die Ander een plaats creëert voor het verlangen en daarmee voor het subject. Die ontdebelding is het effect van een metafoor, de metafoor van de Naam-van-de-Vader. Wat is een metafoor? Een metafoor is de substitutie van een betekenaar door een andere met als effect het oprijzen van een nieuwe betekenis tegen de achtergrond van een verlies, van een door de operatie van metaforisatie ontstane leegte. Eén van de namen van dat verlies is de castratie, één van de namen van de ontstane betekenis is het verlangen. Het is de castratie, het verlies, het

verlangen, de leegte die toelaat dat het subject in de verwijzing van de ene betekenaar naar de andere gerepresenteerd wordt. Dat het subject de taal bewoont en er niet door bewoond wordt om even terug te grijpen naar de termen uit het derde seminarie.

We weten hoe Lacan van hieruit de structuur en het declencheren van de psychose conceptualiseert. In de psychose heeft de operatie van de Naam-van-de-Vader zich niet voltrokken. Er is geen metaforisatie. De betekenaar, de Ander is verpletterend, massief, er is geen plaats voor het subject. De psychoticus zit als object gevangen in de Ander, de eerste Ander, de moeder of hij wordt achtervolgd door de vader die in het reële verschijnt. De betekenaar is niet leeggemaakt zodat er geen plaats is om nieuwe betekenis te creëren, de betekenis is massief, achtervolgend, de betekenaar is zijn genotslading niet kwijtgeraakt. (cfr. eerder de erotisering van de betekenaar). Veel minder dan in het derde seminarie verschijnt de Ander die wil en geniet hier als een betekenaar die in het reële als hallucinatie opduikt, als een spreken dat het zijn van de psychoticus viseert, dan wel als een geïncarneerde achtervolger. Daar zitten die vader en die moeder voor iets tussen natuurlijk.

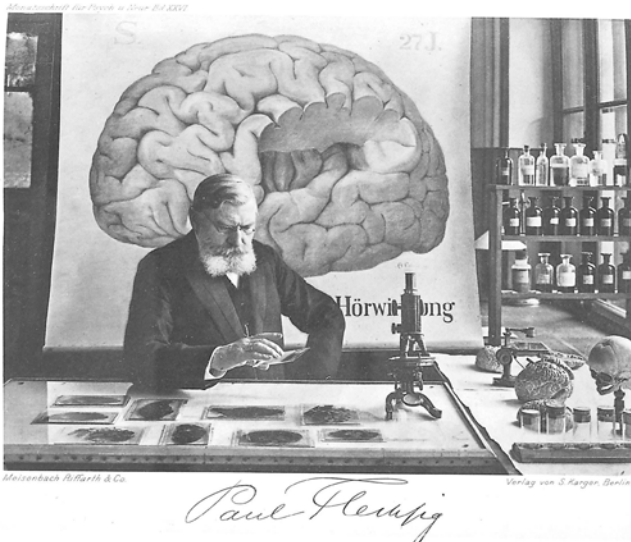
De achtervolger verschijnt onder de vorm van een Ander die weet, en dat weten is totalitair; of als een Ander die iets wil, die geniet, en dat genot is niet aan de castratie onderworpen, in de banen van het verlangen geleid. Het is op het moment dat die Ander opduikt dat de psychose declencheert of misschien preciezer dat de waan zich ontplooit. De waan is de attributie van het initiatief aan de Ander, attributie die een eind stelt aan de perplexiteit van het subject. De waan, zo stelt Lacan, begint als het initiatief van de Ander komt.²⁵ Zo bijvoorbeeld in het geval van Bruno, die compleet perplex is als hij plots op TV de nieuwslezer zijn tong ziet uitsteken naar hem. Het gebeuren viseert hem, zoveel is zeker, maar wat het beoogt is een vraag waarop hij het antwoord schuldig moet blijven. Tot hij een hele tijd later tot de conclusie komt dat er geen andere verklaring mogelijk is dan dat hij het voorwerp is van een experiment.

Weten, genieten. Het zijn de twee hellingen van de overdracht, de epistemische en de libidineuze. Er zijn van hieruit dan ook belangrijke gevolgen te trekken voor het

24. S. Freud, Psychoanalytische opmerkingen over een autobiografisch beschreven geval van paranoia (dementia paranoides), Werken 5, 386.

25. Lacan, J. (1981 [1955-1956]). O.c., 218.

statuut en de hantering van de overdracht. Het zal er zeker op aan komen zo veel als mogelijk afstand te houden van de positie van een Ander die weet. Dat kan een Ander zijn die een autoriteit is, zoals Flechsig op de foto waar hij in zijn bureau zit voor een uitvergroete foto van de hersenen of een Ander die onbewuste formaties interpreteert, zoals een analyticus zou kunnen doen.

Maar ook de positie van een Ander die geniet zal nefast zijn. Dat kan een Ander zijn die iets wil, of een Ander die gewoon therapeutische ambities heeft. Want of de Ander nu goede of slechte intenties heeft, maakt geen verschil, wat nefast is, is dat hij intenties heeft. De Ander die weet en de Ander die geniet zijn overigens vaak nauwelijks van elkaar te onderscheiden.

In de open brief aan Flechsig waarmee Schreber zijn *Denkwürdigkeiten* opent, stelt hij hem rechtstreeks de vraag. Zou het niet kunnen, dat ge, aanvankelijk ongetwijfeld met de beste therapeutische bedoelingen, geprobeerd hebt mij aan uw wil te onderwerpen, van mij de gevangene van uw wil te maken, zoals dat in de hypnose gebeurt? Zou het niet kunnen dat het precies dat is wat de stemmen met de term *Seelenmort* aanduiden? Waarna het dan spijtig genoeg een beetje uit de hand gelopen

is?²⁶ Het is overigens minder een vraag die Schreber stelt, voor hem leidt het al lang geen twijfel meer, dan wel een dringend verzoek aan Flechsig één en ander nu eindelijk maar eens te bevestigen.

Schreber is niet de enige die zijn achtervolger ervan verdenkt hem ‘gehypnotiseerd’ te hebben, hem tot speelbal van zijn wil gemaakt te hebben. Het is ook de klacht van Martine, een jonge psychotische vrouw die mij jaren geleden komt opzoeken en vertelt dat het misliep tijdens haar eerste werkervaring. Ze zegt: “Ik ben daar in contact gekomen met het kwade. Ik was verliefd op een jongen, ik kon niet aan hem weerstaan. Hij was niet zo boosaardig, zijn vriend echter des te meer. Die vriend, dat weet ze nu wel zeker, was gestoord. Die was niet normaal. De jongemannen hebben mij gehypnotiseerd, ze wilden me programmeren, het was een experiment. Op een bepaald moment zei de ene: ik kan nu voor 75 % voorspellen wat je zal zeggen of doen. Na anderhalf jaar heb ik ermee gebroken. Ik kan dat dan ook radicaal, ik moest wel, het was een kwestie van leven of dood. Was ik ermee doorgegaan, dan was ik gestorven, dat was ook de bedoeling van die mannen.” Ze zal uiteindelijk vluchten en elders gaan werken. “Maar”, zo zal ze zeggen, “ik heb alles met me meegenomen. Het is niet meer als vroeger. Ik ben toen een beetje gestorven.”

26. Schreber, D.P. (1975). *Mémoires d'un névropathe*. Paris, Seuil, 12-13: “le primum movens de ce qui a toujours été considéré par mes médecins comme de banales “hallucinations”, et qui en revanche a pour moi la signification d'une relation avec des forces surnaturelles, consistât en une commande exercée par votre système nerveux sur mon système nerveux. Comment expliquer la chose? Je suis tenté d'envisager la possibilité suivante: n'auriez-vous pu, vous, en personne, entretenir avec mes nerfs – et au début – je veux bien le croire, dans un but thérapeutique – une relation d'ordre hypnotique, suggestive ou autre, et cela, aussi bien, en dépit de la distance qui nous sépareit? En sorte qu'au travers de cette relation, vous eussiez pu soudain vous rendre compte que de l'au-delà, on cherchait à m'endoctriner par le truchement de voix dénotant une origine surnaturelle. Après cette constatation extraordinaire, vous auriez pu poursuivre pour un temps cette relation, par curiosité scientifique, jusqu'à ce que tout cela ait fini par vous paraître un tant soi peu angoissant à vous aussi, et vous vous seriez à ce moment-là vu dans l'obligation de briser là toute relation physique. (...) Aucune ombre ne viendrait dès lors ternir votre personne, et il resterait tout au plus, peut-être, à vous faire ce léger reproche que, pas davantage que tant d'autres médecins, vous n'auriez su résister tout à fait à la tentation qu'offrirait une occasion du plus haut intérêt scientifique, entièrement fruit du hasard, de vous livrer à côté des buts proprement thérapeutiques, à des expériences sur la personne d'un patient confié à vos soins. Oui, la question se poserait de savoir peut-être même si tous ces ragots de voix d'après lesquels certaine personne aurait commis le meurtre d'âme, n'en reviennent pas tout simplement à ceci: le fait d'exercer une emprise sur le système nerveux de quelqu'un que l'on tient dans une certaine mesure prisonnier de sa volonté.”

Slechts onder zeer specifieke voorwaarden zal Martine afspraken met mij kunnen maken, er naar toe komen én kunnen spreken. De afspraken moeten een sporadisch karakter hebben, een afspraak mag nooit de suggestie van een volgende inhouden. Als ze aan het eind van een sessie een nieuwe afspraak maakt, zal ze daar stevast niet naar toekomen. Ze contacteert me wel weer nadat ze me toevallig tegengekomen is op de trein of in de stad. Zelf zegt ze dat die context mij vermenschlijkt. Maar ongetwijfeld zorgt het toeval van de ontmoeting er ook voor dat de Ander 'gedecompleteerd', onvolledig gemaakt wordt, dat er een gat in geslagen wordt. Het laat haar toe aan het geprogrammeerd worden door de Ander te ontsnappen. Ze benadrukt verder van in het begin dat ze niet alles zal zeggen. De Ander moet niet alles weten.

Seminarie X en XI: geen separatie, geen extractie van het object - achtervolgd door de blik of de stem

De casus van Martine laat ons toe meteen de stap te zetten naar een volgend moment in Lacans onderwijs, een moment waarop hij het statuut van de Ander zal benaderen, niet vanuit de structuur van de erkenning, niet vanuit de metafoor van de Naam-van-de-Vader, maar vanuit de operaties van aliënatie en separatie als constituerend voor de subjectwording. We weten dat Lacan daar aan de freudiaanse lijst van objecten — de borst, de faeces, de fal-lus — ook de objecten van de stem en de blik toevoegt. Hij doet dat rond en in het tiende en elfde seminarie. Van hieruit zal hij het probleem van de psychose benaderen en stellen dat in de psychose de separatie niet voltrokken werd, dat er geen extractie van het object was.

Veel meer kan ik daar in dit korte tijdsbestek niet over zeggen. Maar toch even dit. Wat impliceert dit voor het statuut en de hantering van de overdracht in de psychose? De Ander viseert de psychoticus. Die stelling blijft over-eind. Maar die Ander, dat is niet louter een betekenaar die het subject viseert, een spreken dat het bewoont; die Ander, dat is niet louter een geïncarneerde, obscene Ander aan wiens willekeur en almacht de psychoticus overgeleverd is; die Ander is ook een blik of een stem die de psychoticus viseert of achtervolgt. De objecten van de blik en de stem is Lacan overigens via de kliniek van de psychose op het

spoor gekomen.²⁷ De vraag van de hantering van de overdracht wordt nu: hoe ervoor te zorgen dat de behandelaar geen achtervolgende, alles observerende blik of een achtervolgende / commentariërende / bevelende stem wordt. Dat is bijvoorbeeld wat gebeurde bij Marleen, die dag in dag uit de stem van haar vroegere psychiater hoort, en nergens veilig is voor zijn blik. "Ik heb geen privacy", zegt ze, "zelfs in de badkamer kan hij me zien. Kon ik het maar bewijzen. Dan trok ik naar het Europees Hof voor de Rechten van de Mens. Het is schandelijk wat die psychiater uitsteekt."

Terug naar de casus van Martine. Martine is gehypnotiseerd. De hypnotiseur is een Ander die haar wil programmeren, aan zijn wil onderwerpen. Maar het is vooral ook een Ander aan wiens blik ze onderworpen is, voor wie ze transparant is. Martine wordt achtervolgd door een blik. Het is de blik van haar ouders en in het bijzonder van haar moeder over wie ze het volgende zegt: "Mijn ouders vinden zichzelf goede pedagogen, maar ze zijn veel te zacht-aardig. Thuis word je gewurgd met een wollen draadje. Maar mijn ouders staan buiten het leven, ze observeren het leven maar hebben er geen deel aan. Ze zijn intellectueel, ze kennen alles uit de boeken, maar als het erop aan komt te handelen, kunnen ze dat niet. Ze zijn nog niet in staat een brandende servet te doven. Ze kunnen slechts verlamd toekijken. Mijn moeder spreekt nooit als een moeder tegen of over mij. Ze spreekt als een therapeute. Ze observeert, taxeert, diagnosticeert. Ze brengt verslag uit bij mijn grootmoeder nadat ze me zag. 'Ze glimlachte', zegt ze dan tegen mijn grootmoeder over mij, 'ze zag er beter uit.'"

Als Martine zegt "ze spreekt als een therapeut, ze observeert, taxeert, diagnosticeert", dan identificeert ze de therapeut met een blik, een oordeel, een weten. Het is in die zin ongetwijfeld relevant dat Martine mij contacteert, na een toevallige ontmoeting die ingaat tegen elke gedachte van programmering, in een context die mij vermenschlijkt, maar vooral ook een ontmoeting waarbij ik haar niet had gezien. Zij heeft mij op de trein of in de winkelstraat opgemerkt, mijn aandacht wordt pas getrokken door het feit dat iemand mij nadrukkelijk staat aan te kijken. Het is al evenmin toeval dat ze met een wat oudere vrouw die ze haar beste vriendin noemt, haar leken-therapeute, vooral

.....
27. De problematiek van de blik staat zeer centraal in de casus van de zussen Papin die hun werkgeefsters levend de ogen uitrukten, casus die Frankrijk sterk beroert en waar Lacan een tekst over schrijft.

telefonisch contact blijkt te hebben. Het is één van de manier waarop Martine zich aan de blik onttrekt, een blinde vlek creëert.

Tot zover een bijdrage over het statuut en de hantering van de overdracht vanuit het perspectief van de Ander. De vraag van de overdracht vanuit het perspectief van de Eén blijft hiermee uiteraard geheel onaangeroerd.

Lacaniaanse Politiek

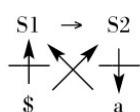
ANALYTISCH DISCOURS EN POLITIEK: IDENTITEIT IN VELE STIJLEN ¹

Evi Verbeke ²

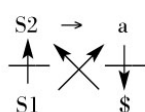
De meester in vraag

In 1969 en 1970, in zijn 17^e seminarie *L'envers de la psychanalyse*, gaf Lacan lessen die we moeten lezen in hun tijdsgeest. Studentenrevolutes, *the summer of love*, de tweede feministische golf, ... Hoewel maar een minuscuul deeltje van de wereld hippie was, werd het in 1969 wel duidelijk dat deze recente evenementen gevolgen hadden op een groter aantal mensen. Het zijn deze repercusies die Lacan in dit seminarie onderzoekt. Het is zijn antwoord op de revolutes, die hij niet op een voetstuk plaatste maar waar hij zich ook niet van distantieerde. Hij gebruikte het seminarie om de structuur van de meester te bestuderen en kwam zo op vier discours. Niet zonder effecten: zijn populariteit bij de studenten en het in vraag stellen van macht, leidde ertoe dat hij in 1969 niet langer in de *École Normal Supérieure* mocht lesgeven. Door het studentenprotest dat daar op volgde, gaf Lacan sindsdien les in de Rechtsfaculteit.

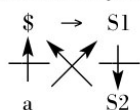
discours du maître

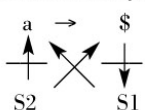
discours de l'Université

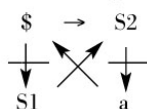
discours de l'hystérique

discours de l'analyste

discours du capitaliste

Lacan ondervraagt het meesterdiscours, vertrekkende van de Hegeliaanse meester-slaaf verhouding. Hij start er zijn seminarie mee: "Het is niet toevallig dat ik eerst het meesterdiscours vernoem", vertelt hij in de eerste les, "deze eerste vorm is die welke zich uitsprekt vanuit de betekenaar die een subject representeert voor een andere betekenaar."³ Dit discours trekt de verhouding uit van S1 tot S2 met het verdeeld subject dat in deze operatie tussen de betekenaars valt en het object *a* als rest nalaat. Vanuit deze optiek komt Lacan tot het idee dat het onbewuste de structuur kent van het meesterdiscours. De onderkant van het meesterdiscours, wat onbewust blijft, is dan ook het fantasma: $S \diamond a$. Bewust is de talige verhouding van S1 naar S2.

Dit is meteen opvallend. Lacan valt het meesterdiscours niet zomaar aan als iets wat extern macht zou uitoefenen op anderen. Integendeel: hij situeert het als het proces van het onbewuste. De meester-slaaf verhouding is inherent aan onze subjectiviteit. Macht is daarom niet zomaar weg te werken. Deze these kent haar herkomst bij Freud, die in *Het onbehagen in de cultuur* stelt dat cultuur altijd onze driften moet reguleren waardoor een vorm van macht noodzakelijk is en steeds een rest van onbehagen laat bestaan.⁴ Hij deelt het ook met Foucault die macht als inherent ziet in én constitutief voor de sociale verhoudingen.⁵ In die zin neemt Lacan een andere positie in dan de revolutionairen: hij gelooft niet dat we de meesters moeten afschaffen om tot een bevrijde maatschappij te komen. We kennen zijn beroemde zin: "Ce à quoi vous aspirez comme révolutionnaires, c'est à un maître. Vous l'aurez."⁶

Analytisch discours: 'l'envers'

Dit betekent niet dat Lacan als een rechtse conservatief streeft voor het behoud van de machtsstructuren, omdat die nu eenmaal noodzakelijk zijn. Dat zou een consequentie zijn mocht hij zich beperken tot enkel en alleen het meesterdiscours. Maar het meesterdiscours past in een geheel van vier, later vijf, discours die roteren doorheen het spreken van het subject. In de eerste plaats is de verhouding tussen het meesterdiscours en het analytisch

3. Lacan, J. (1991 [1969-1970]). *Le Séminaire, livre XVII, L'envers de la psychanalyse*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, 19. (eigen vertaling)

4. Freud, S. (2006 [1929]). *Het onbehagen in de cultuur*. In: *Werken 9*, Amsterdam, Boom, 461-532.

5. Foucault, M. (1975). *Discipline, toezicht en straf. De geboorte van de gevangenis*. Groningen, Historische uitgeverij.

6. Lacan, J. (1991 [1969-1970]). *O.c.*, 239.

1. Bijdrage, op 2 december 2017, voor het seminarie Lacaniaanse Politiek.

2. Klinisch psychologe in PC Karus, praktijkassistent aan de Vakgroep Psychoanalyse en Raadplegingspsychologie, UGent eviverbeke@gmail.com

discours vrij opvallend te noemen. De psychoanalyse is de ommezijde, keerzijde van het meesterdiscours. Wat in het meesterdiscours onderaan staat (onbewust) komt in het analytisch discours bovenaan (bewust). Wat in het meesterdiscours links staat (subject) komt in het analytisch discours rechts (ander) en omgekeerd. Het fantasma dat onbewust blijft zal de psychoanalyse onderzoeken en de analyticus neemt het afvalproduct van het meesterdiscours op. Ze functioneren als twee ommezijden, net zoals het hysterisch en universitair discours dat doen.

Op zich is ook dit weer een vreemd gegeven, dat het analytisch discours de ommezijde is van het meesterdiscours. In de meest optimistische kijk op psychoanalyse, zouden we kunnen stellen dat zij de meester kan aanvallen, van zijn voetstuk halen. En dat is inderdaad wat velen van Lacan verwachtten in de jaren '60: dat psychoanalyse rechtstreeks inzetbaar is om een bestaande maatschappij te veranderen. Maar Lacan stelde op dat vlak teleur. Freud gaf al duidelijk aan dat de psychoanalyse niet rechtstreeks kan bijdragen aan een nieuw maatschappijmodel, Lacan formaliseert dit hier via de discours en gaat nog een stap verder. Niet alleen kan de psychoanalyse de meester niet omverwerpen, ze is er nog eens onlosmakelijk mee verbonden! De psychoanalyse viseert het onbewuste, spreekt over het onbewuste en dus over het meesterdiscours. Het fantasma dat het meesterdiscours maskeert, zet het analytisch discours centraal door de verdeeldheid niet te ontkennen maar net te viseren in het spreken van de patiënt. Psychoanalyse zonder het meesterdiscours lijkt onmogelijk.

Vier discours en hun onmogelijkheid

We moeten voorzichtig zijn en niet geloven dat het enkel en alleen gaat om een verhouding tussen het meesterdiscours en het analytisch discours. De discours roteren continu en daarom moeten we het hysterisch, universitair en kapitalistisch discours ook in rekening brengen.

Zo stelt Lacan in dit seminarie hoe er een verschuiving gebeurde op maatschappelijk niveau waar de meester niet langer opereert als een Soeverein die heerst en verdeelt en de slaaf het werk laat doen. De macht opereert hedendaags veeleer binnen een samenspel van het universitair en kapitalistisch discours, wat Lacan (zoals vele denkers) als een historisch

proces ziet dat onze moderne tijd markeert.⁷ De macht is niet zozeer gepersonaliseerd, maar functioneert anoniem als een web dat iedereen omvat en niet in een externe relatie staat tot de onderdrukten. Lacan maakte volgens mij op die manier ook duidelijk dat de revolutionairen een meester wensten te vermoorden die al lang dood was. In tegenstelling tot wat we vaak denken, zijn de vaders niet vermoord tijdens de *summer of love*, of door feministen. Ze lagen op dat moment al lang in hun zerken.

Politiek mogen we dus niet zomaar gelijkstellen met het meesterdiscours. Zoals Lacan hier toont is het vooral het universitair en kapitalistisch discours die de macht hebben in het politieke veld van de moderne tijd. De psychoanalyse moet zich daarom noodzakelijk tegenover hen verhouden om haar eigen plaats daar in te zoeken. Maar tegelijk blijft het meesterdiscours cruciaal gezien haar inherente structuur van het onbewuste waardoor ze ook niet zomaar is 'verdwenen'.

Het gaat altijd om de verschillende discours samen en dit komt precies omdat iedereen te maken heeft met het genot. Elk discours is een manier om de structurele *non-rapport* op afstand te houden. Trucjes om ermee om te gaan, om er een antwoord op te formuleren en ze toch op afstand te houden. Maar die trucs werken steeds onvoldoende, gezien de *non-rapport* niet te overbruggen is en precies daarom is er een blijvende rotatie tussen de discours, omdat elk discours op haar onmogelijkheid botst.

Het is van daaruit dat we Lacans stelling over de plaats van de psychoanalyse in de politiek kunnen begrijpen die hij in dit seminarie als volgt definieert: "De intrusie (van de psychoanalyse) in de politiek kan enkel als men erkent dat er enkel discours is van het genot."⁸ Als de psychoanalyse een ruimte wil in het politieke veld dan kan dat enkel als ze haar eigen onmogelijkheid erkent en in rekening brengt dat haar discours een van de defensies is tegen het genot. Indien we dit niet zien, dan komt er bijna zeker een pervertering. Want dan zal men ervan uitgaan dat de psychoanalyse wél mogelijk is, een wereldbeeld kan geven, het fundament kan vormen van een samenleving, de oplossing kan bieden voor de problemen waar we steeds in vervallen. Maar door haar andere positie kan ze de andere discours wel in vraag stellen, bekritisieren en zo verandering bieden zonder revolutie.

7. *Ibid.*, 33-34.

8. *Ibid.*, 90. (eigen vertaling)

The Argonauts

Wat zegt dit alles over de moeilijkheden waar we op botsen in de hedendaagse context? Ik wil dit hier onderzoeken via het boek *The Argonauts* van Maggie Nelson.⁹ Een werk dat een stuk autobiografisch is, deels citerend doorheen filosofen en analytici, en ook poëtisch. Het gaat over haar relatie met Harry Dodge, kunstenaar die een geslachtsverandering onderging en over hoe ze zwanger werd via IVF. In het boek zet ze zich af tegen het idee dat zij moeten passen binnen geijkte categorieën of nieuwe labels moet vinden. Nelson zoekt een manier om iets van zichzelf te capteren, zonder zich te moeten vastpinnen op strakke identificaties. Tegen de persistente herhaling van het idee “*Donc, je suis; Donc, je suis; Donc, je suis; ...*”¹⁰ Zo vraagt ze zich af hoe ze kan uitleggen dat dingen niet altijd in een categorie passen: “How to explain, in a culture frantic for resolution, that sometimes the shit stays messy.”¹¹ “How does one get across the fact that the best way to find out how people feel about their gender or their sexuality – or anything else, really – is to listen to what they tell you, and to try to treat them accordingly, without shellacking over their version of reality with yours?”¹² Het boek gaat om openheid laten voor een lege ruimte waar zich iets afspeelt van het analytisch discours. Toch zoekt ze op hetzelfde moment woorden over wie ze is, wat haar relatie is en komen er nieuwe meesterbetekenaars. Net zo bij haar partner die in zijn kunstwerken categorisatie probeert te ontvluchten, een ‘*in-between*’ zoekt maar tegelijk ook niet volledig weg kan van een meesterbetekenaar. Pogingen om identiteiten te ontvluchten, maar hoe dit doen zonder in een niemandsland te komen waar geen woorden meer zijn, wat evenmin dragelijk is?

Niet toevallig gaat het hier om gender en seksualiteit. Hedendaags zien we de neiging om daar meer variatie in toe te laten en de categorieën die ons vroeger in bedwang hielden los te laten. Anderzijds zien we een continue recuperatie binnen labels en identiteiten die alles behalve fluïde mogen zijn. Het idee dat De Vrouw niet bestaat en er geen Seksuele Verhouding is, keert meestal niet terug in de discussie omtrent gender, transgender en seksuele relaties die afstappen van het klassieke model. Integendeel: er komt een wildgroei aan

nieuwe namen, iedereen moet blijkbaar ergens inpassen. Gender fluïde, transgender, transseksueel, cisgender, bigender, gender queer of cross dresser. Samengevat: ‘LGBT+’.¹³ De kracht van de nieuwe namen zit erin dat ze een duidelijke S1 vormen en zo iets kunnen laten bestaan dat ervoor niet altijd denkbaar was. Het grote nadeel van deze naamvorming is dat waar ze bevrijdend zouden moeten werken ze uiteindelijk dwangmatig en verstikkende effecten hebben. Net omdat ze mensen terug vastzetten in een identiteit, nadat ze wilden loskomen van een andere identiteit. Dit is een van de redenen waarom Foucault zich bijvoorbeeld afzette van de homoseksuele bewegingen in de jaren ’60. Hoewel hij de legalisering van homoseksueel gedrag toejuichte (een aantal universiteiten ontsloegen hem als jonge onderzoeker, omdat hij seks had met mannen) verzette hij zich tegen de creatie van een homoseksuele identiteit die daarlangs begon te ontstaan.¹⁴ Nelson kent een gelijkaardige zoektocht.

Een ander duidelijk voorbeeld waar we zien dat het idee van fluïde identiteiten minder aanwezig is dan we zouden geloven, is binnen diagnostiek. De DSM kende doorheen de tijd een explosie van diagnostische categorieën. Het gaat hierbij niet puur om een groepje machtige blanke mannen die ergens in Amerika samen met de farmaceutische sector op zoek gaan naar manieren om mensen te pathologiseren zodat er een groot geldgewin uitkomt. Het gaat om een subtieler systeem waarbij elementen zoals wetenschappelijk *geloof*, de imaginaire droom van een *maître à moi même* te kunnen zijn en de hysterische volgehouden vraag naar ‘wie ben ik?’ samen leiden tot een wildgroei van nieuwe categorieën in diagnostiek. Deze *boom* van labels is een voorbeeld van hoe sterk we op zoek gaan naar een duidelijke identiteit, alle ideeën over de 21ste-eeuwse loskoppeling van vaste identiteiten ten spijt.

Zowel het genderdebat als de diagnostiek tonen het effect van het meesterdiscours: hoewel een noodzakelijke vraag naar benoeming, leidt het uiteindelijk tot een rest. De identiteit gezocht in diagnoses en gendercategorieën is ontoereikend. Daarom hoor je mensen vaak zeggen dat een diagnose in eerste instantie een opluchting was, een noodzaak, maar op langere termijn een pijnlijk woord dat ze meedragen

9. Nelson, M. (2015). *The Argonauts*. London, Melville house UK.

10. Lacan, J. (1991 [1969-1970]). *O.c.*, 180-181.

11. Nelson, M. (2015). *O.c.*, 65.

12. *Ibid.*, 66.

13. Lesbian, gay, bisexual, transsexual; de + staat voor alles wat daar niet in past.

14. Foucault, M. (1997). Sex, power and the politics of identity. In: Rabinow, P. (Ed.). *Ethics: Subjectivity and Truth. Essential works of Foucault, 1954-1984, volume 1*. London: Penguin, 163-173.

en dwangmatige effecten heeft. Daarom zorgt de wildgroei van labels en specialisatie niet voor meer hulp, maar vallen meer mensen uit de boot omdat ze in geen enkele categorie nog passen. Daarom erkennen steeds minder mensen zich in de verschillende gendercategorieën en moet er ieder jaar een nieuwe bijkomen voor een groep die uit de vele labels valt. De enige oplossing lijkt dan te zijn om te werken met ‘comorbiditeit’. Ik ben een beetje borderline en wat een autist. Ik ben queer maar met hetero persoonlijkheid. Het probleem met comorbiditeit is niet zozeer dat mensen zich verschillende identiteiten aanmeten, maar eerder dat we dan de primaire verdeeldheid niet erkennen, maar deze proberen te overbruggen door een combinatie van steeds meer vaste identiteiten.

Un autre style de signifiant-maître

Wat me bij de vraag brengt: wat kan het analytisch discours daarin betekenen? Het analytisch discours zal net iets moeten doen met het afval, de rest, die het meesterdiscours produceert. Ze zal daar de *semblant* van zijn. Lacan benoemt het als volgt: “C’est là où c’était le plus-de-jouir, le jouir de l’autre, que moi, en tant que je profère l’acte psychanalytique, je dois venir.”¹⁵ Daar waar het afval er is, het object *a*, kunnen we de analytische act plaatsen. Zij beluistert de verdeeldheid, zo afgedekt in het meesterdiscours, geproduceerd door het universitair discours en gereveleerd door het hysterisch discours. Op die manier luistert ze naar de woorden die de patiënt rond zichzelf bindt, of waarvan hij in de greep is. Autist, borderliner, queer, transgender, ... zijn voor de analyticus nooit zomaar geïntegreerde meesterbetekenaars die de subjectiviteit vatten. Het gaat om een halve waarheid met effecten, woorden die subjectiveren en tegelijk iets van het onmogelijke genieten mee op afstand houden.

De psychoanalyse kan dus niet loskomen van de S1 en gaat ze zelf produceren. Het deed mij stilstaan bij een van de meest opvallende zinnen in seminarie XVII over de verhouding van het analytisch en meesterdiscours: “Il est assez curieux que ce qu’il (le discours analytique) produit ne soit rien d’autre que le discours du maître, puisque c’est S1 qui vient à la place de la production. Et peut-être est-ce du discours de l’analyste, que peut surgir un autre

style de signifiant-maître.”¹⁶ Het is onmogelijk om via het analytisch discours weg te raken van meesterbetekenaars of in een vacuüm zonder woorden te vertoeven, want dit discours produceert altijd opnieuw meesterbetekenaars. Kan niet anders, want ze viseert het onbewuste. Maar Lacan stelt ook dat de analyse het mogelijk maakt om een andere ‘stijl’ van meesterbetekenaar te produceren. Wat betekent dit dan? Op welke manier is het anders? Ik las een interessant idee in het boek van Maggie Nelson en vraag me af of dit ons iets kan bijleren over deze vraag. Toen iemand aan Djuna Barnes vroeg of ze zich identificeerde als lesbienne antwoordde zij: “I just love Thelma.”¹⁷ Een weigering om samen te vallen met één categorie: haar uitspraak is wel een S1 maar een die compleet particulier is. Het deed me denken aan een patiënte die onlangs de vraag kreeg van een collega of ze nu lesbisch, hetero of bi was. Gegeneerd omdat ze hier niet kon op antwoorden zei ze “Ik ben Eline-seksueel”, haar eigenaam gebruikend om de identificaties tegen te gaan.

Niet dat de eigennamen de enige vormen van de andere stijl van betekenaars zijn natuurlijk, maar ik vraag me af in welke mate deze voorbeelden iets van Lacans idee onderschrijven dat de productie van S1 dan wel noodzakelijk is in het analytisch discours, maar anders kan zijn dan die van de geijkte categorieën. Is dit waar de getuigenissen van de *passé* op uitkomen? Op een eigen subjectiverende betekenaar, zin of zinnen die onmogelijk te transponeren zijn naar andere personen omdat ze als S1 enkel iets over de eigen particulariteit kunnen zeggen? Particuliere meesterdiscours?

De vraag blijft: hoe opereren zonder het naïeve idee dat we zouden komen tot een bevrijding van categorisatie en tegelijk mensen niet laten opsluiten in de geproduceerde S1? Hoe kan de psychoanalyse de andere vier discours onderwerpen en bekritisieren en tegelijk niet in de val trappen van zichzelf als oplossing te zien? Hoe een lege ruimte scheppen waar de onmogelijkheid een plaats kan hebben, zonder te geloven dat het tekort en de leegte op zichzelf zouden kunnen bestaan los van de andere discours?

15. Lacan, J. (1991 [1969-1970]). O.c., 59.

16. *Ibid.*, 205.

17. Nelson, M. (2015). O.c., 10.

Onderzoeks atelier

LA-LA-LOGICA. OVER ARISTOTELES EN FREGE IN LACANS LES VAN 13 MAART 1968 ¹

Dominiek Hoens ²

De introductie van Frege in de dertiende les van Lacans vijftiende seminarie gebeurt eerder abrupt, maar is tezelfdertijd niet verrassend.³ In de voorgaande lessen ging het ook al over logica, namelijk over het verschil tussen de klassieke, aristotelische logica en de moderne logica die mede door Frege werd geïnitieerd. Daarnaast is het zo dat Frege al eerder in Lacans onderwijs ter sprake kwam, d.i. in het vierde en negende seminarie, waarin kort op diens getaltheorie wordt ingegaan.⁴

Alhoewel Gottlob Frege (1848-1925) zijn logica voor het eerst in 1879 publiek maakt, raakt deze pas in de twintigste eeuw via omwegen – langs het werk van Russell, Wittgenstein en Husserl om – ruimer bekend. Het geldt algemeen als een van de belangrijkste bijdragen aan de filosofie en aan de logica in het bijzonder. Waarom is dit zo? Veel van het antwoord op die vraag zit vervat in de titel van het werk, *Begriffsschrift*. Het ideeënschrift van Frege wil de logica zuiveren van elk spoor van de natuurlijke taal of

van wat hij de *Sprache des Lebens* noemt.⁵ De ambitie om taal van zijn betekenis-effecten of ‘inhoud’ te ontdoen en om zich aldus louter met de vorm bezig te houden is op zich niet nieuw. Reeds bij Aristoteles vindt men aanzetten tot formalisering – zie zijn *Analytica Priora* – waarbij (betekenisloze) letters voor (betekenisvolle) woorden staan, maar de aanwending ervan blijft daar sterk in de Griekse taal ingebed, met veel eigenaardigheden en onduidelijkheden vandien. Freges intentie, evenwel, bestaat er niet in om de taal verder te formaliseren, in de hoop om op die manier een ondubbelzinnige en heldere vormtaal te bekomen. Zijn ambitie is van een andere aard, want hij wil een nieuwe taal ontwikkelen, geschikt voor zuiver denken. Met die nieuwe taal worden ideeën of begrippen weliswaar tot uitdrukking gebracht, maar dan louter als de schriftuur van logisch welgevormde zinnen en hun onderlinge verbanden.⁶ In dat opzicht lijkt zijn logica op wiskunde, maar als *methode* situeert ze zich op het fundamenteelere niveau van elementaire begrippen als ‘en’, ‘als’, ‘niet’ enzovoorts. Ook wat als bewijs voor de wiskunde geldt, kan vanuit logisch oogpunt op zijn geldigheid nader worden onderzocht, en in die context pretendeert Frege met zijn ideeënschrift verschillende types van verbanden tussen argument (variabele) en functie, en tussen logische zinnen onderling precies weer te geven. Hierbij is het de bedoeling om de verbinding tussen logische uitspraken, de *Schlusskette* – de keten van gevolgtrekkingen – sluitend te maken. “Om te verhinderen dat iets aanschouwelijk (*etwas Anschauliches*) kan binnendringen, komt het erop aan de logische afleiding waterdicht te houden (*Lückenlosigkeit der Schlusskette*).”⁷ Om die waterdichtheid te garanderen, om elke leemte in redeneringen te vermijden voert hij twee (en slechts twee) connectieven in, de negatie (*Verneinung*) en de implicatie (*Bedingtheit*, de voorwaardelijkheid van ‘als ... dan ...’). Kortom, met een minimum aan elementaire noties – argument (variabele),

1. Herwerkte versie van een bijdrage aan het Onderzoeksatellier *L'acte psychanalytique* in de *Kring voor Psychoanalyse van de NLS*, te Gent, op 17 maart 2018.

2. Lector filosofie, Erasmus Hogeschool (dept. RITCS) en Arteveldehogeschool.

3. Lacan, J. [1967-1968]. *L'acte psychanalytique*, les van 13 maart 1968.

4. Lacan, J. (1994 [1956-1957]). *Le Séminaire, livre IV. La relation d'objet*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, 237. Lacan, J. [1961-1962]. *L'identification*, les van 28 februari 1962. In Lacan, J. [1964-1965]. *Problèmes cruciaux pour la psychanalyse*, lessen van 27 januari en 24 februari 1965 wordt Freges getaltheorie door, respectievelijk, Yves Duroux en Jacques-Alain Miller meer systematisch uiteengezet. De interventie van Miller maakte geschiedenis vanwege de erin aangewende notie *suture*. Een andere verwijzing naar Frege, meer bepaald naar zijn taaltheorie, vindt men in Lacan, J. (1966 [1958]). *La signification du phallus/ Die Bedeutung des Phallus*, *Ecrits*, Paris, Seuil, 685-695. Freges naam wordt er niet in vermeld, maar Lacan maakt de allusies later expliciet; zie Lacan, J. (2006 [1971]). *Le Séminaire, livre XVIII. D'un discours qui ne serait pas du semblant*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, 170 en Lacan, J. (2011 [1971-1972]). *Le Séminaire, livre XIX. ... ou pire*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, 54-55.

5. Frege, G. (2014). *Begriffsschrift und andere Aufsätze*. Hildesheim, Georg Olms Verlag, xi.

6. Daarom zal Frege de titel van zijn werk, *Begriffsschrift*, later betreuren, omdat deze nog te sterk suggereert dat het om ideeën of begrippen zou gaan, terwijl hij met het boek het uiteenvallen [*Zerfallung*] van begrippen in ‘functie’ en ‘argument’ beoogt.

7. *Ibid.*, x. In een andere context wijst Lacan zijn toehoorders op het gegeven dat Freud en Frege tijdgenoten waren (... *ou pire*, op. cit., 53). Het is verleidelijk hier een verband te leggen tussen Freges ambitie om een taal te ontwikkelen waarin bewijzen sluitend (*lückenlos*) kunnen zijn en Freuds ontwikkeling van de psychoanalyse, die berust op het ontdekken en in rekening brengen van leemtes (*Lücken*); zie o.a. zijn ‘Manuskript K’ (1896) waarin het over een *Schreckäusserung bei Psychischer Lücke* gaat; Freud, S. (1986). *Briefe an Wilhelm Fliess*. Frankfurt am Main, Fischer Verlag, 177.

functie, negatie en implicatie – wordt de logica van een stevig fundament voorzien. Deze nieuwe, logische taal van Frege heeft een aantal belangrijke voordelen: ze 1. sluit de ambiguïteiten eigen aan de natuurlijke taal uit; 2. geeft zekerheid omtrent de correctheid van de afleiding van conclusies uit een aantal premissen; 3. doet geen beroep op enige psychologie of intuïtie, want alle logische termen en verbindingen zijn binnen het logische systeem zelf gedefinieerd; en 4. heeft, als loutere methode, de externe werkelijkheid niet nodig om over de waar- of valsheid van een logische afleiding te beslissen.

Dit lijkt op het eerste gezicht ver verwijderd van waar het in psychoanalyse om zou gaan. Mensen zijn geen logische, methodische machines, toch? En is psychoanalyse niet bij uitstek die praktijk waarbij men wordt aangemoedigd zich van logica niet al te veel aan te trekken, waarbij men, integendeel, ertoe wordt uitgenodigd te zeggen wat binnenschiet; wat meestal een garantie is voor een in logisch opzicht weinig samenhangend verhaal.

Deze kritische bedenkingen vormen ook de achtergrond van de door Lacan in het begin van de les aangehaalde kritiek als zou zijn onderwijs nogal, misschien té filosofisch zijn. Daarop antwoordt Lacan, dat hij net zoals zijn collega-structuralisten *logica* (en wiskunde) gebruikt, wat voor heel wat contemporaine filosofen van een *ambition de technocrate* getuigt. Volgens die filosofen zou een technocratische ambitie het structuralisme kenmerken, wat meteen ook zijn betreurenswaardige antihumanisme verklaart, alsook zijn miskening van de fenomenologische leefwereld van de mens en zijn onvermogen om individuele vrijheid te denken. Desalniettemin, Lacan doet niet aan filosofie maar aan logica, en daarom is, tegen bepaalde filosofen in, logica een constante referentie in zijn seminarie. Wat onze vraag alleen maar versterkt, namelijk wat psychoanalyse dan met die vermeende ‘technocratie’ van de logica, met dat doodse universum van letters en logische afleidingen te maken heeft.

Lacans fascinatie voor logica hangt nauw samen met zijn idee over wetenschap: als mathematisering het belangrijkste kenmerk van moderne wetenschap is, er het fundament van vormt, dan is logica het fundament van dat fundament. Logica is de ultieme drager, het ‘subject’ van de wetenschap; wat op het loutere niveau van het woord al een link met

de lacaniaanse psychoanalyse suggereert, want ook voor haar gaat het om het ‘subject’ (van de taal). Zo zal Lacan in een conferentie te Leuven (1972) zijn basisintuïtie aangaande het subject andermaal kernachtig samenvatten: “het is niet zo dat het subject met de taal denkt, het is de taal die denkt.”⁸ De taal gaat aan het subject vooraf en ruimt voor het subject een bepaalde plaats in. Eenvoudig gesteld, taal roept onvermijdelijk de illusie op dat ‘iets’ ter sprake wordt gebracht, dat er een onderwerp is, kortom, dat ze over iets gaat. Ook zo dienen we het lacaniaanse subject te begrijpen, namelijk als datgene waarover gesproken wordt. Dit maakt Lacan tot een aparte structuralist, want zijn structuralisme is een structuralisme *met* een subject, een door de taal gecreëerd onderwerp.

Het ‘onderwerp’ is een belangrijke grammaticale categorie, maar verschijnt ook in het logische onderzoek van uitspraken. Voor Aristoteles konden uitspraken herleid worden tot de combinatie van een subject en een predikaat. Het subject is datgene waarover iets gezegd wordt, het predikaat is wat over dit subject wordt gezegd. Om een eenvoudig voorbeeld te geven: in de uitspraak “rode trui”, is trui het subject en rood het predikaat. Dit wordt letterlijk zichtbaar wanneer we Freges visualisering van die basale vorm bekijken.

De horizontale lijn is de inhoudsstreep (*Inhaltsstrich*), het verticale lijntje geeft aan dat het om een oordeel gaat, dit is een bewering die je voor waar aanneemt. De uitholling (*Höhlung*) is de plaats voor het argument – of wat Aristoteles ‘subject’ zou noemen – en achteraan komt de functie (‘predikaat’ in Aristoteles’ termen).

Freges logica geeft aan het subject, binnen een schriftuur, een plaats die aan dit subject voorafgaat. Dit is in verband te brengen met Lacans these dat de mens niet met de taal denkt, maar dat de taal met de mens als *subject* denkt. Of op een andere, voor lacanianen even bekende manier uitgedrukt: een betekenaar is wat een

8. Lacan, J. (2017 [1972]). Conférence de Louvain. Texte établi par J.-A. Miller. In: *La Cause du désir* 96, 9: “Ce n’est pas qu’il [le sujet] pense avec, c’est le langage qui pense.” Zie ook *Ecrits*, op. cit., 469: “Mais ce qu’il faut dire, ce conformément à Aristote c’est que ce n’est pas l’âme qui parle, mais l’homme qui parle avec son âme, à condition d’ajouter que ce langage il le reçoit.”

subject representeert ten aanzien van een andere betekenaar. Nemen we, bijvoorbeeld, de uitspraak “alle truien zijn rood”. Trui is een eerste betekenaar die datgene waarover gesproken wordt, het subject ‘trui’ (het argument in de uitholling), representeert ten aanzien van een andere betekenaar, rood (de functie).

De moeilijkheid van dit seminarie en dus ook van deze les, draait om nog iets anders dan de hierboven geschetste mutuele implicatie van subject en Ander (taal, logica). Als het de taal is die met een subject denkt, waar denkt het subject dan mee? Hij denkt, aldus Lacan, Aristoteles citerend, met zijn ziel of, in lacaniaanse termen, het object *a*. De taal denkt met een subject; het subject, op zijn beurt, vindt een object uit waarmee het zichzelf – dit is een door een eerste betekenaar gemaskeerde lege plaats – een bepaalde substantie verleent. De verbanden tussen logica en psychoanalyse mogen aangaande het subject evident (te maken) zijn, maar hoe dan de objectale pendant, het object *a* logisch begrijpen of situeren? In de les die hier van commentaar wordt voorzien, suggereert Lacan daartoe het volgende.

De basisformule ‘S is P’ – die overeenkomt met Aristoteles’ universele en affirmatieve propositie, bijvoorbeeld “(alle) mensen (S) zijn sterfelijk (P)” – kan men ontkennen door er een negatie voor te plaatsen. Dit levert “het is niet zo dat alle mensen sterfelijk zijn” op, waaruit men logisch kan afleiden dat minstens één mens niet sterfelijk is. Bij die afleiding van een existentiële propositie (‘er is een mens die niet sterfelijk is’) uit de negatie van een universele propositie (‘niet alle mensen zijn sterfelijk’) plaatst Lacan een vraagteken. Kan men, wanneer het niet zo is dat alle mensen sterfelijk zijn, probleemloos besluiten dat er minstens één mens is die niet sterfelijk is? Logisch gezien is dit correct, maar het probleem schuilt in de betekenis van ‘alle’ en de ambiguïteit van dit woord. Alle kan extensioneel of intensioneel worden begrepen, wat overeenkomt met het door Lacan aangehaalde aristotelische onderscheid tussen ‘alle’ als, enerzijds, *pan*, en, anderzijds, *holon*.⁹

‘Alle’, *extensioneel* opgevat (*pan*), betekent dat we vertrekken van een verzameling van elementen en vaststellen dat een predikaat er al

9. Historisch gezien werd dit al sinds Aristoteles bekende maar doorgaans weinig expliciet gethematiseerde onderscheid nieuw leven ingeblazen door de logica van Port-Royal (1662). Daar heten extensie en intensie, respectievelijk, ‘étendu’ en ‘compréhension’, termen die Lacan in deze les gebruikt.

dan niet op van toepassing is. Zo impliceert “alle mensen zijn sterfelijk” dat 1. er een verzameling van mensen is en 2. we vaststellen dat alle elementen van die verzameling sterfelijk zijn. In dat geval is de uitspraak “alle mensen zijn sterfelijk” waar. Mochten we deze uitspraak ontkennen, dan betekent dit inderdaad dat we in de verzameling van mensen minstens één element aantreffen dat niet sterfelijk is.

Als we ‘alle’ evenwel *intensioneel* begrijpen (*holon*), dan gebeurt er iets anders. Alle, intensioneel begrepen, impliceert dat het predikaat iets wezenlijks van het subject uitdrukt, namelijk datgene waaraan men het subject herkent en waarzonder het niet te identificeren zou zijn. Nemen we opnieuw bij wijze van voorbeeld de uitspraak “alle mensen zijn sterfelijk”.¹⁰ Als deze propositie intensioneel wordt opgevat, dan betekent dit dat sterfelijkheid een wezenlijk kenmerk van de mens is. Dit betekent niet alleen dat alle mensen *de facto* sterfelijk zijn, maar bovendien dat mens-zijn noodzakelijk sterfelijkheid impliceert. Als vervolgens ‘alle’ tot ‘niet alle’ wordt ontkend, dan is het niet langer uit te maken wat een mens is. Als ‘sterfelijk zijn’ een distinctief kenmerk is van het subject ‘mens’, dan leidt de ontkenning van de band tussen subject en predikaat – waardoor het misschien wel feitelijk maar niet noodzakelijk zo is dat mensen sterfelijk zijn – tot de vernietiging van de klasse ‘mens’. Door het losmaken van de band tussen subject en predikaat, weet men niet langer wat de subject-term, in dit geval ‘mens’, of wat de klasse van mensen tot een welomschreven geheel maakt.¹¹

Deze intensionele lezing toont andermaal aan dat het subject met een eerste predikaat (betekenaar) gepaard gaat. Dit predikaat laat toe om over dit subject te spreken, bijvoorbeeld ‘mens’. Maar omdat we niet weten wat een mens op zich is, is er een tweede predikaat (betekenaar) nodig om deze ‘mens’ te definiëren. Nemen we die tweede betekenaar weg – omdat die als niet-wezenlijk wordt opgevat – dan wordt het subject herleid tot een betekenisloze eerste betekenaar. Deze is weliswaar iets, maar tegelijk ook niets – want we weten niet wat we ermee zeggen – en confronteert dus

10. Om het intensionele aspect van ‘alle’ te benadrukken, herformuleert Lacan ‘alle mensen zijn sterfelijk’ tot ‘geen mens die niet sterfelijk is’ (*pas d’homme qui ne soit mortel*).

11. De geïnformeerde lezer bemerkt de anticipatie van het verschil tussen de twee formules aan de rechterkant van de seksueringsformules: $\exists x \Phi x$ (universeel en essentieel: *pas de x qui ne soit phallique*) en $\forall x \Phi x$ (existentie zonder essentie: *pastout x est phallique*).

op directe wijze met de vraag waarover er dan gesproken wordt of, technischer uitgedrukt, het tekort-aan-zijn van het subject. Het moet toch iets zijn, gegeven het feit dat de meest basale logische vorm er een plaats voor inruimt (zie de *Höhlung* hierboven)?

Dit 'iets' waarvan sprake, is volgens Lacan het object *a*, datgene wat zou overblijven, *mochten* we het subject los van de functie waarbinnen het opereert of bevrijd van de betekenaar kunnen opvatten. Het soort vormeloze, eigenschapsloze substantie dat niet tot subject te maken is; datgene waarover elk spreken in laatste instantie gaat, zonder dat het er als expliciet onderwerp (*subject*) in verschijnt. Want spreken, dat leert de logica ons, veronderstelt een subject – een *parlêtre* – dat binnen een logische formule, dit wil zeggen in de relatie van de ene tot een andere betekenaar, tot zijn komt.

Gegeven de natuur van het object *a*, als die substantie die niet te subjectiveren is, gegeven de detotaliserende functie van het object *a* en gegeven de rol van een psychoanalyticus als die van object *a*, wat *is* de psychoanalyticus dan? Wat is zijn wezenlijke kenmerk dat hem onderscheidt van, bijvoorbeeld, een psychotherapeut? Op basis van deze en andere lessen in dit seminarie, kan men besluiten dat het antwoord luidt dat de analyticus niet *is*, maar als een voor het subject instrumenteel surplus *ageert*.

DE PARTIËLE RESPONSVAN DE ANALYTICUS¹

Glenn Strubbe²

In *Seminarie XV, L'acte psychanalytique*, en in de les van 20 maart 1968 in het bijzonder, plaatst Lacan denken en totaliteit of 'al' [*tout*] tegenover niet-denken en niet-totaliteit, niet-al [*pas tout*] of het partiële wat de positie van de analyticus betreft.³ Denken leidt onvermijdelijk tot *rêverie* en het is – in tegenstelling tot bijvoorbeeld Wilfred Bion – niet van daaruit dat Lacan voorstelt om de positie van de analyticus te benaderen. Bion, die we onder de 'analytici van de tegenoverdracht' kunnen rekenen, ging ervan uit dat het precies vanuit deze *rêveries* van de analyticus als subject is, dat hij opereert.⁴ Lacan daarentegen zal steeds blijven verdedigen dat de analyticus niet vanuit zijn onbewuste opereert, maar vanuit wat hij het 'verlangen van de analyticus' noemde. In de tegenstelling tussen 'al' en 'niet al' die Lacan hier naar voor schuift, kunnen we reeds de voorbode lezen van zijn theorie over de seksuering die hij vijf jaar later heeft uitgewerkt⁵ en hier dus nog niet uitgebreid ontwikkeld heeft. Het is moeilijk om wat Lacan hier zegt niet *post hoc* vanuit deze theorie te lezen, waarin hij de 'mannelijke' logica langs de universele zijde van het 'al' zal plaatsten en de 'vrouwelijke' logica langs de singuliere kant van het 'niet-al'.

Lacan bekritiseert wat hij "de hele psychoanalytische ideologie" noemt en distantieert er zich expliciet van. Twee ideologieën die hij doorheen zijn onderwijs ondervraagd heeft en waartegen hij hevig gekant was, zijn de ego-psychologie en de heel diverse theorieën waarin het gebruik van de tegenoverdracht als klinisch instrument centraal staat. Deze theorieën staan onderling lijnrecht tegenover elkaar wat het gebruik van de tegenoverdracht

betreft⁶, maar zijn beiden gebaseerd op de idee van denken en totaliteit die de positie van de analyticus funderen, zij het op een tegengestelde manier. Dit licht ik eerst even toe.

De ego-psychologie à la Kris, Loewenstein and Hartmann focust op het ego en diens verankering in de realiteit als *gedeelde* realiteit. Op klinisch-technisch vlak ligt de nadruk er op neutraliteit, regulering, procedures en aanpassing aan de verondersteld gedeelde realiteit. Het is op de zogenaamde neutraliteit van de analyticus dat de auteurs van de tegenoverdracht reageerden. Deze neutraliteit is een illusie, zo stelden ze, wat ook Lacan deed, zij het vanuit een volkomen verschillend perspectief. De analyticus is een subject met een onbewuste, of hij het nu wil of niet, klonk het, wat vloeken in de immer neutrale IPA-kerk betekende. Waar ze echter geen afstand van deden – en dit is cruciaal – is de idee van een gedeelde realiteit tussen analyticus en analysant. Het is deze gedeelde realiteit die de basis vormt voor de interventies van de analyticus. Lacan wees op de gevaren van deze notie van gedeelde realiteit, die hij in het veld van het imaginaire situeerde. Zolang je in dit veld opereert, bestendig je wat bestreden dient te worden. Lacan was dus voor beide ideologieën bijzonder hard, omdat ze wat hem betreft twee variaties op dezelfde verheerlijking van denken en/of totaliteit zijn – totaliteit in de zin van één gedeelde en te communiceren realiteit.

Eén van de pioniers binnen de tegenoverdracht-benadering was Margaret Little, die de "*total response of the analyst to the patient's needs*" als theoretisch uitgangspunt nam.⁷ Deze *total* positie van de analyticus wordt aan de hand van een matheem weergegeven: 'R' – het enige matheem dat ooit binnen de IPA werd gebruikt.⁸ De *total response* van de analyticus is alles wat hij of zij voelt, denkt, gewaarwordt en doet, als reactie op de analysant, en ook de term *needs* langs de kant van de patiënt wordt door Little op een extreem brede en ongedifferentieerde manier aangewend. Bewust, onbewust, Es, Ik, boven-Ik, symbolisch, imaginair of reëel, voor Little kwam het allemaal op dezelfde grote responderende R terecht. R

1. Herwerkte versie van een bijdrage op het onderzoeksatelier op 21 april 2018, over de les van 20 maart 1968 uit *Seminarie XV* van Jacques Lacan.

2. Analyticus met Praktijk (AP) van de *New Lacanian School*, lid van de *Kring voor Psychoanalyse van de NLS* en van de *World Association of Psychoanalysis* (WAP). glenn.strubbe@gmail.com

3. Lacan, J. (1967-1968). *Le Séminaire, Livre XV, L'acte analytique*, onuitgegeven, <http://staferla.free.fr/S15/S15.htm>.

4. Bion, W. (1963). *Elements of psycho-analysis*, Londen, Heinemann.

5. Lacan, J. (1975 [1972-1973]). *Le Séminaire, livre XX, Encore*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil,

6. Toch worden ze soms ten onrechte met elkaar verward. Zie Miller (2003) voor een commentaar op de verhouding tussen beiden op het vlak van het gebruik van de tegenoverdracht.

Miller, J.-A. (2003). Contre-transfert et intersubjectivité, *La Cause freudienne*, 53.

7. Little, M. (1957). "R" - The Analyst's Total Response to His Patient's Needs', *International Journal of Psycho Analysis* 38, 240-54.

8. Miller, J.-A. (2003). *O.c.*

= al, en als we de Littleaanse ‘R’ als een equivoque lezen – en waarom zouden we dit niet doen – kan deze R in het Engels als een vorm van ‘zijn’ gehoord worden, van een essentie: *ARE*. De vraag is hier niet: op welke positie bevind je je als analyticus, maar: ‘*Who ARE you?*’. Dit is een vraag die Lacan onbeantwoord liet, omdat ze niet in te vullen is. De analyticus heeft als functie geen essentie. We kunnen wel degelijk van een analyticus die naam waardig verwachten dat hij dankzij de eigen analyse het eigen onbewuste tijdelijk tussen haakjes kan zetten door op een heel specifieke manier te opereren en bepaalde zaken te vermijden. Als subject spreekt zijn onbewuste uiteraard onophoudelijk door, maar het is niet zijn subjectiviteit die de plak zwaait in de analyses die hij voert. Dit is enkel mogelijk door als object *a* te interveniëren. Wat dit betekent, is een centrale vraag in het vijftiende Seminarie.

En nu komt het meest opmerkelijke van de zaak. Deze vraag leidde Lacan paradoxaal genoeg ooit tot bij Margaret Little als kompas. Er is immers ook een andere kant aan het verhaal, die me bij één van de voornaamste punten zal brengen uit de les van 20 maart 1968. De theorie van de tegenoverdracht van Little en vele anderen brengt ons wat Lacan betreft op een dwaalspoor omdat deze theorie het reële negeert, dat per definitie geen deel uitmaakt van een gedeelde realiteit. En toch, benadrukken zowel Lacan als Miller⁹, kunnen we uit de gevalstudies van de auteurs die deze klinische oriëntatie aanhangen, af en toe iets leren. We moeten ook hier het lacaniaanse kompas ‘geval per geval’ hanteren, want de verzameling van auteurs van de tegenoverdracht is geen homogene totaliteit en ook al is de theorie waarop ze zich beroepen uiterst problematisch, hun klinisch werk is niet als totaliteit in deze theorie te vatten. Als we dit vergeten, verlaten we de lacaniaanse oriëntatie en verwordt deze tot psychoanalytische ideologie, die zoals elke ideologie het reële miskent.

Eén van de auteurs van wie we op casusniveau iets kunnen leren is dus wat Lacan betreft precies Margaret Little zelve. In zijn tiende Seminarie bewierookt Lacan verrassend genoeg een bepaald aspect van Little en een aantal anderen, die niet met het al [*tout*] te maken heeft van hun theoretische assumpties, maar net met iets van het niet-al [*pas-tout*] van

hun positie als analytica. De vrouwelijkheid ervan dus, maar dan vrouwelijkheid in lacaniaans opzicht, die het singuliere verkiest boven het universele. Als er collega’s zijn die interessante dingen schreven over wat ze tegenoverdracht noemen, stelt Lacan verrassend, zijn het bijna altijd vrouwen.¹⁰ Dit heeft te maken met het klinische gegeven dat vrouwen een andere verhouding hebben tot het verlangen, de waarheid en het reële. Bepaalde vrouwen – en af en toe zijn ze ook analytica – hebben nu eenmaal minder problemen met het inzetten van hun verlangen en daarom vond Lacan hen interessant wat het vraagstuk van het ‘verlangen van de analyticus’ betreft. Ook al geloven ze staalhard in het totale, toch breekt nu en dan een glimp ‘niet-al’ door de totalitaire spiegel heen, die ons in het veld van het object *a* en het reële brengt. Dit is bijvoorbeeld het geval wanneer een door Little teerbemide patiënte in één van haar sessies op een dag voor de zoveelste keer over haar moeder en de honderdste geldelijke twist ermee vertelt.¹¹ Little is moe en heeft het ermee gehad. En dat is ook wat ze letterlijk aan haar in het zeurende genot badende patiënte zegt. Deze interventie blijkt een analytische act te zijn geweest, wat enkel en alleen af te leiden is uit het subjecteffect [*effet de sujet*] die de interventie blijkt te hebben gehad: de patiënte is eerst geschokt en roept daarna uit dat ze het fantastisch vindt, maar vooral: hervindt het spoor van het onbewuste en de betekenaar, die ze reeds enige tijd bijster was...

Een sappige anekdote af en toe, waarom niet, als we er iets uit kunnen leren. Eén en ander doet hier namelijk denken aan een even leerzame als hilarische getuigenis van Claude Razavet¹² over een controlesessie bij Lacan, waarin deze even verrassend uit de hoek kwam, wat eveneens een herstart van een in het slop gelopen analyse als gevolg had. Razavet bevond zich op een dood spoor in de analyse van een obsessie-neel die fantasieën koesterde over het door het raam katapulteren van zijn analyticus, de arme Razavet. Het enige reële probleem hier hield in dat de fantasieën wel erg realistisch werden en dat het gevaar op *passage à l’acte* steeds groter werd. Lacan vroeg Razavet waarom *hij* zijn patiënt niet door het raam gooide, waarom hij het met andere woorden maar bleef tolereren. “Wat u nodig heeft”, zei hij, “is een

9. Lacan, J. (2004 [1962-1963]). *Le Séminaire, livre X, L’Angoisse*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil. Miller, J.-A. (2001-2002). *L’orientation lacanienne. Le désenchantement de la psychanalyse*. Onuitgegeven les van 6 februari 2002.

10. Lacan, J. (2004 [1962-1963]). O.c., 180. Andere auteurs die Lacan hier in één adem noemt, zijn Alice Balint, Ella Sharp, Barbara Low en Lucia Tower.

11. Little, M. (1957). O.c.

12. Razavet, J.-C. (1992). Le contrôle comme rectification subjective, *Lettre Mensuelle*, 114, 20-22.

boksbeugel”, en Lacan, die er zelf steeds één op zak had, duwde de zijne onder Razavets stomverbaasde neus. Razavet, die door zijn eigen onbewuste werd verhinderd om de act te stellen die voor zijn analysant nodig was om terug aan het werk te kunnen gaan, werd op slag wakker en deelde zijn patiënt de volgende keer mee dat hij hem zou buiten gooien als hij zo verder ging. Op deze manier maakte hij aan zijn analysant duidelijk welke objectpositie hij innam in de overdracht als tot werking brengen van de seksuele realiteit van het onbewuste.¹³ Het komt er niet op aan de tegenoverdracht als kompas te gebruiken, maar zich ervan te ontdoen waar het een waarlijk analytische positie in de weg staat. Dit laatste kan niet zonder de eigen analyse en controle of supervisie.

Margaret Littles getuigenis is interessant, vond Lacan, omdat het ons iets leert over de coupure die het object *a* isoleert en aldus creëert. Het is dit object dat de analyticus in de overdracht ondersteunt en belichaamt. Om te kunnen volgen wat Lacan in dit Seminarie over het object *a* zegt, dienen we minstens twee niveaus ervan te onderscheiden.

Het eerste niveau is datgene wat op het einde van de rit *valt*. Dit is het object van zijn logische kant benaderd. Het is dit object dat de held in de tragedie belichaamt, de held als ‘afval’, zo stelt Lacan in de les die we hier behandelen. Lacan onderscheidt deze positie van het subject dat tussen de toeschouwer en het koor verdeeld zit. Hij lijkt er op te willen wijzen dat het de positie van het koor is waarop de analyticus zoals gedacht binnen de ego-psychologie zich bevindt. Met interpretaties van de overdracht en de weerstand van de analysant – interpretaties als: ‘Het is niet met mij dat u vecht, het is met uw vader!’, of: ‘Wat u weigert in te zien is...’ – geraak je nergens. Dergelijke interpretaties kunnen we inderdaad vergelijken met het koor dat becommentarieert wat er zich op het toneel afspeelt. Hier is het dat Lacan verwijst naar de “hele psychoanalytische ideologie” van de Naam-van-de-Vader die zich in een absoluut onmachtige en steriele positie bevindt ten aanzien van het reële. Het verlangen van de analyticus heeft hier dus niets mee te maken, of het koor nu gedacht wordt als een neutrale getuige (ego-psychologie) of als een emotioneel betrokken partner die verwoordt wat hijzelf ervaart bij het aanschouwen van de

13. Lacan, J. (1973 [1963-1964]). *Le Séminaire, livre XI, Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil.

scène (tegenoverdracht). Het verlangen van de analyticus heeft veeleer te maken met het innemen van de positie van een object *a* dat aan het einde onvermijdelijk moet vallen, uitgeworpen dient te worden.

Wat kan er over dit object gezegd worden? Dienen we dit afvallig object in het anale register te zoeken? Uiteraard niet, of niet per se. Het object waar het hier over gaat kan zich in gelijk welk pulsioneel register bevinden; zowel het orale, als het anale, het scopische of het invocatieve object dient op het einde van een analyse te ‘vallen’. We moeten het niveau van het vallen van het object op zich dus onderscheiden van de pulsionele invulling ervan.

Belangrijk is dat het object *a*, dat door de analyticus geïncarneerd wordt, geen uitstaans heeft met een ‘zijn’, maar met een gebrek-aan-zijn [*manque-à-être*]. Het is in deze context dat Lacan naar *Las Meninas* van Velazquez verwijst.

Dit schilderij kan als model dienen voor de positie van de analyticus, die – hier met zijn priemende blik, wat uiteraard slechts metaforisch dient gelezen te worden; het kan evenzeer een stem, borst of anaal object zijn – de existentie op het niveau van het verlangen in vraag stelt. Niet de vraag ‘*Who ARE you?*’, maar ‘Wat is de oorzaak van je verlangen; rond welk object *a* draait het?’ is hier waar het in de analyse om gaat. Het verschil tussen beide

vragen is essentieel. In het eerste geval gaat het om een totaliteit – onder welke betekenaar ben je te vatten? – in het tweede geval opereert de analyticus vanuit een met het symbolische onvatbare objectpositie.

Dit alles brengt ons bij de vraag die Lacan aan het eind van de les van 13 maart 1968 stelt, de les vóór deze die we hier bespreken: kan (*a*) een predikaat¹⁴ zijn? De analyticus kan niet in een essentie gevat worden en heeft dus geen predikaat die deze essentie typeert of kenmerkt, maar kan hetzelfde gezegd worden over het object dat de analyticus in zijn act ondersteunt? Kan dit object een predikaat zijn?

Het antwoord dat Lacan in de les van 20 maart uitwerkt, lijkt mij te kunnen samengevat worden als: ‘ja én nee’. ‘Ja’, als we het object *a* lezen als een *pièce détachée*, een aan het lichaam onttrokken rest die het effect is van een coupure. Dit is het object waar geen ‘min’ bij te plaatsen valt en aan het negativerend effect van de taal ontsnapt. ‘Nee’ als het om het logisch object gaat, dat dient te vallen aan het eind, en dus wel degelijk aan de castratie onderhevig is. Het is mogelijk de analyticus te verlaten, op voorwaarde dat een niet te vernietigen en onophoudelijk insisterend object als borst, faeces, blik of stem voldoende geïsoleerd werd zonder het ooit te kunnen verlaten. Er zijn objecten waarvan we afscheid kunnen nemen en er zijn er die we nooit kunnen verlaten, ook al gaat het in beide gevallen om een geëxtraheerd object.

.....
14. Ik verwijs hier naar de bijdrage van Dominiek Hoens in ditzelfde nummer voor een heldere toelichting van dit begrip.

XIe congres van de WAP

INTERVIEW MET NORA SILVESTRI ¹

Mariela Vitto ²

Mariela Vitto: Binnen enkele maanden start het XIe congres van de AMP (Association Mondiale de Psychanalyse) met als titel: “De alledaagse psychosen en de anderen, onder overdracht”. De titel van het congres toont aan dat het zal gaan over de psychosen in het meervoud, de alledaagse en ook de andere. En verder: “onder overdracht”, wat betekent dat de analyticus eraan toegevoegd wordt. Misschien kunnen we hier enkele bedenkingen op loslaten.

Nora Silvestri: Het congres nodigt ons reeds met zijn titel uit om de behandeling van de psychose te beschouwen vanuit een lacaniaans perspectief, wat het veld van de psychose doet kantelen rond de as van de overdracht op de analyticus. Dit impliceert dat we de mogelijke behandeling van de psychose aanvatten vanuit de getuigenis van de analyticus over wat mogelijk geweest is binnen de overdracht. Het is een uitnodiging om vanuit de praktijk, vanuit het invoegen van de analyticus in de structuur van de psychose, een idee te vormen over de gevolgen voor de psychoanalyse.

Freud leert ons dat de libidineuze overdracht op de persoon van de analyticus vanuit de oude oedipale objectkeuzes bevestigd wordt in de neurotische overdracht, maar ondenkbaar is in de psychose. Het is wat hem ertoe bracht de psychose uit te sluiten van een psychoanalytische behandeling. Lacan zelf onderwees ons dat het psychotisch subject het object op zak heeft en geen overdracht van het weten produceert op de Ander, zoals gebeurt in de neurotische overdracht, omdat het weten langs de kant van de psychoticus blijft.

In tegenstelling tot de freudiaanse positie, die stelt dat er zich een gat in de realiteit van de psychoticus bevindt, benadrukt Lacan dat er in de constructie van de fantasmatische realiteit van

de psychoticus net een gat ontbreekt. Er is een funderend gat dat niet geconstrueerd is, een centrale extractie van het object dat ontbreekt. Dit brengt met zich mee dat er een excessieve aanwezigheid van het object is, die ervoor zorgt dat de stem en de blik, als objecten, zich in het reële ophouden. J.-A. Miller onderlijnde dit vanaf de jaren ‘80, wanneer hij zegt dat Lacan de kwestie van de psychose beschouwt vanuit de functie van de realiteit zoals Freud dat deed. Maar terwijl deze ons leert dat de psychoticus zich verliest in de gedeelde realiteit buigt Lacan zich over de constitutie van het veld van de realiteit.

We dienen te overwegen dat de mogelijke behandeling afhangt van het statuut van het object dat we in werking brengen, van de modaliteiten waarin de analyticus het object ter beschikking stelt, waardoor de psychoticus zich een realiteit kan construeren die min of meer leefbaar is. Dit wil zeggen dat wanneer de analyticus zich als object toevoegt aan de structuur van de psychoticus, hij een bepaalde schijn [*semblant*] van het object *a* in het spel brengt, waardoor een extractie van het genot dat de psychoticus overspoelt mogelijk gemaakt kan worden. Voor de lacaniaanse psychoanalyse getuigt het van haar ethische positie om de noodzakelijkheid van het reduceren, het temperen van het ongelimiteerde van het psychotisch genot naar voor te brengen, door middel van het object *a*.

Mariela Vitto: We zien een risico opduiken dat er zich een verschuiving voordoet die van de betekenaar ‘alledaagse psychose’ een diagnostische categorie zou maken: alledaags versus buitengewoon. Hoe denk je over het alledaagse in de psychose? En hoe vanuit dit perspectief te denken over niet alleen de ontketeningen en de compensaties, maar ook de koppelingen en ont koppelingen?

Nora Silvestri: De alledaagse psychose is geen diagnostische categorie. Het onderscheid tussen een alledaagse en een buitengewone psychose kan belangrijk lijken. Ik denk dat het verschil erin bestaat dat er in de buitengewone psychose sprake is van ont ketening. Er is sprake van een breuk in de ketting; er is in het leven van een subject die dit doormaakt een voor en een na, terwijl zo’n ont ketening zich bij de alledaagse psychosen niet voordoet. Deze ont ketening kan gedurende het hele leven van een subject uitblijven; het is voor ons de meest gebruikte vorm om te spreken over een alledaagse psychose. We zijn echter niet zeker

1. Deze tekst werd geschreven voor de blog van het XIe WAP-congres. Mariela Vitto ging over het thema van het congres in gesprek met collega Nora Silvestri, Analytica met Praktijk (AP) binnen de EOL te Argentinië. Vertaling: Ben Verzele.

2. Analytica met Praktijk (AP) van de *New Lacanian School*, lid van de *Kring voor Psychoanalyse van de New Lacanian School* en de *World Association of Psychoanalysis*, werkzaam in Amsterdam. m.vitto@psicologo.nl

dat op een bepaald moment in iemands leven, tijdens een bepaalde symbolische overgang in zijn bestaan, wat een alledaagse psychose lijkt te zijn, ontketent in een buitengewone psychose.

Wanneer Miller deze betekenaar uitvond in de jaren '90, verklaarde hij al dat er geen strikte definitie voor was, en moedigde hij ons aan om elk afzonderlijk een eigen opinie en definitie voor de alledaagse psychose te vinden. Hij had immers niet zozeer een concept uitgevonden, maar trachtte daar eerder een echo van te doen weerklinken in de kliniek.

Vanuit mijn perspectief impliceert de alledaagse psychose enerzijds de detectie van wat een spreekwezen zegt over de meest subtiele tekens van de forclusie van de symbolische phallus – tekens verbonden met het levensgevoel, met de sociale band, maar eveneens in referentie tot het lichaam, of tot de niet dialectiseerbare punten van zijn grammaticale constructie, zoals Jacques-Alain Miller opsomde. Aan de andere zijde is er de behandeling van de psychose, georiënteerd door de sinthomatische verknoping en het geordend paar *S1-a*, zoals Eric Laurent naar voor bracht.

Ik versta dus dat de alledaagse psychose zowel een diagnostiek inhoudt, ondersteund door de hypothesen van de *fuzzy logic*, als de behandeling die georiënteerd wordt door de hypothese van de continuïteit. Het zijn verschillende logica's, *fuzzy logic* en de logica van de continuïteit, maar beiden vullen elkaar aan.

Of er nu sprake is van ontkenning of niet, het belangrijkste voor mij is hoe we ons in het dagdagelijkse ontfermen over het psychotisch lijden. Zo hoor ik de lijst van de alledaagse psychosen die Jacques-Alain Miller ons voorstelt en waarin hij de gecompenseerde psychose, de psychose in behandeling, de gesinthomatische psychose en de gemedicaliseerde psychose, enz., insluit.

Tijdens het verloop van een psychose kan er sprake zijn van ontkenning of ontkoppeling die zich vervolgens opnieuw kunnen compenseren onder de verscheidene vormen van stabilisering. Over het algemeen plaatsen we de ontkenning bij het verschijnen van 'Een-Vader', en reserveren we de delirante stabilisering voor de buitengewone psychosen. Het zijn de psychosen die voor het subject een coupure in het leven betekenen, een *voor* en een *na*, met een transformatie van de realiteit.

De vernoemde ontkoppelingen die niet zo'n significante veranderingen betekenen in het leven, kunnen geïsoleerde episodes zijn, of een serie van particuliere fenomenen die een min of meer dagdagelijkse continuïteit inhouden, maar die door diegene die spreekt niet worden waargenomen als de oorzaak of het product van een transformatie in de wereld en zijn relaties tot deze transformatie.

De gefaalde stabilisaties maken de interventie van de analyticus mogelijk. Het genot ontsnapt aan de controle en het compensatiewerk dat de relatie met de Ander tracht te herinstalleren, mislukt door de conditie het object van genot van de Ander te zijn. Op dit moment kan de analyticus zich toevoegen, georiënteerd door het perspectief dat het joyciaans sinthoom ons geeft, zodat het psychotisch subject zijn manier vindt om het reële, het symbolische en het imaginaire te verknopen met een dispositief, met een ego op zijn maat.

Mariela Vitto: Nora, Ik heb gehoord dat je sinds een jaar of twee in de *EOL* (Escuela de la Orientación Lacaniana) in Buenos Aires een klinisch seminarie rond dit thema verzorgt. Welk onderwijs haalde je daaruit? Bedacht je het als een *up to date* brengen van het veld van de psychose, de lijn volgend van het onderzoeksprogramma dat startte in '98?

Nora Silvestri: Dit jaar hebben we ons rond het fallisch genot geschaard, vertrekkende van de overweging dat dit genot in de psychose niet onderhevig is aan de symbolische fallus, omdat deze net zoals de Naam-van-de-Vader verworpen is. Ik stelde voor ons te buigen over de film *The Danish Girl*, waarin de biografie van de Deense schilder Einar Wegener verbeeld wordt, een transseksueel bij wie zich een buitengewone psychose ontwikkelt, een zeer duidelijk *voor* en een *na*, ervaringen van vrouwelijk genot die hem dagelijks overvallen, steeds meer en meer. Een *pousse-à-la-femme* die hem tot meerdere operaties laat brengt die uiteindelijk tot zijn dood leiden, en met een verandering van het levensgevoel dat zich steeds meer verdiept en die de operaties niet weten te verlichten. De symbolische fallus trachten te herleiden tot het seksueel orgaan door het te proberen verwijderen, doet het lijden toenemen.

Het toppunt van zijn transformatie wordt gepresenteerd in de laatste scene, net voor hij sterft, wanneer hij een droom heeft waarin hij zichzelf ziet als een pasgeborene die overhandigd

wordt aan de gelukkige blik van de moeder. Deze buitengewone psychose laat ons toe het excessief aanwezige fallisch genot te bevragen, waaraan de forclusie van de symbolische fallus aan de basis ligt en die het lichaamsbeeld doet uiteenvallen, met de daaropvolgende transformatie in het ik als gevolg. We denken dat de subtiele tekens van de vermelde forclusie zich in de alledaagse psychose als een teveel in het lichaam presenteren en het levensgevoel affecteren, zoals dat bijvoorbeeld het geval is in de psychotische vormen van anorexie en de verslavingen.

We oriënteren ons met wat Lacan naar voor bracht over het fallisch genot in 'La troisième', waar hij de Kleine Hans en Mishima besprak, om te signaleren dat als dit genot zich ontregelt met betrekking tot het orgaan, er een breuk in het scherm komt waarmee het Ik zijn lichaamsbeeld maakt. Het spreekwezen denkt dat het een lichaam *is*. Deze bevestigingen van Lacan gebruiken we om te plaatsen wat er in de psychose gebeurt.

We werken ook rond het boek *Matemas I* van Jacques-Alain Miller en zijn drie interventies *Montré à Premontré*, *Autre Lacan* en *Supplément topologique à la 'Question préliminaire'*, om zo te onderzoeken wat het topologisch impliceert om de psychotische structuur vanuit het object te denken.

V.U., directrice *Kring Online 6*, voorzitter
Kring voor Psychoanalyse van de NLS

Els Van Compennolle,
Wolterslaan 17, 9040 Gent

Hoofdredactie:
Vic Everaert

Wetenschappelijk Comité / Redactieraad:
Els Van Compennolle, Glenn Strubbe,
Katrien Mortier, Vic Everaert

Vertaling & Revisie
Peter Decuyper, Tom Lintacker, Tim Miserez,
Christel Van den Eeden, Ben Verzele

Website
Jonas Verbauwhede

Ontwerp en vormgeving:
Lisa De Brouwere
(www.lisadebrouwere.be)

Het tijdschrift van de Kring voor
Psychoanalyse van de New Lacanian
School werd opgericht in 2005 onder de
naam sKRIPtA en verscheen tot 2015 drie
maal per jaar in een papieren versie. Kring
Online verschijnt sinds september 2016 en
is de (digitale) opvolger van sKRIPtA.

Meer info:

Kring voor Psychoanalyse van de NLS:
www.kring-nls.org

PPaK-Gent:
www.ppak-gent.be

Eurofederatie van Psychoanalyse:
www.europsychoanalysis.eu

New Lacanian School:
www.amp-nls.org

World Association of Psychoanalysis:
www.wapol.org

